

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓

บุรพภาคพระบรมมเทศนา

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

โปรดให้พิมพ์ในการพระชนมายุสมมงคล

เมื่อบริษัท พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

923.1593
พ 522 จศ

ด้วยอภินันทนาการ
จาก พระยาศรีเสนา

หอสมุดแห่งชาติ
ม.ป. 2532
กรมศิลปากร
จดหมายเหตุแห่งชาติ
ฉบับที่ ๖๖

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓

บูรพภาคพระธรรมเทศนา

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

โปรดให้พิมพ์ในารพระชนมายุสมมงคล

เมื่อบชาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

အမှတ် ၇၇၇

၇၇၇.၇၇၇
အမှတ် ၇၇၇

အမှတ် ၇၇၇ မ. ၇၇၇ မ. ၇၇၇

เพลงยาวชมวัดราชโอรส

๑ อินวักวาอาวาสประหลาดสร้าง
ช่อฟ้าทางหงส์ทรงบุราณ
พระอารามนามราชโอรส
กระเบื้องเคลือบสอกลีมีผนัง
กลางหลังตั้งวงเป็นทรงโค้ง
วิชาช่างจ้างทำเป็นแถวทิว
หอรบผนังทงทวารราย
ปูนผิวเต็มคิ้วยมเกวีย
คพลกตกสงฆ์สองคณะ
วิษณุภาณุเคียงเรียงกันไป
แท่นศิลาแน่นับบริกรรม
พระครุฑาเป็นเติมเพิ่มมูล
เหลื่อมมนุษย์สุดสร้างไค้อย่างนี้
พวกผู้ใดไค้อย่างไปสร้างวัด
ยักย้ายหลายอย่างโยธวิหาร
ไม่ทนทานว่ามักหักพัง
นำบันชัณคาลัย
เป็นอย่างนอกออกปลั่งปลายปลิว
จีนลำเพิงพวกแซ่แต่จิว
แจกตัวให้ตั้งตั้งครวเลียง
แยบคายมั่นคงทรงเฉลียง
พระระเบียงยักอย่างมาข้างไทย
คณัฏฐะนั้นอยู่เป็นหมู่ใหญ่
ที่จงกรมร่วมไม้รุกขมูล
บำเพ็ญธรรมกรรมฐานที่สุญ
ยกหนุนศาสนาสารพัด
เป็นยอดทานบารมีโพธิสัตว์
เป็นพระนอกออกอิทธิบาทแห่งมา ฯ

พระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่งไว้ ในหนังสือขอพระเกียรติ ๓ รัชกาล.

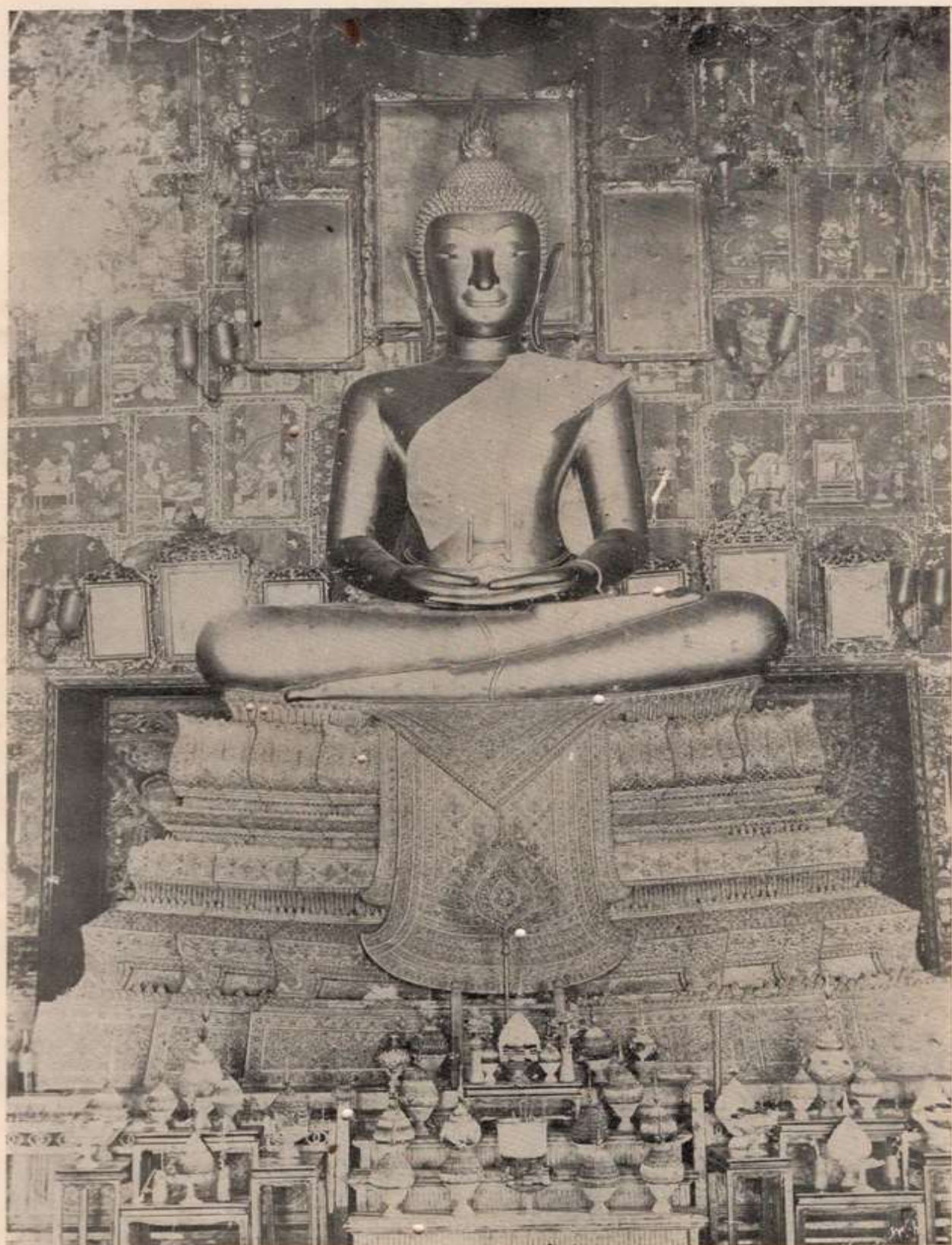
พระอุโบสถวัดราชโอรส

คำนำ

พระวิมาดาเธอ ฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ทรงพระปรารภว่าในรัชกาล พ.ศ. ๒๔๖๘ นี้ ถึงวันที่ ๕ กันยายน จะทรงเจริญพระชันษาเสมอด้วยพระชนมายุกาลแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอภิลักขิตมงคล มีพระประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ทรงพระดำริเห็นว่าวัตรราชโอรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนา ก่อนวัดอื่น แลเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิไว้ให้มหาชนสักการบูชา บัดนี้มีที่ชำรุดชุกไสมอยู่หลายแห่ง อีกประการหนึ่งวัตรราชโอรสนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี พระบิดา ก็ได้เคยสนองพระเดชพระคุณทรงอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช จึงทรงพระศรัทธาที่จะช่วยเกื้อกูลการปฏิสังขรณ์ แลจะเสด็จไปทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทานอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชที่วัตรราชโอรส ในวันที่ ๕ กันยายน เป็นงานพระชนมายุสมมงคลในครั้งนี้

พระวิมาดาเธอ ฯ มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือมิตรพลีสำหรับประทานแก่พระญาติแลอมาตย์มิตรซึ่งไปช่วยงาน หรือที่มีศรัทธาช่วยการพระกุศลด้วยประการอย่างอื่น พอเป็นที่ระลึกแลอนุโมทนา ได้ทรงตรวจหาเรื่องหนังสือซึ่งมีฉบับอยู่ ณ พระตำหนัก พบพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งเป็นบุรพภาค

แห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวที่ ๑ ซึ่งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากรถวายเทศนาในการ
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อจำนวนแต่พระบรมราชสมภพของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๑๐๐ ปี ในปีชวด ยังเป็น
 นพศก พ.ศ. ๒๔๓๓ พระวิมาดาเธอฯ ทรงพระดำริเห็นว่าสมควร
 พิมพ์แจกเป็นมิตรพลีได้ - ได้ส่งหนังสือขึ้นไปถวายทูลหาข้อสมเด็จพระ
 พระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
 วรเดช พระองค์ทรงสอส่วนได้ความว่าเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชวคนนี้มี ๓ กัณฑ์ด้วยกัน
 พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเทศนากัณฑ์ที่ ๑ ความใน
 บรรพาคว่าด้วยพระราชสันตติวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
 ชินวรสิริวัฒน์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต
 ถวายเทศนากัณฑ์ที่ ๒ ความในบรรพาคว่าด้วยพระราชประวัติพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
 สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) เมื่อยังเป็นที่พระธรรมวโรดม ถวายเทศนา
 กัณฑ์ที่ ๓ ความในบรรพาค ว่าด้วยพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว สมเด็จพระ
 พระราชปิตุลาฯ ทรงสืบหาหนังสือเทศนากัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์ที่ ๓ ได้มา
 อีก ๒ กัณฑ์ ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหมือนกันกับเทศนากัณฑ์ที่ ๑ จึงโปรด

พระพุทธรอนันตคุณ อุดลยญาณบพิตร
พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรส

ให้คัดสำเนาถวายพระวิมาดาเธอ ฯ แลทรงแนะนำว่า ถ้าจะทรงพิมพ์
เทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรจะ
พิมพ์ให้ครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ กัณฑ์ แต่ความในพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องใน
พงศาวดาร แลเป็นการเกี่ยวข้องกับรัฐาภิบาลโนบายมีอยู่ ควรจะ
ประทานให้ราชบัณฑิตยสภาตรวจเสียก่อน อัครราชทูตนี้ พระวิมาดา
เธอ ฯ จึงประทานฉบับมายังราชบัณฑิตยสภา เพื่อให้ตรวจฉบับแล
จัดการพิมพ์ถวาย

ข้าพเจ้ารับตรวจฉบับถวายด้วยความยินดีอนโมทนาในพระประสงค์
ของพระวิมาดาเธอ ฯ ด้วยเห็นประโยชน์ในการที่พิมพ์พระราชนิพนธ์
บรรพภาคแห่งพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ กัณฑ์นี้มีหลายประการ แม้ว่าแต่ที่เป็นประโยชน์
สำคัญจะได้ความรู้เรื่องพงศาวดารซึ่งยังไม่รู้จักกันอยู่โดยมากประการ ๑ แล
จะรักษาพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเรื่องนี้เป็นหนังสือ
หายาก แม้ตัวข้าพเจ้าเองก็ฟังทราบบ้างได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ให้ปรากฏ
อยู่ยังยืนต่อไป เชื่อว่าบัณฑิตผู้ที่ได้รับไปอ่านคงจะยินดีถวายอนโมทนา
ในการที่พระวิมาดาเธอ ฯ ได้โปรดให้พิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น
ไม่มีวัน แต่พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงแต่งแต่ส่วนบรรพภาคแห่งเทศนา
ส่วนธรรมปริยายข้างตอนปลายนั้นเป็นของ พระผู้เทศน์แต่งเองจึงหา
ปรากฏในต้นฉบับไม่ แต่ความบกพร่องข้อนี้ก็มิสำคัญอันใด ด้วย
รู้ได้ในกาลานี้เขยิบที่มิอยู่ ว่าเทศนากัณฑ์ไหนแสดงธรรมปริยาย
บทใด ถ้าผู้ใดปรารถนาจะทราบ ก็พอจะศึกษาทราบได้ในที่อื่น

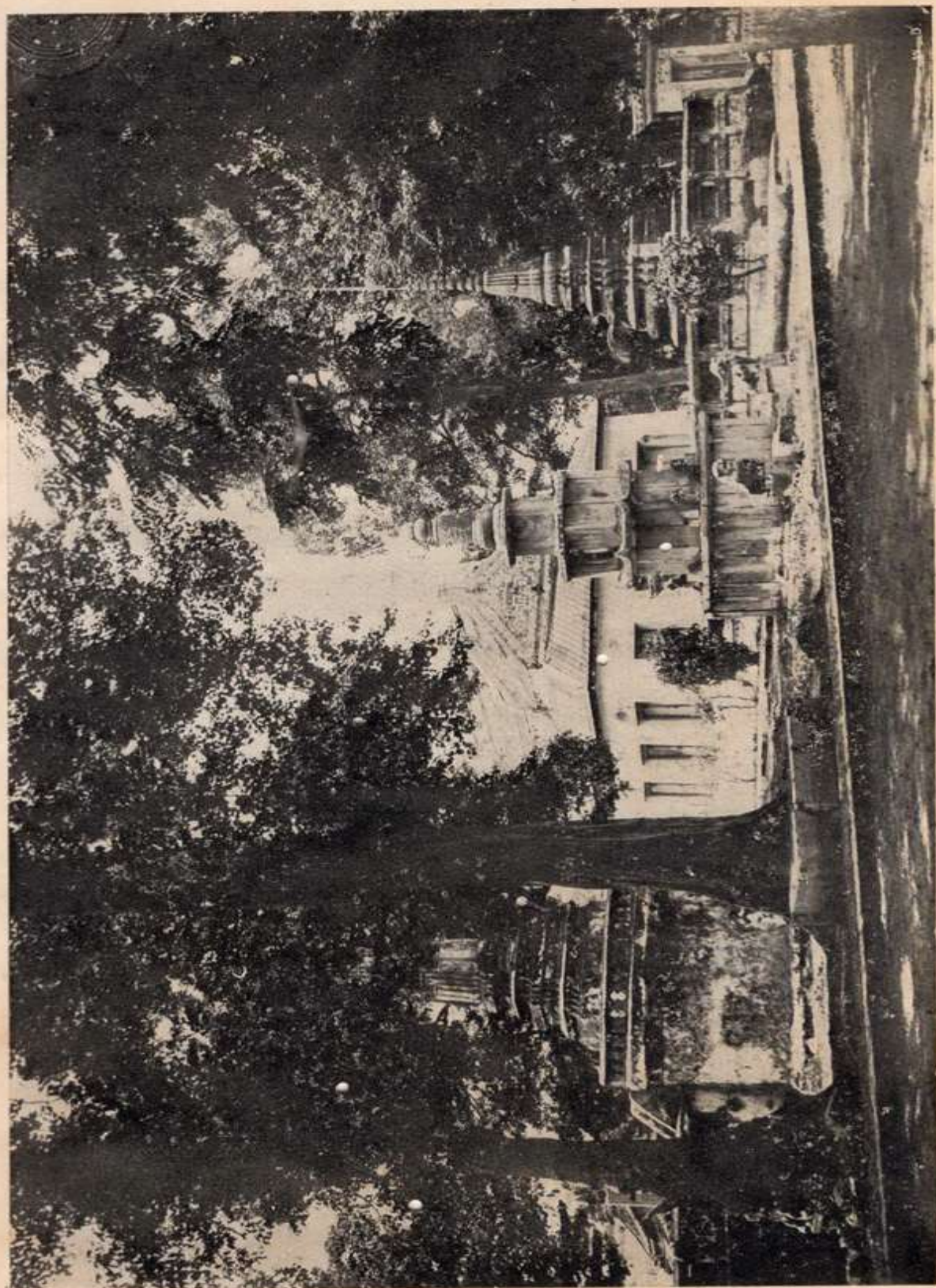
กรรมการราชบัณฑิตยสภา ขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลบุญ
ราศีพระชนมายุสมมงคล ซึ่งพระวิมาดาเธอ ๑ กรมพระสุทธาสินีนาฏ
ขนิษฐาภคินีเสด็จ ใต้ทรงบำเพ็ญในวาระนี้ พร้อมด้วยพระกุศล
บุญนิธิปฏิสังขรณ์กิจ มีกตัญญูตาธรรมเป็นปัจจัย สำเร็จเป็น
ปัตติทานมัยที่ตั้งแห่งบุญกิริยา ทั้งเป็นมงคลส่วนกุลวงศ์สถาปนา
เนื่องในมาตาศักดิ์ฐานาก หากให้สำเร็จเป็นปฏิพาหโนบาย ยั่งยืน
อันตรายพหุโทษเจตีสถาณ ไบราณวัตถุไว้สืบอายุพระศาสนา ขออำนาจ
พระกุศลจริยาที่ใต้ทรงบำเพ็ญในวาระนี้ จงบันดาลให้สำเร็จวิบากสุข
สมพระประสงค์ทุกประการ เทอญ ๑

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

ด.จ. ๒๖ สิงหาคม ๒๔๖๘

นายกกราชบัณฑิตยสภา

พระวิหารเก๋งทิศเหนือพระอุโบสถวัดราชโอรส

สารบัญ

รายการบำเพ็ญพระราชกุศล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อขบวนยังเป็นนพศก พ.ศ. ๒๔๓๓ หน้า ๓

โคลงยานแพนท " ๕

เทศนาถ้อยคำที่ ๑ เรื่องพระราชสันตติวงศ์ " ๖

ธารมรกต " ๖

พรรณนาพระราชสันตติวงศ์ " ๗

สายตรงสมเด็จพระประณมบรมมหาไปยกาธิปัตย์ " ๗

ที่ ๑ กรมสมเด็จพระเทพสทาวดี " ๗

ที่ ๒ พระเจ้าขุนรามณรงค์ " ๗

ที่ ๓ กรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา " ๗

ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก " ๓๐

ที่ ๕ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท " ๓๐

กรมหลวงนรินทรเทวี (ต่างมารดา) " ๓๐

เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา (ต่างมารดา) " ๓๐

สายตรงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก " ๓๓

ที่ ๑ พระราชบุตร (ไม่มีพระนาม) " ๓๓

ที่ ๒ พระราชกุมาร (ไม่มีพระนาม) " ๓๓

ที่ ๓ สมเด็จพระประณมบรมโอยิกาเธอ " ๓๓

ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย " ๓๓

ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ	หน้า ๑๒
ที่ ๖ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี	๑๒
ที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี	๑๒
สายตรงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา)	๑๒
ที่ ๑ พระราชโอรส (ยังไม่มีพระนาม)	๑๓
ที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	๑๓
ที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๓
ลำดับพระวงศ์กรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา	๑๔
สายพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา (ฝ่ายท่านผู้หญิง)	๑๕
กรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา	๑๕
สายตรงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา)	๑๕
ที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	๑๕
ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายบรม	๑๕
ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายหนาคำ	๑๕
สายพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา (ฝ่ายอนุภรรยา)	๑๖
สายน้องนางพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ที่ ๑	๑๖
สายน้องนางพระชนกกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ที่ ๒	๑๗

สายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	หน้า ๑๘
ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายกระวีวงศ์	๑๘
ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงใหญ่	๑๘
ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส (กรมหมื่นอภัยสุภานุภาพ)	๑๘
ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายคำ	๑๘
ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงเดือน	๑๘
ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	๑๘
(สาย) ที่ ๗ พระองค์เจ้าชายศิริ (สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยิกาเธอ)	๑๘
(สาย) ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายลักษณานุกูล	๒๑
ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงกรมท	๒๒
ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงมาลี	๒๒
(สาย) ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายโกเมน (กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร)	๒๒
(สาย) ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายคเนจร (กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร)	๒๒
ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	๒๓
ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายเงินยวง	๒๓
(สาย) ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายองอรอด	๒๓
(สาย) ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายลัดดาวัล (กรมหมื่นภูมินทรภักดี)	๒๓
ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม	๒๔
ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงพวง	๒๕

(๔)

	ที่ ๑๙	พระองค์เจ้าหญิงแสงจันทร์	หน้า ๒๕
	ที่ ๒๐	พระองค์เจ้าหญิงนิเวศ	,, ๒๕
(สาย)	ที่ ๒๑	พระองค์เจ้าชายชุมสาย (กรมขุนราชสีหวิกรม)	,, ๒๕
	ที่ ๒๒	พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	,, ๒๕
	ที่ ๒๓	พระองค์เจ้าหญิงสุมงคล	,, ๒๕
	ที่ ๒๔	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	,, ๒๕
	ที่ ๒๕	พระองค์เจ้าหญิงเลขา	,, ๒๖
	ที่ ๒๖	พระองค์เจ้าหญิงดมม (กรมสมเด็จพระสุภา วดีนราชนพบุร)	,, ๒๖
(สาย)	ที่ ๒๗	พระองค์เจ้าชายเขม	,, ๒๖
	ที่ ๒๘	พระองค์เจ้าหญิงเกษ	,, ๒๖
(สาย)	ที่ ๒๙	พระองค์เจ้าชายอุไร (กรมหมื่นอดุลยลักษณ สมบัติ)	,, ๒๖
	ที่ ๓๐	พระองค์เจ้าหญิงกนิ	,, ๒๖
	ที่ ๓๑	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	,, ๒๖
(สาย)	ที่ ๓๒	พระองค์เจ้าชายอรรณพ (กรมหมื่นอดุลยลักษณ สมบัติ)	,, ๒๖
	ที่ ๓๓	พระองค์เจ้าหญิงเล็ก	,, ๒๗
	ที่ ๓๔	พระองค์เจ้าหญิงพวงแก้ว	,, ๒๗
	ที่ ๓๕	พระองค์เจ้าหญิงประไพพัชร	,, ๒๗
	ที่ ๓๖	พระองค์เจ้าหญิงฉวีวรรณ	,, ๒๗

(๕)

ที่ ๓๗	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	หน้า ๒๗
ที่ ๓๘	พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม)	„ ๒๗
ที่ ๓๙	พระองค์เจ้าชายลำยอง	„ ๒๗
ที่ ๔๐	พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี	„ ๒๗
ที่ ๔๑	พระองค์เจ้าหญิงนรลักษณ	„ ๒๗
ที่ ๔๒	พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์	„ ๒๗
ที่ ๔๓	พระองค์เจ้าหญิงจามรี	„ ๒๗
ที่ ๔๔	พระองค์เจ้าหญิงกฤษณา	„ ๒๗
ที่ ๔๕	พระองค์เจ้าชายอมฤต (กรมหมื่นภูยศิริราช หฤทัย)	„ ๒๗
(สาย) ที่ ๔๖	พระองค์เจ้าชายสุบรรณ (กรมขุนภูวไนย นฤเบนทรราชสีมา)	„ ๒๗
ที่ ๔๗	พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม)	„ ๒๘
(สาย) ที่ ๔๘	พระองค์เจ้าชายสิงหราช (กรมหลวงบดินทร ไพศาลโสภณ)	„ ๒๘
(สาย) ที่ ๔๙	พระองค์เจ้าชายชมพูนุท (กรมขุนเจริญผล พูลสวัสดิ์)	„ ๒๘
(สาย) ที่ ๕๐	พระองค์เจ้าชายจินดา	„ ๒๘
ที่ ๕๑	พระองค์เจ้าหญิงบุตรี (กรมหลวงวรเสรฐสุดา)	„ ๒๘
ว่าด้วยพระราชประเพณีในระหว่างรัชกาลที่ ๓ กับรัชกาลที่ ๕		„ ๒๘

เทศนาภินิหารที่ ๒ พระราชประวัติก่อนเสด็จดำรงศิริราชสมบัติหน้า ๓๓

อนุสนธิ์กถา ๖ ๓๓

พระราชสมภพ ๖ ๓๓

โสกันต์แลทรงผนวช ๖ ๓๓

ทรงชำระคดีเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนกษัตริยานุชิต ๖ ๓๔

ทรงรั้งกรม ๖ ๓๖

ทรงบัญชาการกรมท่า ๖ ๓๗

ทรงบัญชาการก่อสร้างซ่อมแซมการภายในพระราชฐาน ๖ ๓๘

ทรงบัญชาการทัพซึ่งไปตั้งรับพม่าที่เมืองกาญจนบุรี ๖ ๓๘

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๖ ๓๙

พระราชอิริยาบถ ๖ ๔๐

ทรงบัญชาการกรมพระตำรวจหลวงแลความรั้ง ๖ ๔๑

พระราชอุสาหะในราชกิจ ๖ ๔๑

ทรงคิดแบบพระวอชนาคน้อย ๖ ๔๑

เทศนาภินิหารที่ ๓ พระราชประวัติเมื่อเสด็จดำรงศิริราชสมบัติ ๖ ๔๓

อนุสนธิ์กถา ๖ ๔๓

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต ๖ ๔๓

ราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖ ๔๔

พระบรมนามาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏ ๖ ๔๔

ทรงสถาปนาสมเด็จพระศรีสุลาลัย	หน้า ๔๕
ทรงสถาปนากรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสด็จ	„ ๔๕
ทรงเลื่อนแลตั้งกรมพระบรมวงศานุวงศ์	„ ๔๖
ทรงตั้งตำแหน่งเสนาบดีแลเลือนยศข้าราชการ	„ ๔๖
อนวยียงเงินที่คึกคักขบถ	„ ๔๗
อนวยกทัพลงมาตั้งที่เมืองนครราชสีมา	„ ๔๗
อนวยให้กวาดต้อนครัวเมืองนครราชสีมาแลสระบุรี	„ ๔๗
พระยาปลัดเมืองนครราชสีมาต่ออัฐพลกล่าว	„ ๔๗
อนวยอพยพไปตั้งค่ายที่ช่องเขาสารค้ายลหนองบัวลำภู	„ ๕๐
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมการรักษา	
พระนคร	„ ๕๐
กรมพระราชวังบวรเสด็จยาตราทัพไปประชุมที่ท่าเรือพระบาท	„ ๕๑
กรมพระราชวังบวรทรงจัดกระบวนทัพ	„ ๕๑
โปรดให้แบ่งกองทัพมารักษาทางปากน้ำเจ้าพระยา	„ ๕๒
กองทัพกรุงศรีที่พลาวที่หนองบัวลำภู	„ ๕๒
อนวยหนีไปเมืองญวน	„ ๕๒
กองทัพกรุงศรีค่ายที่ช่องเขาสาร	„ ๕๓
กองทัพหลวงขึ้นไปตั้งที่เมืองพานพร้าว	„ ๕๓
อุปราชเวียงจันทน์เข้าสาปถิภักดิ์	„ ๕๓
พระยาราชสุภาวดีที่ทัพเจ้าปานสุวรรณแลเจ้าราชบุตร	„ ๕๓

กองทัพกรุงศรีไคเมืองจำปาศักดิ์	หน้า ๕๓
กรมพระราชวังบวรให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์	„ ๕๔
กรมพระราชวังบวรเสด็จยาตราทัพกลับกรุงเทพ ฯ	„ ๕๔
โปรดให้พระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาวาที่สมุหนายก	„ ๕๔
โปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดียกกลับขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์	„ ๕๔
พระยาพิไชยสงครามข้ามไปเมืองเวียงจันทน์	„ ๕๕
ญวนพาอนุมาขอโทษ	„ ๕๕
อนุคิดร้ายฆ่าพระยาพิไชยสงครามกับพวกไทย	„ ๕๕
เจ้าพระยาราชสุภาวดีลาทัพมาเมืองยโสธร	„ ๕๕
ราชวงศ์ยกตามเจ้าพระยาราชสุภาวดี	„ ๕๖
เจ้าพระยาราชสุภาวดีรบกับราชวงศ์	„ ๕๖
อนุแลราชวงศ์หนีไปอยู่เมืองพวน	„ ๕๖
เจ้าพระยาราชสุภาวดีให้พระยาวิชิตรสงครามฆ่าญวน	„ ๕๗
จับตัวอนุได้ส่งมากรุงเทพ ฯ	„ ๕๗
ทรงตั้งเจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา	„ ๕๗
ว่าด้วยเหตุที่จะเกิดสงครามกับญวน	„ ๕๘
เมืองไซ่ง่อนเป็นขบถ	„ ๖๐
ทรงพระราชดำริห์ทำสงครามกับญวน	„ ๖๐
ทรงจัดกองทัพ	„ ๖๐
เจ้าพระยาพระคลังศรีไคเมืองบันทายมาศแลเมืองโจตก	„ ๖๑

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกเข้าเมืองเขมร	หน้า ๖๓
เจ้าพระยาบดินทรเจ้าพระยาพระคลังยกเข้าตีทัพญวน	„ ๖๓
ทัพเรือเจ้าพระยาพระคลังไม่พร้อมเพรียงกัน	„ ๖๓
เจ้าพระยาบดินทรแลเจ้าพระยาพระคลังถอยทัพ	„ ๖๒
เขมรกำเริบ	„ ๖๒
กองทัพทางเมืองบาพนมถอยกลับ	„ ๖๒
กองทัพไทยทางเมืองนครพนมตีเมืองรายทาง	„ ๖๓
กองทัพไทยทางเมืองหนองคายเกลี้ยกล่อมใต้เมืองพวน	„ ๖๓
กองทัพทางเมืองหลวงพระบางตีค่ายญวน	„ ๖๓
กองทัพเจ้าพระยาบรมมาเกลี้ยกล่อมใต้เมืองหัวพันทั้งหก	„ ๖๓
ญวนให้อำนาจจันทรมาทั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญ	„ ๖๓
ไทยให้อำนาจคุมเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง	„ ๖๓
ญวนกดขี่พวกเขมร	„ ๖๔
นักองค้อมขอลงตั้งวันนักองค้อมเข้ามากรุงเทพ ฯ	„ ๖๔
นักองค้อมกวาดครอบครัวหนีไปอยู่กับญวน	„ ๖๔
ไปรทให้เจ้าพระยาบดินทรยกออกไปเมืองเขมร	„ ๖๔
ญวนจับองค์แสนถ่วงน้ำ	„ ๖๕
พวกเขมรกำเริบต่อญวน	„ ๖๕
เจ้าพระยาบดินทรตีค่ายญวนที่กพงทมแลเมืองชีแครง	„ ๖๕
ญวนที่เมืองโพธิสัตว์ยอมแพ้	„ ๖๖

โปรดให้องค์คังเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา	หน้า ๒๖
ญวนให้มาเจรจาขอเป็นไมตรี	,, ๒๖
ญวนยกเข้าตีค่ายเขมรเมืองยาตี	,, ๒๗
ญวนตั้งองค์อมเป็นเจ้าเมืองเขมร	,, ๒๗
เจ้าพระยาบดินทรให้สร้างเมืองอุทงค์ให้องค์คัง	,, ๒๗
ไทยแต่งกองโจรคอยรังแกทัพญวน	,, ๒๘
ญวนถอยไปตั้งที่เมืองโจก	,, ๒๘
เจ้าพระยาบดินทรพาองค์คังลงไปตั้งที่เมืองพนมเปญ	,, ๒๘
โปรดให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพเรือไปตี เมืองบันทายมาศ	,, ๒๘
กองทัพเรือกลับกรุงเทพ ฯ	,, ๓๐
เจ้าพระยาบดินทรถอยกลับไปที่ตั้งที่เมืองอุทงค์	,, ๓๐
ญวนแลเขมรตั้งค่ายรายตามมาอีก	,, ๓๑
ญวนยกมาตีค่ายไทยที่เมืองพนมเปญแตก	,, ๓๑
ญวนยกมาล้อมค่ายไทยเมืองอุทงค์	,, ๓๑
เจ้าพระยาบดินทรตีทัพญวนแตก	,, ๓๑
ญวนกลับไทยเป็นไมตรีกัน	,, ๓๒
เจ้าพระยาธรรมมาจักราชการทางเมืองหัวพันทั้งหก	,, ๓๓
พระมหาสงครามยกไปปราบเมืองลาวตามเชิงเขาประทัด	,, ๓๔
ตั้งเมืองถ่านในท้องที่มณฑลอุดรแลอิสาน	,, ๓๕

ราชการทางเมืองพม่า	หน้า ๗๗
เหตุที่ระบกกัยเมืองเชียงตุง	,, ๗๗
กองทัพไทยไปตีเมืองเชียงตุง	,, ๗๘
ราชการทางหัวเมืองมลายู	,, ๗๘
ตนกูคินดีเมืองไทรบุรี	,, ๗๘
หัวเมืองแขกเป็นขบถ	,, ๗๘
กองทัพกรุงตีเมืองไทรบุรี	,, ๗๘
เจ้าพระยานครคีไต้เมืองไทรบุรี	,, ๗๘
เจ้าเมืองตานีหนีไปอยู่เมืองกลันตัน	,, ๗๘
เจ้าเมืองกลันตันยอมอ่อนน้อม	,, ๗๘
ตั้งตนกูมาเป็นพระยาตรังگان	,, ๘๐
พวกเมืองไทรยกมาตีเมืองตรังแลเมืองไทรบุรี	,, ๘๐
กองทัพไทยยกไปปราบเมืองไทรบุรี	,, ๘๐
ระงับวิวาทในระหว่างตนกูปะสาแลพระยากลันตัน	,, ๘๑
จักราชการเมืองไทรบุรี	,, ๘๑
ตั้งเมืองสตุน	,, ๘๑
ตั้งเมืองปลิศ	,, ๘๒
คืนเมืองไทรบุรีแก่เจ้าพระยาไทร	,, ๘๒
การในพระนคร	,, ๘๒
ปราบจีนตัวเหี้ยทเมืองจินทบุรี	,, ๘๒

ปราบบันทึบหัวเหี้ยเมืองนครไชยศรีแลเมืองสมุทรสาคร	หน้า ๘๒
ปราบบันทึบหัวเหี้ยตามหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันตก	,, ๘๓
บันทึบหัวเหี้ยเมืองสมุทรสาครถึงพระยามหาเทพทนาย	,, ๘๓
บันทึบหัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทราฆ่าพระยาวิเศษฤๅไชย	,, ๘๓
ทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ	,, ๘๔
เรื่องทำสัญญากับอังกฤษ	,, ๘๔
เรื่องทำสัญญากับอเมริกัน	,, ๘๕
อิสตินเคียกับปณินาขอทำสัญญาซื้อขาย	,, ๘๖
อเมริกันมาขอแก้สัญญา	,, ๘๖
ทรงจัดการป้องกันพระนคร	,, ๘๗
สร้างข้อมเมืองสมุทรปราการ	,, ๘๗
สร้างพระเจดีย์กลางน้ำ	,, ๘๘
สร้างข้อมเมืองสมุทรสาครแลเมืองสมุทรสงคราม	,, ๘๘
ย้ายเมืองจันทบุรีแลสร้างข้อม	,, ๘๘
สร้างข้อมเมืองฉะเชิงเทรา	,, ๘๙
ข้อมเมืองพระตะบอง	,, ๘๙
สร้างเมืองนครเสียมราฐ	,, ๘๙
สร้างข้อมปากน้ำแลเมืองนครเขื่อนขันธ์	,, ๘๙
สร้างเรือรบ	,, ๙๐
ขุดคลอง	,, ๙๑

ตั้งหัวเมืองขึ้นใหม่	หน้า ๘๑
พระราชานุญาต	„ ๘๒
ซ่อมพระราชฐาน	„ ๘๒
ซ่อมพระอาราม	„ ๘๒
สร้างพระพุทธรูป	„ ๘๓
สร้างพระไตรปิฎก	„ ๘๓
อุปถัมภ์การเล่าเรียนพระปริยัติ	„ ๘๓
การพระราชพิธีต่าง ๆ	„ ๘๓
การพระเมรุท้องสนามหลวง	„ ๘๔
พระราชอิสริยยศ	„ ๘๔
ทรงพระประสูติ	„ ๘๔
พระบรมราโชวาทเรื่องรัชทายาท	„ ๘๕
ทรงแสดงโองาสถึงตัวผู้ที่รับราชสมบัติ	„ ๘๖
พระราชกระแสในการที่พระสงฆ์ห่มผ้า	„ ๘๖
พระราชทานเงินค่าจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์สามเณร	„ ๘๖
ทรงขมาพระสงฆ์	„ ๘๖
แปรพระที่นั่งสวรรคต	„ ๘๗
เสด็จสวรรคต	„ ๘๗

การพระราชกุศล

ในสมัยพระชนมายุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
บั้นจบ ๑๐๐ ปี.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรารภถึงวาระดิถีซึ่งนับแต่
วันพระบรมมหาราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมบិតูลาแลพระบรมไปยกาธิ
ราชพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๑๐๐ ปี ตามสุริยคติกาล
ในวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ^๕ ขวดยังเป็นนพศกศักราช ๑๒๔๘ แล้ว
ทรงพระราชดำริที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการฉลองพระเดชพระ
คุณในสมัยกาลพิเศษนี้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัส
สั่งเจ้าพนักงานให้จัดการที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งสุทไธ
สวรรย์ปราสาท ตามกาลกำหนด.

ณวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ เจ้าพนักงานเชิญพระพุทธรูปปฏิมากร
นาคสวาทพระองค์ ๑ พระพุทธรูปปฏิมากรห้ามสมุทรประจำวันพระชนม
พรรษาพระองค์ ๑ พระพุทธรูปปฏิมากรประจำพระชนมพรรษา ๖๕ พระ
องค์ มาตั้งบูชาบนคอกไม้สัก แล้วเชิญพระบรมอัฐิแลพระบรมทนต์
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสถิตในบุษบกทองคำประดิษ
ฐานเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำในพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

เวลา ๒ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระทวารพระที่
นั่งอนันตสมาคมประทับณพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ทรงบำเพ็ญพระ

ราชกุศล พระสงฆ์ราชาคณะ ถานานุกรมเปรียญ ๓๐๐ รูป สวดพระ
พุทธมนต์สวดปริตจบแล้วทรงทอดผ้าไตรสัปตปกรณ แยกพระสงฆ์เป็น ๓
ภาค ภาคหนึ่งเท่า^๑ที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ^๒ผ้าไตรสลั^๓บแพ^๔ กราย
พระแพ^๕ทวนตีพิมพ์^๖แสดงการพระกุศล ๒๗ รูป ภาคหนึ่งเท่า^๗พระชนม
พรรษาเมื่อ^๘ยังไม่ได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ^๙ผ้าไตรสลั^{๑๐}บวันกรายพระแพ^{๑๑}ท
พิมพ์ ๓๘ รูป ภาคหนึ่งเท่า^{๑๒}นับแต่^{๑๓}หน้าสวรรคตมาจน^{๑๔}บญ^{๑๕}จบพระชนม
พรรษาครบ ๓๐๐ ปี ไตรผ้ากรายพระผ้าตีพิมพ์ ๓๕ รูป แล้วพระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ถวายเทศนาพระไตรลักษณ์แสดงพระ
ราชสันตติวงศ์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน^{๑๖}เบื้องต้น จบ
แล้วทรงทอดผ้าไตรสัปตปกรณ แลทรง^{๑๗}ประเคนเครื่องบริวาร^{๑๘}กนิษฐ^{๑๙}กับพระ
ราชทาน^{๒๐}กุบ^{๒๑}รับ^{๒๒}มูล^{๒๓}ราคา ๓๐ ตำลึง แล้วทรงทอดผ้าขาว^{๒๔}พ^{๒๕}ย^{๒๖}พระราชาคณะ
ถานานุกรมเปรียญอัน^{๒๗}ด^{๒๘}ย^{๒๙}ส^{๓๐}ป^{๓๑}ก^{๓๒}ร^{๓๓}ณ ๓๐๐ รูป แล้วทรง^{๓๔}ทอด^{๓๕}ดอกไม้^{๓๖}เพลิง
แล^{๓๗}ทอด^{๓๘}พระเนตร^{๓๙}การ^{๔๐}ม^{๔๑}ห^{๔๒}ร^{๔๓}ศ^{๔๔}พ^{๔๕}ซึ่ง^{๔๖}มี^{๔๗}ที่^{๔๘}ทอง^{๔๙}สนา^{๕๐}ม^{๕๑}ไชย มี^{๕๒}โซน^{๕๓}หน้า^{๕๔}จอ^{๕๕}โรง ๓
หน้า^{๕๖}โรง ๓ สิ่ง^{๕๗}ที่^{๕๘}โต^{๕๙} มังกร^{๖๐} รำ^{๖๑}โคม แล^{๖๒}ดอกไม้^{๖๓}เพลิง^{๖๔}ต่าง^{๖๕}ๆ ตาม
ธรรมเนียม เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

วันเสาร์เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรง^{๖๖}ประเคน^{๖๗}ช^{๖๘}ช^{๖๙}โภ^{๗๐}ชา^{๗๑}หาร พระสงฆ์^{๗๒}รับ^{๗๓}พระราช
ทาน^{๗๔}ฉ^{๗๕}น^{๗๖}บน^{๗๗}พระที่นั่ง^{๗๘}สุท^{๗๙}โธ^{๘๐}ส^{๘๑}ว^{๘๒}ร^{๘๓}ย^{๘๔}ป^{๘๕}รา^{๘๖}สา^{๘๗}ท^{๘๘}บ^{๘๙}้าง แบ่ง^{๙๐}ไป^{๙๑}ฉ^{๙๒}น^{๙๓}ใน^{๙๔}ที่^{๙๕}อน^{๙๖}ข้าง
ครั้น^{๙๗}พระสงฆ์^{๙๘}ฉ^{๙๙}น^{๑๐๐}แล้ว^{๑๐๑}ทรง^{๑๐๒}ประเคน^{๑๐๓}เครื่อง^{๑๐๔}ไทย^{๑๐๕}ธรรมเนียม^{๑๐๖}เป็น^{๑๐๗}ภาค^{๑๐๘}เอก ๒๗ ภาค
โท ๓๘ ภาค^{๑๐๙}ตรี ๓๕ แล้ว^{๑๑๐}พระสงฆ์^{๑๑๑}สวด^{๑๑๒}ทักษิณ^{๑๑๓}านุ^{๑๑๔}โม^{๑๑๕}ทนา ถานาถวาย

อนุโมทนาแล้วพระสงฆ์สวดปกรณ์อีก ๕๐๐ รูป หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริย
พรตถวายเทศนาธรรมวิยาสมาธิยาบรรยายพระราชประวัติในพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาเมื่อยังไม่ได้เสด็จดำรงสิริราช
สมบัติในเบื้องต้น จบแล้วทรงทอดผ้าไตรสวดปกรณ์แลทรงประเคนเครื่อง
บูชาภัณฑ์เทศนา แลพระราชทานวัตถุเป็นมูลกัปปิยภัณฑ์ราคา ๓๐
ตำลึงแล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้า
ฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จออกทรงไปรับที่พระที่นั่ง
สุทไธสวรรย์ปราสาท มะนาวผลละสลึง ๒๐๐ ผล ผลละเพ็ช ๓๐๐ ผล
รวม ๕๐๐ ผล มีการมหรศพละเวลากลางวัน ไม่ล้นย. ญวนหก ตาม
ธรรมเนียม

เวลา ๒ ทุ่มพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออก พระบรม
วโรคม (แดง) ถวายเทศนาโกชนทาน พรรณาพระราชประวัติแห่งพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจน
เสด็จสวรรคต จบแล้วทรงทอดผ้าไตรสวดปกรณ์แลทรงประเคนเครื่อง
วามิศต่าง ๆ แลมูลค่าขี้จี้ทั้ง ๕ ราคาซึ่งสืบตำลึงเป็นธรรมเนียม
เทศนบูชา แล้วยทรงทอดผ้าขาวพัชสวดปกรณ์ ๓๐๐ รูป แล้วยทรง
ทอดไม้เพลิงแลทอดพระเนตรการมหรศพล เสด็จขึ้น ๒ ยามเศษ.

อนึ่งในการพระราชกุศลครั้งนี้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทถวายใน
 ส่วนเงินเรียรายในการพระราชกุศลเป็นการฉลองพระเศวตพระคุณ ในพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนเงินเป็นอันมาก เงินรายนี้
 จะโปรดเกล้า ฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เจดีย์สถานแลเสนาสน
 ในวัดราชโอรส ซึ่งเป็นพระอารามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงสถาปนาขึ้นไว้ เพื่อเป็นการรุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา แลปรากฏ
 พระเกียรติยศไปสิ้นกาลนาน

โคลงพระราชนิพนธ์

๑ ตู^๕ผู้แต่งเทศน์^๕เอือน

ข้อ^๕อุปาลงกรณ์^๕

สำหรับแต่การจร

ย่นย่อพอแต่^๕เนื้อ

อนุสรณ์^๕ นฤ^๕

เนื่อง^๕เชอ^๕

คราวหนึ่ง^๕ แลนา

เรื่องตง^๕พง^๕เอง ๑

เทศนาภินิหารที่ ๑
เรื่องพระราชสันตติวงศ์

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายเป็นวิสาขบูชา ในพระไตรลักษณ์แล
ล้ากับพระราชสันตติวงศ์ แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ฉลองพระเดชพระคุณพระยศพระบัญชากรมมุนี อนุโมทนาในพระราช
กุศลบุญนิมิตตวันวิสาขบูชา ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรง
บำเพ็ญเป็นญาติธรรมจริยาที่กษิณานุปัตตานมัย ฉลองพระเดชพระคุณ
ในสมเด็จพระบรมมิตูลา แลพระบรมไปยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบชาติตีย
สันตติวงศ์เนื่องมา นับเป็นรัชกาลที่สามในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้
ด้วยทรงพระปรารภคำนวณวันตั้งแต่พระบรมมหาประสูติกาล แห่ง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้มีในวัน ๒๖๔ ค่ำ ปีมะแม
นพศก จุลศักราช ๑๑๔๘ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลเป็นประถม มาจนถึง
วัน ๗๖๕ ค่ำ ปีชวดยังเป็นนพศก จุลศักราช ๑๒๔๘ นับวารดิถีตาม
สุริยคติกาลบรรจบครบรอบได้เต็มบริบูรณ์ได้ยิ่งหย่อน เป็นอภิลักขิต
กาลพิเศษ สมควรที่พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ ซึ่งได้พึ่ง
พระบารมีมาแต่กาลก่อน แลที่ได้รับประโยชน์อันเนื่องมาแต่พระบรม
เทษานุภาพแลพระราชอุสาหของพระองค์ คือได้ทรงปกปักรักษา

อาณาเขตครอบงำนั้นให้อยู่เป็นสุขดำรงเป็นเอกราชนครมาถึง ๒๗ ปี
 เป็นต้น แล้วข้าพเจ้าการกุศลฉลองพระเดชพระคุณ โดยความ
 ชื่นชมยินดีตามควรแก่กาลสมัย ฯ จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
 เกล้า ฯ ให้จัดการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพิเศษอันนี้ ณ พระที่นั่ง
 สุทโธสวรรยปราสาท อันเป็นราชกุฎาคารสถาน ซึ่งพระองค์ได้ทรง
 สถาปนาขึ้นไว้เป็นพระเกียรติยศอยู่ในแผ่นดิน โปรดให้เชิญพระพุท
 ธิมากรนาคนาคของค์ ๑ พระพุทธานุภาพประจำพระชนมพรรษา
 วันองค์ ๑ พระชนมพรรษาสมปฏิมากร ๖๕ พระองค์ มาประดิษฐาน
 เป็นที่ทรงนมัสการ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาสถิตในบุษบกทองคำ ประดิษฐาน
 เหนือพระแท่นแว่นฟ้ากาญจนาไมย แล้วโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชา
 คณะถนอมกรรมเปรียญ ๓๐๐ รูป แบ่งเป็นสามภาค ภาคหนึ่งเท่า
 จำนวนซึ่งได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ พระราชทานผ้าไตรจีวรสลัษแปร
 ผ้ากราบแพรวต่วนดีตรา แสดงการพระราชกุศล ๒๗ รูป ภาคหนึ่ง
 เท่าพระชนมพรรษา ซึ่งยังมีได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระ
 ราชทานไตรจีวรผ้าล้วน ผ้ากราบแพรวต่วน ๓๗ รูป อีกภาคหนึ่งเท่า
 พระชนมายุแต่ได้เสด็จสวรรคตมาจนกาลบัดนี้ พระราชทานไตรจีวร
 แลผ้ากราบผ้าล้วน ๓๕ รูป รวมสามภาคครบพระสงฆ์ ๓๐๐ รูป
 สักการณ์พระบรมอัฐิ สวดพระพุทธานุภาพเวลาเช้ารับพระราชทานฉัน
 พระราชทานเครื่องไทยธรรมต่าง ๆ ทั้งของหลวงแลของพระบรม

วงศานวงศ์ ซึ่งทรงจัดทำถวายช่วยการพระราชกุศลแล้วสดับปกรณ์
 พระสงฆ์ ๗๐๐ รูป มีพระธรรมเทศนาสามกัณฑ์ มีการมหรสพสมโภช
 พระบรมอัฐิตามสมควรแก่กาลสมัย แลพระราชทานพระบรมราชา
 อนุญาตให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้อง
 ยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ แลพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอแลหลานหลวง ในรัชกาลที่สามนั้น ได้บำเพ็ญ
 พระกุศลเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวตามควรแก่ความประสงค์ ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราช
 กุศลทั้งนี้ ถวายแด่สมเด็จพระบรมบิณฑูลาแลบรมไปยกาธิราช เป็น
 การฉลองพระเดชพระคุณในอภิลักขิตสมัยในปัจฉิมกาล ด้วยประการฉะ
 นี้จะได้รับพระราชทานพรณาคความ ตามลำดับในพระราช
 สันตติวงศ์ อันเนื่องมาแต่องค์สมเด็จพระประถมบรมมหาไปยกาธิปัต
 อันเป็นบรรพบุรุษต้นพระบรมราชวงศ์ อันได้ประสิทธิ์ฐานแลดำรงกรุง
 รัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ได้ประสิทธิ์ฐานพระบรมวงศ์สืบเนื่องมา
 โดยความเจริญแพร่หลาย เป็นพระบรมราชวงศ์อันใหญ่ มีพระเจ้า
 แผ่นดินแลพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้เสด็จดำรงแผ่นดินแลได้รับ
 ราชการ โดยกำลังพระสติปัญญาแลกำลังพระกาย ปรายปรายแล
 บังคับสรรพความร้ายแลโกลาพิบัติ อันจะมากดขี่อภัยแก่สมณาจารย์
 ประชาราษฎร อันเป็นชาวสยามแลชาวต่างประเทศ ซึ่งได้อาศัย

อยู่ในพระราชอาณาเขตพึ่งพระบารมี ใ้ค้อยู่เย็นเป็นสุขสืบมา ล่วงกาล
 ได้กัวร้ายยัเป็นกำหนด ควรที่มหาชนจะนับถือสักการบูชาแล้วตั้งจิตร
 คึกคองพระเดชพระคุณโดยความกตัญญูกตเวที ให้พระบรมราช
 ประเพณีวงศ์ดำรงยืนยาวสืบไปในภายหน้า ฯ สมเด็จพระประณมบรม
 มหาไ้ยกาธิปัตย์พระองค์นั้น ไ้เสด็จอยู่ค้ในมหามาศยตระกูลโบราณ
 ในครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยา ไ้ทำราชการสืบตระกูลตั้งนิวาสน
 สถานอยู่ในกำแพงพระนคร พระองค์มีพระโอรสพระธิดา ซึ่งร่วม
 พระมารดาเดียวกันห้าพระองค์ ที่ ๑ คือกรมสมเด็จพระเทพสุทวารวดี
 อันเป็นต้นเชื้อวงศ์แห่งเจ้านายวังหลัง เพราะเป็นพระมารดาของกรมพระ
 ราชวังบวรสถานพิมุข แลเจ้าฟ้ากรมหลวงอิเศยบริรักษ์ เจ้าฟ้า
 กรมหลวงนรินทรเทวเรศ ซึ่งยังมีพระนั้คตา ปะนั้คตา ปรางกู้อยู่จน
 กาลทุกวันนี้ ฯ ที่ ๒ พระเจ้าขุนรามณรงค์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้ง
 กรุงทวารวดีศรีอยุธยา เหลือแต่พระธิดาไ้เสด็จอยู่จนถึงกรุงรัตน
 โกสินทร์นี้ มีพระนามปรางกูณภายหลังว่ากรมขุนรามนินทรสุตา ก็เป็น
 อันหมตกเชื้อพระวงศ์อยู่เพียงนั้น ฯ ที่ ๓ กรมสมเด็จพระศรีสุทวารักษ์
 อันเป็นต้นเชื้อวงศ์ของเจ้านายอีกหมู่หนึ่ง ซึ่งเรียกตามคำสามัญว่า
 เจ้ากรมหลวงกรมขุน เพราะเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้ากรมหลวง
 เทพหิรัญญ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์
 ซึ่งยังมีพระนั้คตาปะนั้คตาปรางกู้อยู่จนกาลทุกวันนี้โดยมาก แลพระองค์
 เป็นพระมารดาของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งเป็นสมเด็จพระ

พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันยังมี
พระราชชนกตาปะนัตตาปรากฏอยู่อีกแผนกหนึ่งด้วย ๑ ที่ ๔ พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อันเป็นประณมรากง้าวแห่งพระบรม
ราชวงศ์ ซึ่งประติษฐานแลดำรงกรุงรัตนโกสินทร์นี้โดยทางตรง
ซึ่งจะได้รับพระราชทานพรณาสืบไปในเบื้องหน้า ๑ ที่ ๕ กรมพระ
ราชวังบรมมหาสุรสีหนาท ซึ่งเป็นต้นเชื้อวงศ์ของเจ้านายหมู่หนึ่ง
ซึ่งเรียกโดยคำสามัญว่าเจ้านายวังหน้าพระพุทธยอดฟ้า ๑ แลสมเด็จพระ
พระประณมบรมมหาไปยกาธิบดินัน มีพระธิดาอันประสูติด้วยพระ
มารดาอื่นอีกพระองค์ ๑ ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่ากรมหลวง
นรินทรเทวี เพราะได้กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์เป็นพระภักดา ก็นับ
เป็นต้นตระกูลแห่งเจ้านายสืบมาอีกตระกูลหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าเป็นต้น
ตระกูลเจ้าครอกวัดโพ ก็ยังมีนัตตาปะนัตตาปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ๑
โอรสสมเด็จพระประณมบรมมหาไปยกาธิบดินันต์อีกพระองค์ ๑ นั้น คือ
เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ต่างพระมารดากับกรมหลวงนรินทรเทวี
เป็นต้นตระกูลเจ้านายอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าพวกเจ้ากรมหลวง
จักรเจษฎา ก็ยังมีนัตตาปะนัตตาปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ยัง ๑ จึงควรนับ
ว่าบรมราช ตระกูล อันสืบมาแต่ องค์ สมเด็จพระประณม บรมมหาไปยกา
ธิบดินันต์ ได้มาประติษฐานเป็นชาติติยราชตระกูลในกรุงรัตนโกสินทร์มหิน
ทราวุธอนันต์ เป็นเชื้อสายเจ็ดพวกด้วยประการฉะนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรรณนาลำดับพระบรมราชวงศ์ ๑๑ เพราะ
 แต่สายที่ตรงลงมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อัน
 เป็นพระบรมราชวงศ์ซึ่งดำรงแผ่นดินสืบมาแล้ว และสืบต่อไปภายหน้า
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น พระองค์ได้กรมสมเด็จพระ
 พระอมรินทรมาศย์ ซึ่งเป็นพระธิดาแห่งสมเด็จพระปรีดิโสภาคมหา
 นาคนารี อันมีนิวาสสถานอยู่พาหิรอุทยานแขวงเมืองสมุทรสงคราม
 เรียกว่าตำบลบางช้าง เป็นพระราชเทวี แต่ยังไม่ได้เถลิงถวัลยราช
 สมบัติ มีพระราชโอรสพระราชธิดาถึงสิบพระองค์ ๑ พระองค์ที่ ๑
 นั้นเป็นพระบุตร พระองค์ที่ ๒ เป็นพระกุมาร ทั้งสองพระองค์นี้
 สิ้นพระชนม์เสียแต่ทรงพระเยาว์มิได้แตกทำลาย ๑ พระองค์ที่ ๓
 เป็นพระบุตร มีพระนามปรากฏในพระยุคลว่า สมเด็จพระประดม
 บรมโอยิกาเธอ ได้เป็นพระชายาเจ้ากรุงธนบุรี มีพระโอรสมีนาม
 ว่าเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ แล้วเป็นเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์กรมขุนกุญชรราชธิดา
 ภายหลังต้องถอดเรียกชื่อเดิมว่าหม่อมเหม็น แต่ก็ยังควรจะนับว่า
 เป็นต้นตระกูลของกึ่งหนึ่งต่างหาก ผิดกับพระวงศ์กึ่งอื่น ๆ เดียวกัน
 ก็ระสูญอยู่แล้ว ๑ พระราชโอรสซึ่งนับเป็นที่ ๔ คือพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาไลย อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระวงศ์
 ตรงเนื่องมาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อันจะได้
 รับพระราชทานพรรณนาลับไปในเบื้องหน้า ๑ พระราชธิดาอีกพระองค์
 หนึ่งนับเป็นที่ ๕ ปรากฏพระนามในบัดนี้ว่า สมเด็จพระเจ้าโอยิกาเธอ

เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ฯ พระราชโอรสนับเป็นที่ ๖ คือกรม
พระราชวังบรมมหาเสนาณรงค์ อันนับเป็นต้นตระกูลแห่งพระเจ้าบรม
วงศ์เธอชั้นสอง อันยังเสด็จปรากฏอยู่ณบัดนี้ แลมีหม่อมเจ้าหม่อม
ราชวงศ์หม่อมหลวงอีกเป็นอันมาก ฯ พระราชธิดานับเป็นที่ ๗ ซึ่ง
ปรากฏพระนามในบัดนี้ว่า สมเด็จพระเจ้าไวยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
เทพยวดี ฯ ยังมีอีกสามพระองค์ ล้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์
มิได้ปรากฏพระนาม แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น
ยังมีพระราชบุตร พระราชบุตรี่ อันเกิดด้วยพระสนมเป็นพระราชบุตร
๑๓ พระองค์ พระราชบุตรี่ ๒๐ พระองค์ แลเจ้านายทุกพระองค์นั้น
ก็นับว่าเป็นต้นตระกูลของพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์อีกชั้นหนึ่ง
ซึ่งนับว่าเป็นพระบรมวงศ์เธอชั้นที่สาม แลพระบรมวงศ์เธอ แลหม่อมเจ้า
ชั้นที่ ๑ มีหม่อมราชวงศ์หม่อมหลวงสืบประพันธ์กันไปเป็นอันมาก นับ
เป็นตระกูลหนึ่ง ฯ อันเนื่องในพระบรมราชวงศ์ ด้วยประการนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรพรรณ ในพระราชโอรสพระราชธิดา
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย อันนับว่าเป็นสายใหญ่
ซึ่งได้ดำรงศิริราชสมบัติมาแล้ว แลจะสืบไปภายหน้า ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยนั้น มีพระราชโอรส
พระองค์ใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสนองพระองค์มา ซึ่งจะได้ รับพระราชทาน
พรพรรณสืบไปในภายหลัง ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย

มีพระบรมราชเทวีพระองค์หนึ่ง ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่ากรม
สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ มีพระราชโอรสพระองค์ที่ ๑ สิ้น
พระชนม์เสียแต่แรกประสูติ ฯ พระราชโอรสที่ ๒ คือพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระ
บรมราชสันตติวงศ์เป็นสายตรงสืบมา มีพระราชโอรสพระราชธิดาเป็น
เจ้าฟ้าแต่เดิมห้าพระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้าสุมณทิพย์
สิ้นพระชนม์เสียแต่วันประสูติ แลสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ดำรงพระบรมราชวงศ์อยู่ในปัจจุบัน
นับเป็นที่สอง สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
ภคินีกรมหลวงวิสุทธิโกศล นับเป็นที่สาม สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ นับเป็นที่สี่ สมเด็จพระ
เจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
นับเป็นที่ห้า แลมีพระราชโอรสพระราชธิดาเป็นเจ้าฟ้า ภายหลังอีก
สองพระองค์ มีพระราชบุตร ๓๕ พระองค์ พระราชบุตร ๔๒ พระองค์
ตกเสียสองพระองค์ แลมีพระราชนัดดาประสูติเป็นสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ พระวรราชเธอ หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์อีก
เป็นอันมาก ฯ พระราชโอรสที่ ๓ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย แลกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ คือพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชบุตร พระราชบุตร นับว่า
เป็นพระเจ้ายวรราชเธอชั้นที่ ๔ แลมีพระราชนัดดาประสูติ นับว่า

เป็นพระบรมวงศ์เธอ แลหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์แผนกหนึ่งเป็นอันมาก
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย มีพระราชโอรสพระราชธิดา
เป็นเจ้าฟ้าชายอีกสามพระองค์ หญิงอีกพระองค์ ๑ มีพระราชบุตร
๓๖ พระองค์ พระราชบุตร ๓๐ พระองค์ แลพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่ง
ได้ชื่อพระนามแลนัยเป็นหมวด ๆ มาขึ้น ล้วนเป็นพระบรมวงศานุวงศ์
อันดีคณื่องประพันธ์สนิทกันทั้งสิ้น ได้ชื่อว่าพระบรมราชวงศ์ซึ่งประ
คิษฐานแลดำรงกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ด้วยประการฉนี้

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรณาคความแต่ ฉเพาะพระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเหตุอันสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงพระปรารภเพื่อจะบำเพ็ญ พระราชกุศล ฉลองพระเดชพระคุณ พระองค์
นั้น ได้รับพระราชทานพรณาคพระบรมราชวงศ์ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแล้ว
บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรณาลำดับพระวงศ์ ฝ่ายกรมสมเด็จพระ
ศรีสุลาไลย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี เพื่อให้เป็นที่ทรงรูก
ถึงพระคุณแห่งบรรพบุรุษ แลเป็นที่ทรงสังเวชตามพระบรมราชประสงค์
ก็แลลำดับเชื้อวงศ์ซึ่งสืบเนื่องกันมาอย่างไรวั้น ท่านผู้ ซึ่งเป็นใหญ่
ในตระกูลแต่ก่อน ๆ มักจะขัดข้องมิให้ผู้น้อยในตระกูลทราบ ด้วย
รังเกียจว่าจะไปออกนามเล่นในเวลาไม่ควร ในที่ไม่ควรอ้าง กลัวว่า
ผู้น้อยจะกำเริบเย่อหยิ่ง ว่าตัวเนื่องประพันธ์สนิทในท่านผู้ มีเกียรติยศ
อันยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน แล้วประพฤติกการทุจริตผิด ๆ ไปต่าง ๆ ด้วย

ความทนงใจบ้าง ครั้นเมื่อท่านผู้ใหญ่ว่างไปแล้ว ผู้น้อยในตระกูล
 นั้นก็ไม่ได้ทราบเชื่อสาว่ามาอย่างไร ไม่สามารถที่จะเล่าบอกกันต่อ ๆ
 ไปได้ ทั้งนี้เป็นคติโบราณเคยประพฤติมาโดยมาก ก็แลราชินิกุล
 ข้างฝ่ายกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย อันเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อใดถามคุณก็ไม่ได้ความ
 ตลอดจนนี้ มีเค้ามูลเพียงดังจะได้รับพระราชทานพรรณาสืบไปนี้
 มีความว่า พระชนกของกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยนั้น มีนามบุญจัน
 ได้ทำราชการแผ่นดินเป็นที่พระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน ตั้งเคหาสถาน
 อยู่ในที่ซึ่งได้ทรงสถาปนาเป็นวัดเฉลิมพระเกียรติเมืองนนทบุรี มี
 ภรรยาใหญ่ซึ่งเป็นพระชนนีกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย มีนามว่าท่านเพ็ง
 มีแต่พระธิดาองค์เดียว คือกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ได้ทำราชการ
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แต่ยังเป็นสมเด็จ
 พระเจ้าลูกเธอ เสด็จประทับอยู่ณบ้านหลวงเดิมแห่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ครั้นเมื่อเสด็จลงไปประทับอยู่ที่พระราชวัง
 เดิม ก็ตามเสด็จลงไป ได้ประสูติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ณพระราชวังเดิม แล้วมีพระราชโอรสอีกสองพระองค์ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าขอมพระองค์ ๑ อีกพระองค์ ๑ ทรงพระนามพระองค์เจ้าหน่อกำ
 ลังพระชนม์เสียแต่ก่อนแล้วทั้งสองพระองค์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็เสด็จเข้า
 มาประทับในพระบรมมหาราชวัง ได้ดำรงที่พระสนมเอก ยังค้ำการ

ห้องเครื่อง ชนทั้งปวงออกพระนามว่าเจ้าคุณ แลได้เสด็จออกไป
 ประทับอยู่ที่พระราชวัง แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แต่ยังเป็นกรรมนั้นข้างเป็นครั้งเป็นคราว จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แลพระชนกในกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสลาไลยนั้น มีบุตรด้วยภรรยาเดิมอันมิได้ปรากฏชื่ออีกคน ๑
 ชื่อนายนาก เป็นคนไม่เรียบร้อยจึงมิได้ทำราชการ นายนากมีบุตร
 สามคน คน ๑ รับราชการได้เป็นพระยารัตนอาภรณ์ บุตรหญิงคน ๑
 ชื่อมี บุตรชายอีกคน ๑ ชื่อนายทอง แลบุตรชายหญิงของท่านทั้ง
 สามยังมีปรากฏอยู่จนบัดนี้ข้าง นับว่าเป็นราชินิกุลสายหนึ่ง ๗ ฝ่าย
 พระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสลาไลยนั้น มีน้องนางอีกสองคนชื่อมี
 ได้ปรากฏแน่ชัด น้องนางที่ ๑ นั้นมีบุตรผู้ ๑ ชื่อท่านผ่อง ได้หม่อม
 ท้ายซึ่งเป็นหลานท้าวทรงกัณการทองมอญ ครั้นกรุงธนบุรีผู้มีความชอบ
 ในรัชกาลที่ ๑ เป็นสามี มีบุตรชายหญิงถึงหกคน ที่ ๑ ชื่อท่านนิม
 ที่ ๒ ชื่อท่านข้อมได้รับราชการมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๔
 เป็นท่านเจ้าแก้วอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แลได้ทำนบารุงเลี้ยงสมเด็จพระ
 พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาดรนครีศรี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ มาแต่
 ยังทรงพระเยาว์ ครั้นเมื่อถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นราชินิกุล แลเป็นเชื้อสายท้าวทรงกัณการ
 ทองมอญผู้มีความชอบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศพอย่างท้าว
 สอนองพระโอรส แลไว้ศพในพระบรมมหาราชวัง ๗ บุตรีที่ ๓ ได้

รับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเจ้าจอมมารดา
 แห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยิกาเธอ กรมหมื่นมมาตยาพิทักษ์
 แลพระเจ้ามหัยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุทนต์นราชนพยุว ถึงแก่กรรม
 เสียแต่ในรัชกาลที่ ๒ ๑ บุตรที่ ๔ ชื่อน้อยไม่ได้ทำราชการ มีบุตร
 ชายหญิงถึง ๗ คน คือจางวางพ่วง แลพระยาพิพิธไธสรัย พระยา
 อาหารบริรักษ์ เป็นต้น ๑ บุตรที่ ๕ ชื่อนายแขก ถึงแก่กรรมเสียแต่
 ยังหนุ่มไม่ได้รับราชการ มีบุตร ๔ คน คือท้าวสุภักดีการภักดี แล
 จางวางหนู เป็นต้น ๑ บุตรที่ ๖ ชื่อนายฝรั่ง เป็นคนสุขสันต์ไม่ได้รับ
 ราชการ มีบุตรหญิงชายหลายคน ที่ได้รับราชการคือหลวงอรรคนาวี
 รัตนมาตย์ (เอม) เป็นต้น ๑ พระน้องนางของพระชนนีในกรม
 สมเด็จพระศรีสุลาไลย ที่ ๒ นั้น มีบุตรหญิงชายหลายคน บุตรชาย
 คนที่ ๑ ชื่อนายบุญมี ๑ มีบุตรชายคนที่ ๑ ชื่อนายสี ๑ มีบุตรชื่อกำ ได้
 ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นพนักงานเฝ้าหอพระ บุตรของ
 นายบุญมีคน ๑ ชื่อนายสังข์ ๑ มีบุตรหญิงชื่อนอน ชื่อนวล ซึ่งได้สืบ
 เชื้อวงศ์ไปจนถึงหลวงฤทธินายเวรมหาคเล็กทุกวันนี้ นายบุญมี
 มีบุตรหญิงอีกคน ๑ ชื่อนาม ได้ทำราชการเป็นพนักงานเฝ้าหอพระอยู่
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ในพวกซึ่งเป็นเชื้อวงศ์อันสืบมาแต่พระน้องนาง
 ของพระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยทั้งสองคนนี้ กันยว่าเป็น
 ราชนิกุลในรัชกาลที่ ๓ ทั้งสิ้น

บัณฑิตจะไ้^๕รับพระราชทานพรพรรณนา ในจำนวนพระราชโอรสพระ
 ราชันธิดา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเวลานั้นยัง
 มีไ้^๕พรพรรณนามาแต่หลังนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชบุตร พระราชบุตริ อันเกิดด้วยพระสนมตั้งแต่ยังมีไ้^๕ไ้^๕ตั้ง
 เถลิงถวัลยราชสมบัติโดยมาก ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
 แล้ว ก็มีพระราชบุตร พระราชบุตริ อีกเพียงห้า^๕เป็นกำหนด แล้ว
 ก็มีไ้^๕มีสืบไป ฯ พระราชบุตรองค์เป็นประธม ทรงพระนามพระองค์
 เจ้ากระวีวงศ์ ถัดนั้นมาเป็นพระราชบุตริยังไม่มีพระนาม เรียกแต่
 ว่าพระองค์เจ้าหญิงใหญ่ พระองค์เจ้าทั้งสองพระองค์นี้ มีพระชนม์
 พรรษาเพียง ๘ ปี ๑๐ ปีสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังมีไ้^๕ไ้^๕ตั้งเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ที่ ๓ เป็นพระราชบุตริ ทรงพระนามพระองค์เจ้าวิลาศเป็น
 พระปัยยราชธิดา ภายหลังมาพระราชทานอิศริยยศเป็นกรมหมื่น
 อัยยครุสภาเทพ ไ้^๕ไ้^๕ทรงรับราชการเป็นพนักงานพระสุคนธ์ ต่อพระองค์
 เจ้าวงศ์ซึ่งไ้^๕ไ้^๕ทรงทำมาแต่ก่อน แลเป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน
 ครั้นเมื่อประสูติสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระโศกาไ้^๕ไ้^๕เป็นอันมาก โปรดให้ตั้งพระเมรุณทองสนามหลวง
 พระราชทานเพลิงเป็นการใหญ่ ที่ ๔ เป็นพระราชบุตริ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าชายคำ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ที่ ๕ พระ
 ราชบุตริ มีนามพระองค์เจ้าดวงเดือน ในรัชการที่ ๔ ไ้^๕ไ้^๕เป็น
 พนักงานพระสุคนธ์ เป็นหัวหน้าในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอฝ่ายใน

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลประชนันต์ ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงสิ้นพระชนม์
 เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ยังมีไต่ มีพระนาม ที่ ๗ พระราชบุตรทรง
 พระนามพระองค์เจ้าสิริ แล้วโปรดให้เป็นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
 ไต่ทรงบังคับบัญชากรมช่างมุก ทำยานวัดพระเชตุพนแลการอื่น ๆ
 แลไต่ทรงเป็นนายท่านทำการทั่วไปในพระอุโบสถวัดพระเชตุพน แล
 ไต่ทรงเป็นนายท่านทำการวัดหนึ่งจนแล้วสำเร็จ ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอาลัยเป็นอันมาก ด้วย
 เป็น พระ ราชโอรส พระ องค์ใหญ่ใน ขณะ นั้น จึงโปรดเกล้า ฯ
 ให้จัดการ ปลุก พระเมรุ พระ ราช ทาน เพลิง ฌตัง สนาม หลวงเป็น
 การใหญ่ แล้วให้เชิญพระอัฐิบรรจุในพระโกศฐทองคำมาประดิษฐาน
 ไว้ณตำหนักกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยในพระบรมมหาราชวัง ครั้น
 ภายหลังเมื่อสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าไต่เสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ จึงโปรดให้ช่างทำพระโกศฐทองคำหลักลายลงยาราชาวดีเปลี่ยน
 ถวายใหม่ แล้วก็ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกา
 เธอ มาจนบัดนี้ สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอพระองค์นั้น มี
 พระโอรสแลพระธิดาหลายพระองค์ ในเวลาเมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์นั้น
 ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระโอรส
 โปรดให้เสด็จมาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ใหญ่ ๆ ใ้รับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณในที่ใกล้ชิด ตามเสด็จอย่างพระเจ้า
 ลูกเธอตลอดมา พระโอรสพระองค์ใหญ่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

ราชทานนามว่ามงคลเลิศ ในรัชกาลที่ ๔ ก็โปรดให้เป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ทรงพระเมตตาเป็นอันมาก พระองค์เจ้ามงคลเลิศ มีบุตร แลบุตร ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณหลายคน มีพระยาไชย สุรินทร์เป็นต้น ฯ พระธิดาพระองค์ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาใช้สอยสนิท โปรดว่าอยู่งานพักดี จึงพระราชทาน นามว่ารำเพย ภายหลังมาได้เป็นสมเด็จพระบรมราชเทวีในพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระนางเจ้ารำเพย ภิรมราภิรม มีพระบรมราชโอรสสามพระองค์ แลพระราชธิดาพระองค์ หนึ่ง ซึ่งได้รับพระราชทานออกพระนามมาแต่เบื้องต้นแล้วนั้น พระองค์ ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระอรรคมเหษณ์วัน ๘ ปี เป็นกำหนด ครั้นเมื่อ เสกีสวรรคตแล้ว ก็ได้ทรงรับพระเกียรติยศยิ่งใหญ่ในการพระศพ ตามอย่างสมเด็จพระบรมราชเทวี ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ จึงทรงสถา ปนาพระอัฐิ เป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราวาศัย สมเด็จพระบรม ราชชนนี ตามโบราณราชประเพณีสืบมา ฯ ที่ ๓ เป็นพระธิดา ทรง นามหม่อมเจ้าชมชื่น ที่ ๔ เป็นพระธิดา ได้สิ้นของพระเดชพระคุณมา แต่ยังทรงพระเยาว์จนปัจจุบันนี้ มีความชอบเป็นอันมาก จึงพระราชทาน พระสุพรรณบัฏให้เป็นพระสัณนิพัธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพนพงค์ประยูรวงศ์ สนิท ฯ พระธิดาที่ ๕ มีนามหม่อมเจ้าประสงศ์สรพ พระธิดาที่ ๖ มีนาม หม่อมเจ้าสารพัดเพชร พระธิดาที่ ๗ มีนามหม่อมเจ้าพรรณราย ได้ทำ ราชการฉลองพระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๔ มีพระองค์เจ้าสองพระองค์

อันสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระมหากรุณา ยกขึ้นเป็น
 เจ้าฟ้าปรากฏพระนามว่า พระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้ากรมขุนชัชวาลย์กัลยา
 แลพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ฯ พระองค์ที่ ๘ เป็น
 พระโอรสนามเดิมหม่อมเจ้าฉายฉัตร์ ทรงผนวชได้แปลพระปริยัติธรรม
 ได้แปลประโยค ตำรงยศเป็นหม่อมเจ้าพระเปริยบุญ ครั้นเมื่อลาผนวช
 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระมหากรุณา
 พระราชทานหีบทองเป็นเครื่องยศ ครั้นถึงในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรให้เป็นพระองค์เจ้า ภายหลังเลื่อนเป็นพระ
 สัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนฤบาลมุนีมาตย์ ได้บังคับการในกรม
 ราชบัณฑิตยสถาน มีบุตรได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นที่หม่อม
 นเรนทรราชา ราชินิกุล ฯ ที่ ๙ เป็นพระโอรส ได้สนองพระเดช
 พระคุณมาแต่เดิมมาก ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงพระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรให้เป็นพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
 ประเสริฐศักดิ์ ได้ว่าการกรมช่างประดิษฐ์กระจกแลมหาดเล็กข้าง สิ้น
 พระชนม์เสียในระหว่างกาลซึ่งจะโปรดให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มี
 บุตรแลบุตรีนาน ได้รับราชการเป็นนายจำเริญอยู่ฝ่ายหนึ่ง แลพระ
 ธิดาแห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยิกาเธอซึ่งมีได้เป็นพระองค์เจ้านั้น
 ก็ทรงยกย่องเป็นหม่อมเจ้าสัมพันธวงศ์ มีเกียรติยศแลประโยชน์ยิ่งกว่า
 หม่อมเจ้าสามัญทุกพระองค์ พระราชบุตรพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 ที่ ๑๐ ทรงพระนามพระองค์เจ้าลักขณานุคุณเป็นขัติยราชโอรส แต่หาได้

ทรงรับราชการอันใดไม่ เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ได้พระราชทานพระเกียรติ
ยศในการพระศพพระเมรุทองสนามหลวง พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ
มีพระธิดาพระองค์เดียว ซึ่งประสูติก่อนพระธิดาสิ้นพระชนม์ไม่ช้า
นัก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงพระมหากรุณาแก่หม่อมเจ้าองค์นั้น
ยิ่งนัก ถวายเป็นกำพร้าแต่ยังเยาว์ จึงพระราชทานพระสุพรรณบัตร
ให้เป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนิศจัคนาวดี ครั้นเมื่อครบ
ปีกำหนดโสกันต์ก็โปรดให้มีกระบวนแห่อย่างโสกันต์ใหญ่ ยกเสลี่ยงแต่
เขาไกรลาส ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
เกลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ได้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมราชเทวี มี
พระราชโอรสประสูติสิ้นพระชนม์ในวันนั้น อันปรากฏพระนามณยศนี้
ว่าสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้าโสมนิจ เมื่อประสูติแล้วไม่นาน สมเด็จพระ
พระนางเจ้าโสมนิศจัคนาวดีก็สิ้นพระชนม์ ได้พระราชทานเพลิงศพ
สนามหลวง ตามอย่างสมเด็จพระบรมราชเทวี ๑ พระบุตรที่ ๘ ทรง
พระนามพระองค์เจ้ากรมทูต สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์
พระราชบุตรที่ ๑๐ ทรงพระนามพระองค์เจ้ามาลี สิ้นพระชนม์ในรัชกาล
ที่ ๔ ข้างเบื้องต้น ที่ ๑๓ พระราชบุตรทรงพระนามพระองค์เจ้าโกเมน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เป็นกรมหมื่นเชษฐา
ธิเบนทร์ มีพระโอรสแลธิดาหลายองค์ เชื้อนแซ่เสียโดยมาก ยังได้
รับราชการอยู่ก็มี คือหม่อมเจ้าศักดิ์ศรี แลหม่อมเจ้าอ่างเป็นต้น พระ
ราชบุตรที่ ๑๒ มีพระนามพระองค์เจ้าคเนจร เป็นกรมหมื่นอมเรนทร

ยกขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับช่างมุกต่อสมเด็จพระบรม
 ราชมาตามหัยิกาเธอ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีพระโอรส
 พระธิดาเป็นอันมาก ได้รับราชการแต่หม่อมเจ้าจันทวงค์ซึ่งถึงชีพตักษัย
 ได้กำกับช่างมุกต่อมา โอรสแลธิดานอกนั้นยังอยู่อีกหลายองค์ คือ
 หม่อมเจ้าเมทินีเป็นต้น พระราชบุตรที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายไม่มีพระ
 นาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๓๔ พระองค์
 เจ้าเงินยวงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๓๕ พระองค์
 เจ้าอนรตสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ มีพระโอรสยังอยู่ในบังคับคือหม่อม
 เจ้าชายแดง พระราชบุตรที่ ๓๖ พระองค์เจ้าลลิตาวัล ในรัชกาลที่ ๔
 ได้เป็นกรมหมื่นภมรินทร์ภักดี ได้รับราชการเป็นนายจักษุทำการวิหาร
 พระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนแต่ในรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงในรัชกาลที่ ๔
 ก็ได้เป็นนายจักษุทำการวัดราชโอรสแลวัดมหาพฤฒาราม แลได้
 ฉลองพระเดชพระคุณในการช่างต่าง ๆ อยู่เนื่องนิมิได้ขาด แลเป็น
 ผู้กำกับแจกเบี้ยหวัดจนตลอดเวลาสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มี
 พระโอรสแลพระธิดาเป็นอันมาก พระโอรสองค์ใหญ่ทรงผนวชแปล
 พระปริยัติธรรม ดำรงสมณศักดิ์เป็นเปรียญมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ครั้น
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระราชาคณะ นามหม่อม
 เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร โปรดให้มาครองวัดราชบพิธซึ่งเป็นพระอาราม
 หลวงทรงสถาปนาขึ้นใหม่ ภายหลังพระราชทานพระสุพรรณบัตร
 เลื่อนขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร มีส่วย

พระนามตามสมณศักดิ์ ตั้งถาหรณกรมได้เสมอตำแหน่งที่พระพรหมมุนี
มีพระโอรสองค์หนึ่งชื่อหม่อมเจ้าฉาย ได้รับราชการเป็นนายท่าน
ทำวิกรมหาพุดมารวมแลการช่างต่าง ๆ ต่อมา แลหม่อมเจ้าเพิ่มได้
รับราชการขึ้นอยู่ในกรมว่าการต่างประเทศ หม่อมเจ้าปานได้รับราชการ
เป็นช่างเขียนในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าพร้อมทรงผนวชเป็น
สามเณร ได้แปลพระปริยัติธรรมดำรงสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าสามเณร
เปรียญอยู่ในกาลบัดนี้ ๗ ฝ่ายพระธิดานั้นได้ดำรงตำแหน่งพระอรรคชายา
เธอในรัชกาลปัจจุบันนี้สามพระองค์ พระองค์ใหญ่มีพระราชธิดา
พระองค์ ๑ ทรงพระนามพระองค์เจ้าเยาวมาลนฤมล พระองค์กลาง
มีพระราชธิดาพระองค์ ๑ ทรงพระนามพระองค์เจ้าจันทราสรวทวาร
พระองค์น้อยมีพระราชโอรส ๑ พระราชธิดา ๓ คือพระองค์เจ้ายุคล
ทิฆัมพร พระองค์เจ้าณภจรจำรัสศรี พระองค์เจ้ามาลินีนภดารา พระองค์
เจ้าณภณภค พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ ซึ่ง
สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น ได้พระราชทานเพลิงพระเมรุทองสนาม
หลวง ตามตำแหน่งพระอรรคชายา ที่ยังดำรงอยู่อีกสองพระองค์นั้น
คือพระอรรคชายาเธอหม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาค แลพระอรรคชายา
เธอหม่อมเจ้าสาย ะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง
พระอรรคชายาเธอมีกรม แลพระเจ้าลูกเธอ นั้น ก็โปรดให้เป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทุกพระองค์ แลพระธิดาออกจากนั้นก็ได้รับ

ราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นอันมาก ฯ พระราชบุตรที่ ๑๗
 พระองค์เจ้าเสงี่ยม ยังเสด็จดำรงอยู่ณบัดนี้ พระราชบุตรที่ ๑๘ พระองค์
 เจ้าพงา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระราชบุตรที่ ๑๙ พระองค์เจ้า
 แสงจันทร์ ได้รับราชการเป็นพนักงานพระสุคนธ์ แลสิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๒๐ พระองค์เจ้านิเวศ ยังเสด็จดำรง
 อยู่ณบัดนี้ พระราชบุตรที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชุมสาย ในรัชกาลที่ ๕ ได้
 เป็นกรมหมื่นแล้วภายหลังเลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนราชสีหวิกรม เมื่อ
 รัชกาลที่ ๓ ได้เป็นนายกำนันทำวัตนางนองการไม่สำเร็จ ครั้นถึงใน
 รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงบังคับการช่างสืบทอด ทำราชการฉลองพระเดช
 พระคุณในการช่างเป็นอันมาก สิ้นพระชนม์ในท้ายรัชกาลที่ ๕ นั้น
 มีพระโอรสได้รับราชการหลายองค์ คือหม่อมเจ้าวรเชษฐาภินันท์ แลหม่อมเจ้า
 ประวิศได้รับราชการในการช่าง หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ได้รับราชการ
 ในการต่างประเทศหลายอย่างมีความชอบ จึงโปรดพระราชทาน
 พระสุพรรณบัตรให้เป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เป็น
 อรรคราชทูตสำหรับคอนคินเนตประเทศยุโรป ประจำอยู่ในกรุงฝรั่งเศส
 แล้วได้มารับราชการเป็นไต่เร็กเดอเยเนอราลในกรมโทรเลขไปรษณีย์ใน
 กาลบัดนี้ พระราชบุตรที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายยังไม่มีพระนาม สิ้น
 พระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๒๓ พระองค์เจ้าสุยงกษ
 ได้ทรงรับราชการเป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัด แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง สิ้นพระชนม์แต่ยังทรง

พระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๒๕ พระองค์เจ้าเลขา สิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๒๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เติมเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์
 เจอ กรมพระสุкарัตนราชประยูร ภายหลังเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้านมทัยิกา
 เจอ กรมสมเด็จพระสุкарัตนราชประยูร ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้า ทรงรูกถึงพระคุณซึ่งท่านได้ทรงอภิบาลบำรุงพระองค์มา
 จำเริญแต่เวลาแรกพระบรมประสูติกาลจนทรงพระเจริญวัย จึงทรง
 ยกย่องไว้ในตำแหน่งอันยิ่งใหญ่ เสด็จด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี ฯ
 พระราชบุตรที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายเชยง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
 มีพระโอรสอยู่คนหนึ่ง คือหม่อมเจ้านิสกร พระราชบุตรที่ ๒๘ พระองค์
 เจ้าเกษนี้ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๒๙ พระองค์เจ้า
 อรุโณทัย ได้รับความทุกข์ในการช่างเขตเล็ดมาแต่รัชกาลที่ ๓ ครั้นรัชกาล
 ที่ ๔ ได้เป็นกรมหมื่นนุคูลยลักษณสมบัติ ได้บังคับการในวัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม แลกำกับการกรมแสง แลได้รับความทุกข์ต่าง ๆ
 หลายอย่าง ภายหลังได้กำกับช่างศิลา แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้ มีพระโอรสแลธิดาได้รับความทุกข์หลายองค์ คือหม่อมเจ้า
 นิลวรรณ แลหม่อมเจ้าคุณฤ เป็นตัน พระราชบุตรที่ ๓๐ พระองค์เจ้า
 กนิรี ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้เป็นผู้นั่งเฝ้าหวัด ยังเสด็จดำรงอยู่ ฯ
 พระราชบุตรที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์
 พระราชบุตรที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายอรรณพ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่ากรม
 มหาดเล็กแลกรมสังฆการี ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นกรมหมื่นนุคูล

รัตนราชิ คงว่ากรมสังฆการิ แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาลนั้น มีโอรสธิดา
 ยังอยู่ในยี่นั้น คือหม่อมเจ้าพรประสิทธิ์ แลหม่อมเจ้าอมรอำนวย
 เป็นต้น ฯ พระราชบุตรที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงเล็กสิ้นพระชนม์แต่
 ยังพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๓๔ พระองค์เจ้าพวงแก้ว สิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๓๕ พระองค์เจ้าประไพภักตร์ ที่ ๓๖ พระองค์
 เจ้าฉวีวรรณ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๓๗ ที่ ๓๘
 สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๓๙ พระองค์เจ้าลำยอง
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ มีพระโอรสพระธิดายังอยู่บ้าง แต่กระ
 ไม่เป็นราชการ พระราชบุตรที่ ๔๐ พระองค์เจ้ากัลยาณี สิ้นพระชนม์
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๔๑ พระองค์เจ้านวลกษณิ์ สิ้น
 พระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชบุตรที่ ๔๒ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ สิ้น
 พระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชบุตรที่ ๔๓ พระองค์เจ้าจามรี ได้ทรง
 บังคับการในพระพุทธรักษสถานอยู่ในปัจจุบันนี้ พระราชบุตรที่ ๔๔
 พระองค์เจ้ากฤษณา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชบุตรที่ ๔๕
 พระองค์เจ้าอมฤตย เป็นกรมหมื่นภูษิตราชฤไทยในรัชกาลที่ ๔ แล้ว
 ได้ทรงบังคับการกรมหมอ แลสิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระราช
 บุตรที่ ๔๖ พระองค์เจ้าสุบรรณ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงกำกับช่างทำ
 การในพระพุทธรักษสถานแลพระพุทธรณเศียร ไปรคให้เป็นกรมหมื่น
 ภูในย่นฤเบนทราธิบาล ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้ทรงกำกับช่าง
 ทำการซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในคราวแรก แลเป็นนายกำน

ปฏิสังขรณ์วัดสังเวชวิศยาราม แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมขุน สิ้นพระชนม์
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีพระโอรสแลพระธิดาหลายองค์ คือหม่อมเจ้าเทโพ
 แลหม่อมเจ้าหญิงวรศคนธ์ เป็นต้น พระราชบุตรที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชาย
 สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระราชบุตรที่ ๔๘ พระองค์เจ้าสิงหราช
 ในรัชกาลที่ ๕ เป็นกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ได้กำกับกรมพระ
 อสภกษณ ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้บังคับการโรงพิมพ์ แล้วเปลี่ยน
 ไปบังคับการศาลราชตระกูล เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนยสินทรไพศาลโสภณ
 มีพระโอรสพระธิดามาก ได้รับราชการคือหม่อมเจ้าวัชรินทร์ เป็นต้น
 พระราชบุตรที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชมพูนุท ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับราชการ
 เขตเล็กต่าง ๆ เป็นกรมหมื่นเจริญผลบุญสวัสดิ์ ครั้นในรัชกาลประ
 ษัตริย์ได้ทรงบังคับการในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แลพระคลังพิมาน
 อากาศ แลมหาดเล็กข้าง เป็นนายกำนัลทำวัดเทพศิรินทราวาส แล
 ปฏิสังขรณ์วัดราชโอรส แล้วโปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุน มีพระโอรส
 ทรงผนวชได้แปลพระปริยัติธรรม ดำรงสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าเปรียญ
 แลภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ มีนามว่า
 หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต พระราชบุตรที่ ๕๐ พระองค์เจ้าจินดา
 สิ้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๓ มีพระโอรสองค์เดียว คือหม่อมเจ้าคารา
 รัตน ซึ่งถึงชีพิตักษัยไปแล้วนั้น พระราชบุตรที่ ๕๑ พระองค์เจ้าบุตรี
 ได้รับราชการเป็นที่สนิทชิดใช้มา แต่ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงรักษาประแจ
 พระราชวัง ภายหลังได้ทรงบังคับการในพนักงานนมัสการแลกำกับ

แจกเบี้ยหวัด นับเป็นพระราชบุตรที่สุกในรัชกาลนั้น เป็นจำนวนพระราช
 บุตร ๒๓ พระองค์ พระราชบุตร ๒๘ พระองค์ รวม ๕๑ พระองค์ ดังนี้ ๑
 ก็แลพระราชบุตร พระราชบุตร ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทั้ง ๕๑ พระองค์นี้ มีนามปรากฏว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ มีพระโอรส
 พระธิดาสืบ ๆ ลงไป นับว่าเป็นเจ้านายแผนกหนึ่ง ซึ่งเรียกโดยสามัญ
 ว่าเจ้านายพวกราชวรวงศ์ ด้วยประการฉะนี้ ๑ ก็แลพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงว่าไม่ได้มีพระราชโอรสแลพระราชธิดา
 เป็นเจ้าฟ้า แลมีโอรสสืบสันตติวงศ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ก็ยังมีพระราช
 โอรสที่ได้ดำรงพระเกียรติยศใหญ่ เป็นสมเด็จพระบรมราชาตาม
 หัยยกาเธอ แลมีพระธิดาเป็นกรมสมเด็จพระสุทวารัณราชประยูร มี
 พระราชนักราเป็นสมเด็จพระบรมราชเทวีถึงสองพระองค์ เป็นพระ
 อรรคชายาสามพระองค์ แลมีพระราชปนัดดาเป็นเจ้าฟ้า แล้วแลจะ
 เปนต่อไปอีก ถึง ๓๓ พระองค์ ดังนี้ ๑

บัดนี้จะได้รับพระราชทานพรณนาข้อความ ซึ่งควรเป็นที่ยินดี
 ชื่นชมของพระบรมวงศานุวงศ์ บัณฑิตซึ่งปรากฏว่าเป็นพวกราชวรวงศ์
 แลข้าราชการทั้งปวงอันมีความนิยมยินดีรุดถึงพระเดชพระคุณในพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามความที่เป็นจริงประการใดนั้น
 แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ดำรงตำแหน่งแผ่นดินสืบเนื่องต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพระราชดำริว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ได้เสด็จดำรงราชสมบัติมาถึง ๒๗ ปี มีข้าราชการที่นิยมยินดีต่อพระองค์
 มาแต่เดิมก็มาก แลข้าราชการในภายหลังก็เป็นคนเกิดในรัชกาล
 ของพระองค์ทั้งสิ้น ย่อมจะเป็นที่นับถือศรัทธาในใจอยู่ทั่วหน้า บางที
 จะมีความเคืองครหานำคาน ว่าราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้นเสื่อมสูญไปทุกที ก็จะเป็นที่ขุ่นข้องนำคานใจไปต่าง ๆ
 จึงทรงพระราชดำริที่จะวางยับยั้งรักษาคานนั้นให้เสื่อมหาย จึงได้ทรงรับ
 สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีที่เป็นพระบรมราชเทวี ก็ได้มีพระราช
 โอรสสมดังพระราชประสงค์ แต่ไม่ดำรงพระชนม์อยู่ได้ทั้งพระโอรส
 แลพระชนนี จึงได้ทรงรับกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็น
 สมเด็จพระบรมราชเทวีต่อมา ก็ได้มีพระราชโอรสพระราชธิดาสมดัง
 พระราชประสงค์ เพราะพระราชดำรินี้ จึงได้ดำรัสประกาศยก
 ย่องสมเด็จพระบรมราชโอรสพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์นี้ ว่าเป็นพวก
 ราชวรวงศ์เนื่อง ๆ ตลอดมา ก็แลการซึ่งเป็นเช่นนั้น ก็นับว่าเป็นการ
 อัครมัย ด้วยพระบรมราชโอรสพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์นั้น นับว่า
 เป็นพระราชวรวงศ์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถึง
 สามสายสามทาง คือถ้าจะนับตามลำดับพระบรมราชวงศ์ ซึ่งตรง
 มาแต่พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเจ้าอยู่หัว ก็นับว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมเด็จพระบรมปิตุลาธิราช ท่านทั้ง ๔
 พระองค์ เป็นพระราชภาคินีในทางหนึ่ง ถ้าจะนับฝ่ายสมเด็จพระบรม
 ราชมาตามหัยยิกาเธอ แลกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็นับว่าเป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสไปยกอาชิตย
 ทั้ง ๔ พระองค์นั้นนับว่าเป็นพระราชปนัดดาทางหนึ่ง ถ้าจะนับข้างฝ่าย
 เจ้าจอมมารดาแห่งสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอ ซึ่งสืบเนื่องมา
 แต่พระน้องนางของพระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ก็นับเนื่อง
 อยู่ในประเพณี ไม่ห่างไกลกว่าทางที่สองนัก ควรนับว่าสนิทกว่าสมเด็จพระ
 พระเจ้าฟ้าเธอเจ้าฟ้าชายโสมนัส ด้วยประการฉะนี้ ฯ ซึ่งสมเด็จพระบรม
 บพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์
 ดำรงราชตระกูลมานี้ นับว่าเป็นอันได้ดำรงพระวงศ์ทั้งสองฝ่าย ให้
 เจริญยืนยาวสืบไป ราชตระกูลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มิได้เสื่อมสูญมีแต่ซุกไปเช่นคิดเห็นโดยง่าย ๆ ด้วยพระบรมราชโอรส
 แลพระราชนัดทว ซึ่งจะสืบไปภายหน้ามากน้อยเท่าใด ก็คงนับเนื่อง
 ประเพณีในพระราชวงศ์ ทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดไปไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงไป
 อย่างอื่นได้ ควรที่พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งนับว่าเป็นฝ่ายพระเจ้าราช
 วรวงศ์ทั้งนี้ จะมีความชื่นชมนิยมน้อมต่อพระบารมี ให้เป็นที่ยินดีแห่งตน ฯ
 เมื่อสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบพระราชประเพณีอันสนิท
 เนื่องในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้ จึงได้มีพระราชหฤทัย
 ปรารถนาจะให้พระเดชพระคุณแห่งพระองค์ ซึ่งได้ดำรงเป็นบรรพบุรุษอันยิ่ง
 ใหญ่ จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณ ในอภิสิทธิ์
 กาลพิเศษครั้งนี้ ฯ อนึ่งเมื่อได้ทรงพิจารณาถึงพระราชสันตติวงศ์ซึ่งเป็น

บรรพบุรุษอันเสด็จล่วงไปแล้วนั้น ก็ทรงสังเวชพระราชหฤทัยในการที่
 เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จะได้ทรงเจริญสัญญาทั้งสามมีอันจิตรสัญญา
 เป็นต้น ให้บริบูรณ์เป็นภาวนามัยขุณยภิริยา อันเป็นที่ตั้งแห่งกุศลราษี
 ต้องตามพุทธภาสิต อันทรงแสดงลักษณะทั้งสามประการนั้น ฯ

คาถานิเชปบทเทศนากัณฑ์ที่ ๒

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สฺสจฺฉโน สฺขมาวหาติ

เอตานิสํโส ธมฺม สฺสจฺฉน

น ทุคฺคตี กจฺฉติ ธมฺมจารีติ

กัณฑ์ที่ ๒

พระราชประวัติ ก่อนเสด็จดำรงสิริราชสมบัติ

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายเป็นวิสาขบูชาในธรรมจริยาสมจริยาแล
พรรณนาพระราชประวัติ แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน
เวลาเมื่อพระองค์ยังไม่ได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติในเบื้องต้น เพื่อให้
เป็นที่ทรงรูกถึงพระเดชพระคุณ ซึ่งพระองค์ได้ทรงประพุดิราชกิจ
แลการพระราชกุศลทั้งปวง เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ประชนชนเป็น
อันมาก แลการซึ่งพระองค์ได้ทรงพระอุสาหะจัดการทั้งปวงนั้น ๆ ไว้
ยังได้ปรากฏเป็นคุณแก่ชนภายหลังกาลประจุบันนี้เป็นอเนกประการ
ควรที่สาธุชนบัณฑิตยชาติจะยกย่องสรรเสริญ แล้วรูกถึงพระเดช
พระคุณโดยความกตัญญูกตเวทีเป็นนิมิตกาล

ก็แล พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
พระองค์ได้เสด็จมายังโลกนี้ ในอัฐสังวัตรมคุณมาศกาฬยักษทัตถิ
กิลิศศิวาร พระองค์เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย แต่เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร สมเด็จพระบรมอรรคราโชรสแห่ง
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ซึ่งเสด็จดำรงราชมไหสุริย
สมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในขณะนั้น กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย
เป็นพระบรมราชชนนี ได้เสด็จประสูติทรงพระราชวังเดิมซึ่งเป็นพระราชวัง

เก้าแห่งเจ้ากรุงธนบุรี ฦๅแม่เจ้าพระยาฝ่ายวันตก พระองค์
 ทรงพระเจริญขึ้นโดยลำดับ ได้รับพระมหากรุณาแลพระเมตตา แห่ง
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแต่ทรงพระเยาว์มา จนตลอดถึงเวลาพระชน
 มายุครบกำหนดโสกันต์ ในขณะนั้นยังหาได้มีธรรมเนียมพระหน่อเจ้า
 ต่างกรมโสกันต์ในพระบรมมหาราชวังทั้งในประจุบันนี้ไม่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรง พระมหากรุณาในพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระราชนัดดา จึงโปรดเกล้าฯ ให้โสกันต์ที่พระที่นั่ง
 คุณุศุภมาปราสาทในพระบรมมหาราชวังเป็นการพิเศษ แล้วยกได้ทรง
 บรรพชาแลอุปสมบท ณ พะระภักตร์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชในวัด
 พระศรีรัตนศาสดารามทั้งสองสมัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาโลยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชอปรสาภิเศก เป็นกรมพระ
 ราชวังบวรสถานมงคล ในท้าวรัชกาลที่ ๑ นั้น พระองค์ก็ได้ดำรง
 พระยศเป็นพระเจ้าหลานเธอ แลได้รับราชการในพระบรมชนกนารถ
 ทั่วไป เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอันสนิท ยิ่งกว่าพระราชโอรส
 พระองค์อื่น จนถึงสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จ
 สวรรคต ทรงมอบศิริราชสมบัติพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาโลย ในขณะนั้นมีหนังสือถึงกล่าวโทษ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์
 กรมขุนกษัตริยาธิราชผู้เป็นพระราชโอรสแห่งเจ้ากรุงธนบุรี ว่าจะคิด
 ประทุษร้ายต่อพระองค์ เมื่อได้ทรงทราบแล้วยกทรงพระราชดำริห์
 ทั่วยพระวิจาร์ณย์ญาณอันอุดม ทรงเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์แลข้า

ราชการผู้อื่น จะไม่มีผู้ใดคอยด้วยสติปัญญาแลกล้ำหาญ ชอตรง
 จงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งขึ้นไปกว่าพระเชษฐาไชยสงครามพระองค์ใด ถ้าจะ
 ให้ผู้อื่นชำระเนื้อความจะยืดยาว ฤๅเคลื่อนคลายไป ไม่เป็นการจับมั่น
 ทัวถึงโดยรอบคอบ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดเล่ห์กลลวงลามมากไป ฤๅ
 เป็นเชื้อสายให้เกิดเหตุอันตรายสืบไปภายหน้า ด้วยเหตุว่าในเวลานั้น
 ข้าราชการซึ่งเป็นคนเก่าได้ทำราชการมาแต่ครั้งเจ้ากรุงธนบุรี ก็ยังมี
 ประปนอยู่โดยมาก ที่มีความนิยมนับถือต่อพระบารมีพระบรมเดชานุภาพ
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทั่วหน้ากันนั้นก็จริงอยู่ แต่ที่
 มีความนิยมยินดีต่อพระบรมเดชานุภาพแลพระบารมีของพระองค์ก็มีโดย
 มาก ที่มีความนิยมยินดีต่อยุบยวามีของเชอวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี อัน
 เนื่องประพันธ์ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แล้วคิดเห็น
 ว่าถ้าได้เจ้านายเช่นนั้นเป็นเจ้าแผ่นดินจะเป็นอันได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 ทั้งเจ้ากรุงธนบุรีที่เป็นเจ้าเก่าแก่ และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ซึ่งเป็นเจ้าใหม่นายใหม่ ทั้งสองฝ่ายคึงนี้ก็มิอยู่โดยมาก ที่คิด
 เห็นแก่ประโยชน์ตนที่จะได้ โอกาสทำการทุจริตเพราะจะได้เป็นผู้มีความ
 ชอบต่อผู้ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินก็จะมิข้าง จึงเป็นการยากที่จะไว้วางพระราช
 หฤทัยในท่านผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องให้ประจบพร้อมทั้งสติปัญญา
 แลความกล้าหาญแลความจงรักภักดีทั้งสามประการ จึงจะสามารถที่
 จะชำระเล่ห์กลลวงให้สิ้นรากเง่ารังการจลาจล ซึ่งจะเกิดขึ้นใน
 พระนครในเวลาที่ตั้งพระราชธานีใหม่ ยังไม่มั่งคั่งสมบูรณ์นั้น ให้ความ

สงขเรียบร้อยทั้งร้อยไม่เป็นที่เคืองครั้นแก่สมณจารย์ประชากราษฎรภายใน
 พระนคร แลไม่เป็นที่หมิ่นประมาทแก่ราชคัยกรภายนอก ซึ่งจะพลอย
 ช้าเต็มได้ เพราะทรงพระราชดำริเห็นการเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่นี้
 จึงทรงมอบให้พระบรมเชษฐาไชยสอินทวงศ์ทราชมหาราชฤทธิชัยว่า
 ประกอบพร้อมด้วยคุณสามประการทั้งพรหมมาแล่นั้น ให้ทรงพิจารณา
 ข้อความทั้งปวง แต่ในเวลาซึ่งพระองค์ยังตั้งอยู่ในพระณมวีย มีพระชน
 มายุเพียง ๒๓ พรรษา . พระองค์ก็ให้ทรงพิจารณาตัดสินเลือกฟัน
 ใต้เท้าผู้ซึ่งมีความเห็นอันวิปริตทั้งหลายทั่วทุกคนมิได้ให้เหลือลง แล้ว
 นำความขึ้นกราบทูลแก่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนารถ จึงโปรดให้
 ลงโทษระงับเหตุการณ์ทั้งปวงไว้โดยเร็วพลัน การที่เรียบร้อยมิได้มีเหตุ
 อันตรายแก่ความสงบเรียบร้อยเกิดขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใดได้อีก เป็นความ
 ชอบอันยิ่งใหญ่ว่าพระองค์ได้ทำไว้ในแผ่นดินเป็นประณม เป็นการที่
 ได้ฉลองพระเดชพระคุณพระบรมชนกนารถ แลได้ระงับอันตรายซึ่งจะ
 เกิดแก่ประชาชนทั้งปวงทั่วหน้า ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษกแล้ว จึงได้พระ
 ราชทานพระสุพรรณบัตรเลื่อนพระเกียรติยศพระองค์ขึ้น เป็นพระเจ้าลูกเธอ
 กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชทานที่วังแลเครื่องอุปโภคศฤงฆาร
 บริวารของหม่อมหมื่นให้เป็นบำเหน็จ ที่ได้ทรงทำความชอบไว้ใน
 แผ่นดินนั้น ฯ

ก็แลในเวลารัชกาลที่ ๒ นั้น พระองค์ได้ทรงรับราชกิจน้อยใหญ่ ให้สำเร็จไปเป็นอันมากมิได้เว้นว่าง ในราชการซึ่งเป็นการประจํา นั้น พระองค์ได้ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมท่าสิทธิขาดทั่วไป แต่ในขณะ นั้นราชการกรมท่าหาผู้จะมีคนต่างประเทศไปมาค้าขายมากนักไม่ ด้วย มิได้มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งจะเปนเหตุ ให้มีราชการมากเหมือนปัจจุบันนี้ พระราชทรัพย์ซึ่งจะจ่ายราชการ แผ่นดินที่ใดแต่ค่านาอากรสมปักศในพินยานพินเมืองก็มีน้อย ไม่พอ ที่จะจ่ายราชการ เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงแต่งสำเภา ขึ้นทุก สิ้นค้าออกไปค้าขายยังประเทศจีน เมื่อได้ประโยชน์กำไรก็พอได้มา เจือจานใช้ในราชการซึ่งจะรักษาพระนคร แลการแต่งสำเภาออกไป ค้าขายเมืองจีนนี้ ตกเป็นหน้าที่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดการแต่งสำเภาหลวงตลอดมา จึงเป็นพนักงานของพระองค์ ที่จะต้องทรงชวนชวายหาพระราชทรัพย์ ถวายสมเด็จพระบรมชนกนารถ ที่จะได้ทรงใช้จ่ายในราชกิจทั้งปวง ถึงแม้ว่าเป็นเวลาซึ่งการค้าขาย มิได้บริบูรณ์ พระราชทรัพย์ซึ่งจะได้จากส่วนกำไรการค้าขายยกพระองค์ ไม่พอจ่ายราชการ พระองค์ก็ทรงพระอุสาหะชวนชวายมิให้เป็นที่ขึ้นเคือง ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนารถ ด้วยในเวลานั้นเจ้านาย แลข้าราชการ ที่มีทุนรอนพอจะแต่งสำเภาไปค้าเมืองจีนได้ ก็ได้แต่ง สำเภาไปค้าขายอยู่ด้วยกันโดยมาก พระองค์ก็ทรงแต่งสำเภาไป ค้าขายในส่วนพระองค์อีกส่วนหนึ่งต่างหาก จึงถึงซึ่งความบริบูรณ์

ด้วยทรัพย์พอที่จะฉลองพระเดชพระคุณ มีให้จัดขบวนในทางราชการได้
เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมชนกนารถทรงพระมหากรุณา แล้วตรัส
ประกาศออกพระนามพระองค์ว่าเจ้าสัวเสมอมา ฯ

ส่วนราชการงานโยธาก่อสร้าง ซึ่งพระองค์ได้ทรงทำการฉลอง
พระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๒ นั้น พระองค์ได้ทรงทำการ ทั้งการ
ที่จะป้องกันพระนครแลการซึ่งจะเป็นที่เจริญพระราชฤทัย เกื้อกูลแก่
พระบรมสุขแห่งสมเด็จพระบรมชนกนารถทั้งสองประการ คือพระองค์
ได้ทรงรับหน้าที่เป็นแม่การสร้างซ่อมประโคนไชย ๑ ซ่อมนารายณ์
ปราบศึก ๑ ซ่อมปราการ ๑ ซ่อมกายสิทธิ์ ๑ แลซ่อมซึ่งตั้งอยู่
ณเกาะกลางน้ำซ่อมมณเฑียรสมุทร ทั้งซ่อมนาคราชซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตก
ทั้งหกซ่อม พระองค์เสด็จลงไปประทับอยู่ณเมืองสมุทรปราการ ทรง
บังคับจัดการก่อสร้างซ่อมทั้งปวงนั้นเอง ฯ มิได้ขาด เป็นราชกิจติด
พระองค์อยู่จนตลอดสิ้นทุกปีรัชกาล ฯ ส่วนการซึ่งเป็นที่สำราญพระ
ราชฤทัยนั้น พระองค์ได้ทรงเป็นแม่กองจัดการขุดสระทำสวนสร้าง
เก๋งน้อยใหญ่ในพระราชอุทยานเบื้องบูรพาแห่งพระมหารามณเฑียร ซึ่ง
ปรากฏในขณะนั้นว่าสวนขวา ให้เป็นที่เสด็จประพาศรื่นรมย์สำราญพระ
ราชฤทัยเป็นอันมาก ฯ ครั้นเมื่อมีมะโรงโตศกกุลศักราช ๑๓๘๒
ได้ข่าวพม่าข้าศึกยกถ่วงเข้ามาตั้งอยู่ณปลายด่านเมืองกาญจนบุรี
เพื่อจะก่อการสงครามแก่พระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย ทรงพระราชดำริห์บัญชาพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แล

ท่านเสนาบดี คិតักทกองทัพออกไปตั้งรับพม่าข้าศึก ทรงพระราช
 คำริห์เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบด้วยพระ
 สติปัญญาชำนาญชำนาญในการพิไชยสงคราม แล้วยกกำลังสามารถอาจ
 จะป้องกันอริราชคัษกร มิให้เข้ามาย่ำยีในพระราชอาณาเขตได้ จึง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จยกพลโยธาหาญออกไปตั้งขัดทัพ
 อยู่ณค่ายปากแพรก เมืองกาญจนบุรี ตั้งทัพอยู่ถึงปี ๓ ก็มีไคมี
 พม่าข้าศึกยกพลเข้ามาในพระราชอาณาเขตฯ แลในเวลาเมื่อเสด็จ
 แรมทัพอยู่ณปากแพรกนั้น พระองค์ก็ได้ทรงเป็นแม่กองจัดการ
 ส่งศิลาก้อนใหญ่ ๆ เข้ามาก่อนในพระราชอุทยานอยู่เสมอได้ขาด

อนึ่งพระองค์ทรงประกอบไปด้วยพระศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
 ยิ่งนัก ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรเป็นหลายพระองค์ แลพระธรรม
 ไตรปิฎกทั้งคำอรรถคำแปล มีมงคลดิลกที่แปลที่ยังปรากฏอยู่ณบัดนี้
 เป็นต้น แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงพระศรัทธาเลื่อมใสแด่
 มีพระธรรมเทศนาทวัชวันมิได้ขาด แลพระราชทานเงินเดือนให้
 ข้าราชการออกพระคัมภีร์พุทธวจนแก่พระภิกษุสามเณรเป็นอันมาก แล้วให้
 ตั้งโรงทานไว้ที่วังสำหรับเลี้ยงยากจรรณพิภพทั่วหน้า ถึงวันพระก็ทรง
 ปลอยสัตว์แลแจกเงินคนที่สูงอายุแลคนจนยากเป็นนิมิตได้ขาด เป็นพระ
 ราชกุศลนิพัทธทานเสมอมา ส่วนพระราชกุศลซึ่งเป็นการจรตามกาล
 สมัย พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญเนื่อง ๆ แต่ในคราวซึ่งปรากฏเป็น
 การใหญ่นั้น คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวช

เป็นสามเณร พระองค์ได้ทรงแต่งกระจากใหญ่อันงามวิจิตร เป็นเครื่อง
บูชาพระธรรมเทศนา แล้วเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว มาทรงเทศนาพระมหาเวสสันดรชาฎกกัณฑ์มัทรี ทรงถวาย
เครื่องไทยธรรมกระจากใหญ่ ในครั้งนั้นพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ
ราชการราษฎรทั้งปวง ก็พากันชื่นชมยินดีอนุโมทนาเป็นการเอิกกะเหลือก
ยิ่งใหญ่มาก ในกิจการซึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงนี้ ความ
ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงอนุโมทนาแล
สรรเสริญเป็นอันมาก แล้วดำรัสว่า แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว เป็นแต่พระเจ้าลูกเธอยังทำทานอยู่ในองนิจดังนี้ ควรที่พระองค์
จะทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่งกว่านั้นบ้าง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งโรงทานหลวงเลี้ยงพระสงฆ์แลยากจรรณพิกทั้งปวง แล้วให้มี
ธรรมเทศนาแจกเงินคนชราพิการ เป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้ ฯ

อนึ่งพระองค์ปราศจากความมัจฉริยะกระหน้เหนียวแน่น โอโยอัสม
ธารีเจือจานทั่วไป ในพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ บันดาซึ่ง
เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแลอยู่ประจำราชการในพระบรมมหาราชวัง
ก็ได้ไปรับพระราชทานอาหารที่วังพระองค์แทบจะทั่วหน้าทุกวันทุกเวลามี
ไต่ซาค พระองค์ก็ถึงซึ่งความสรรเสริญแลเป็นที่นิยมรักใคร่ ในพระ
บรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่น้อยทั่วหน้า แลในขณะเมื่อ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยังดำรงพระชนม์อยู่นั้น เสด็จลงมา
ประทับพิพากษาคดีใหญ่ ๆ แลความร้ายสั่ง ที่โรงละครใกล้วัดพระศรี

รัตนสาครคาราม พระองค์ก็ไต่เสด็จอยู่ในที่ประชุมพิพากษาคดีทั้งปวง
 เป็นประธานด้วยพระองค์หนึ่งมิได้ขาด ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวร
 สถานมงคลเสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์จึงได้ทรงรับตำแหน่งบังคับการ
 สิทธิขาดในกรมพระตำรวจ ว่าความรับสั่งทั้งปวงด้วยอาศรัยพระเมตตา
 พระกรุณาของพระองค์ต่อราษฎรทั้งปวงทั่วหน้า แล พระปรีชาญาณ
 ประกอบด้วยพระเดชานุภาพ ทรงพิจารณาไต่สวนข้อความของราษฎร
 ให้แล้วไปโดยยุติธรรมโดยเร็ว เป็นที่ชื่นชมยินยอของประชาราษฎร
 ทั้งปวง ต่างคนมีจิตศรัทธามิรักดีต่อพระองค์เป็นอันมาก ทั้งเป็น
 ที่เขาพระราชหฤทัยในพระบรมชนกนารถ มิได้มีพระราชกังวลอันใดให้
 เป็นที่ชุ่นเคืองพระราชกรมแล พระองค์ทรงพระอุสาหะเสด็จเข้ามาเฝ้าทูล
 ลอองธุลีพระบาท ในเวลาซึ่งเสด็จพระราชดำเนินออกประทับณที่ซึ่ง
 พระโรงแลพระบัญชร ทุกเวลามิได้ขาดทั้งเช้าค่ำ ทั้งเสด็จเข้ามา
 ประจําว่าราชกิจการต่าง ๆ ตามตำแหน่งของพระองค์อยู่เนืองนิจเช่นนั้น
 เมื่อถึงวิสาขบูชา ถึงเป็นเวลาฝนตกมากน้อยเท่าใดก็ดี พระองค์ก็
 มิได้ทรงรออยู่จนฝนหายให้เคลื่อนคลาจากเวลาราชการ จึงเป็นการ
 ลำบากแก่พระองค์ ซึ่งทรงพระเสด็จมาในที่ใด จะต้องผลคพระภูษา
 ในเวลาเมื่อเสด็จมาประทับถึงที่ในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงพระราช
 คำวิหีแปลงแคร่กันยา ซึ่งเป็นของสำหรับข้าราชการใช้ในขณะนั้น ให้
 เป็นพระวอชนาคนน้อยหุ้มด้วยผ้าฉมิง สำหรับทรงเสด็จเข้าในพระบรม

มหาราชวังในกรุงนครนี้ ครั้นเมื่อได้เสด็จมาถึงฉะเชิงเทราสมทบแล้ว จึง
 พระราชทานนามพระวอนนั้นว่าวอประเวสวัง แลได้เป็นแบบอย่างสำหรับ
 พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นกรมทรงทำตามอย่างนั้นสำหรับทรงเข้าเฝ้า
 ทูลฉลองฉะเชิงเทราพระบาทสมเด็จพระองค์ทรงพระอิสริยยศในราชกิจมิได้ย่อหย่อน
 ถึงเพียงนี้ จึงเป็นที่ของพระราชอิสริยยศเป็นท้าววังพระราชหฤทัย
 แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ๆ
 ก็ได้ทรงบังคับกิจราชการทั้งปวงมากขึ้น เกือบจะทั่วไปในกาลครั้งนั้น ๆ
 รัชพระราชทานพระกรุณาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เมื่อยังมิได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ สิ้นความเพียงนี้ ๆ
 ก็เล่าการที่พระองค์ทรงประพฤติกิจการพระราชกุศลทั้งปวงก็ดี ในพระ
 ราชกรณียกิจทั้งปวงก็ดี ซึ่งได้รับพระราชทานพระกรุณามาแล้วนั้น ล้วน
 เป็นไปโดยธรรมจริยาสมจริยา ตัองตามพระพุทธภาษิต ๆ (ต่อขึ้นไป
 แสดงอธิบายธรรมตามนิเชยบท)

คาถานิเชปบทเทศนากัณฐ์ที่ ๓

ภุตตา โภคา ภตา ภจจา
อุทฺธคฺคา ทกฺขิณา ทินฺนา
อุปฺภุจฺจिता สีสฺวณฺโต
ยทฺธกฺกั โภคมิจฺเจยฺย
โส เม อตฺถโธ อนฺนปฺปตฺโต
เอตฺมํ อนฺนสฺสรํ มจฺโจ
อิเชว นํ ปสฺสณฺติ

วิติณฺณา อาปทาสุ เม
อโธ ปณฺจพลี กตา
สณฺณตฺตา พุรฺหมจารโย
ปณฺทิตฺโต ชรมาวสํ
กตํ อนฺนตฺตาปียํ
อริยธมฺโม จิตฺโต นโร
เปจฺจ สกฺเค ปโมทตฺติ

กนิษฐ ๓

พระราชประวัติเมื่อเสด็จดำรงศิริราชสมบัติ

บัดนี้จะได้รับพระราชทาน ถวายวิสาขนาในคิหิสามิ ปฏิบัติยา
 นุโมทนากถา แลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จำเดิมแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศก แลทรงประพฤติ
 ราชกิจน้อยใหญ่ในการที่จะรักษาพระนครขอบขันธสีมา ปกป้องพระบรม
 วงศานุวงศ์เสนาพศุภมาตย์ราช ฎรประชาให้เป็นผาสุก สวัสดิ์ทั่วหน้า
 จนตลอดเวลาเสด็จสู่สวรรคต พรรณนาข้อความในพระราชกรณียกิจ
 แลเหตุการณ์อันเกิดในรัชกาลนั้น จำแนกเป็นหมวด ๆ โดยย่อ พอ
 เป็นที่ทรงรูกถึงพระเดชพระคุณแลทรงประสาทสังเวช ดำเนินความ
 ว่า ๑ เมื่อขั้วออกศึกกษัตริย์ราช ๑๑๘๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัยทรงพระประชวรไข้ พิศม์อันแรงกล้ามิได้รู้สีกพระองค์ ไม่ได้
 ทรงดำเนินพระบรมราช โองการพระราชทานมอขเวนศิริราชสมบัติ แต่
 พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ ด้วยทรงพระประชวรอยู่เพียงสามเวลาเสด็จสวรรคต ใน
 ขณะนั้นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน
 ล้นพระชนม์ล่วงไปก่อนแล้ว ยังแต่พระบรมวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี
 ซึ่งเป็นประธานในราชการ ก็ล้วนแต่เป็นผู้ขึ้นสนมนิยมนิยมนักต่อพระปรีชา

ญาณของพระองค์ จึงได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ยังมีพระ
 ชนมาน้อย แลเสด็จออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา โดยทรงพระ
 ศรัทธาเลื่อมใส มิได้ทรงพระดำริห์มุ่งหมายที่จะให้มีเหตุการณ์ขาดหมาง
 ในพระบรมราชวงศ์ ให้เป็นการจลาจลขึ้นในบ้านเมือง ได้ทราบความ
 ชักในพระดำริห์พระประสงค์ดังนี้แล้ว เห็นว่าในเวลานั้นพระนครก็ยัง
 ตั้งขึ้นไม่สู้ช้านาน การสงครามฝ่ายพม่ากับเจ้ามิตร ก็ยังมุ่งหมายจะ
 ทำลายล้างกรุงสยามอยู่มิได้ขาด จึงเห็นพร้อมกันว่าถ้าอันเชิญพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีพระชนมายุมาก แลทรงพระกิจใหญ่
 น้อยทั่วถึง ทั้งในการที่จะรักษาพระนครภายใน แลจะป้องกันอริราช
 ศัตรูหมู่ข้าศึกภายนอกได้ ในเวลาเมื่อเกิดการสงคราม จะเป็นเหตุ
 ให้พระบรมราชวงศ์แลพระนครทั้งนั้นเป็นอนัน्यสาธารณภัยเสียไปภายหน้า จึง
 ยินยอมพร้อมกันถวายศิริราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัว อัญเชิญขึ้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชม
 ณเฑียรตามราชประเพณีแต่โบราณมิได้ยิ่งหย่อน การพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเศกนั้นได้สำเร็จลง ในวันที่ ๑๗๙ คำขั้วออกฉศก จารึกพระนาม
 ในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี
 ศิริสุนทรมหากิจพรพรพิริยราชธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศ
 ภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ตรีภูวเนตรวรนายก ทิลากรัตนราชชาติอาชาว
 ไสย สมุไทยคโรมน สกลจักรวาฬนิเบนทร์ สุริเยนทราธิบดินทร์

หริหรินทราธาคาธิบคิ ศรีวิบูลยคุณคณินฐฤทธิราเมศวร ธรรมมิกราชา
ธिरาชเคโซไชย พรหมเทพาคิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร
โลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎประเทศคตามหาพุทธางกูร บรมขพิตรพระ
พุทธเจ้าอภัยพิไล เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กรุงเทพมหานครขจรรัตน
โกสินทร์ มหินทรายุทธยา มหากิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดม
ราชธานีเวศมहाสถาน

เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงยกพระราชชนนี ขึ้น
เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย ตำแหน่งที่สมเด็จพระบรมราชชนนี
พันยหลวง แลทรงตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นคักกิดิพลเสพ ซึ่ง
เป็นประธานในราชการกรมพระกระลาโหม อันเป็นที่ไว้วางพระราชหฤ
ทัย ให้ดำรงที่พระมหาอุปราชกรมพระราชวังขจรสถานมงคล ครั้น
เมื่อกรมพระราชวังขจรสถานมงคลสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงเลือนกรมหมื่น
เทพพลศักดิ์ กรมหมื่นรักษารณเรศ กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ ขึ้นเป็น
กรมหลวงทั้ง ๓ พระองค์ ทรงเลือนกรมหมื่นรามธิศเรศ กรมหมื่น
เกษอดิศร กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ ขึ้นเป็นกรมขุน แล้วทรงตั้งสมเด็จพระ
พระเจ้าองค์ยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์น้อยขึ้นเป็นกรมขุนธิศเรศรังสรรค์ ทรง
ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอเป็นกรมหมื่น ๔ พระองค์ คือกรมหมื่นสวัสดิ์วิไชย
กรมหมื่นไกรสรวิจิต กรมหมื่นศรีสุเทพ กรมหมื่นณรงค์หิรัญช ทรง
ตั้งพระเจ้าองค์ยาเธอเป็นกรมหมื่น ๕ พระองค์ คือกรมหมื่นพิทักษ์เท
เวศร กรมหมื่นเสพยสุนทร กรมหมื่นสนธิทนเรนทร กรมหมื่นอินท

อมเรศ กรมหมื่นวงศ์สนิท ทรงตั้งพระเจ้าน้องนางเธอฝ่ายใน เป็น
 กรมขุนกัลยาสุนทรพระองค์ ๑ พระเจ้าลูกเธอฝ่ายในเป็นกรมหมื่นอัยศร
 สุภาเทพพระองค์ ๑ พระเจ้าลูกเธอฝ่ายในเป็นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
 พระองค์ ๑ เป็นกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์พระองค์ ๑ ทรงตั้งพระ
 องค์เจ้าในกรมพระราชวังที่ ๑ เป็นกรมหมื่นนราวิชิตพระองค์ ๑ พระ
 องค์เจ้าในกรมพระราชวังที่ ๒ เป็นกรมหมื่นอมรมนตรีพระองค์ ๑ ทรง
 ตั้งพระองค์เจ้าแจ้งในกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ เป็นกรมหมื่นนเรนทร
 บริรักษ์พระองค์ ๑ อนึ่งกรมหมื่นสุนทรภักษ์ ซึ่งเป็นที่ทรงปลูกษา
 ไว้วางพระราชหฤทัยอันสนิทมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ครั้นเมื่อได้เสด็จ
 เสด็จถวญราชสมบัติแล้ว ก็ได้ตั้งอยู่ในที่ปลูกษาราชการแผ่นดิน
 แต่สิ้นพระชนม์ไปเสียโดยเร็วยังหาได้ทันเลื่อนกรมไม่ ทรงตั้งเจ้า
 หลานเธอซึ่งเป็นพระธิดาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ อันพระบิดาสัน
 พระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ให้เป็นพระเจ้าหลานเธอพระ
 องค์เจ้าโสมนัศวินนาวิกอีกพระองค์ ๑ ส่วนข้าทูลลอองธุลีพระบาทใน
 ชั้นต้น เสนาบดีมีเต็มตัวตามตำแหน่งอยู่ ยังหาได้ทรงตั้งไม่ ครั้น
 เมื่อขาดว่างตำแหน่งลงพระองค์ก็ได้ทรงตั้งขึ้นตามความชอบแลคุณวุฒิ
 ตำแหน่งที่สมุหนายกเมื่อเจ้าพระยาอภัยภูธรถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ได้
 ทรงตั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นที่สมุหนายก เมื่อเจ้าพระยาบดินทร
 เดชาถึงอสัญกรรมแล้ว ก็หาได้ทรงตั้งตำแหน่งที่สมุหนายกไม่ โปรด
 ให้เจ้าพระยานิกรบดินทร แต่ยังเป็นพระยาราชสุภาวดีว่าการในตำแหน่ง

นั้น ที่สมุหพระกระลาโหมนั้นเมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (สังข์) ถึง
 อสังกรรมแล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยายมราช (น้อย) เป็นเจ้าพระยา
 อรรคมหาเสนา ครั้นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (น้อย) ถึงอสัญกรรม
 แล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกระลาโหมแลคงว่า
 การกรมท่าด้วย ตำแหน่งกรมท่าไม่ได้ทรงตั้งใหม่จนตลอดรัชกาล
 ตำแหน่งกรมวังนั้นเมื่อเจ้าพระยาอรรมา (เทศ) ถึงอสัญกรรมแล้ว จึง
 ทรงตั้งพระยาบำเรอภักดิ์ (สมบุญ) เป็นเจ้าพระยาอรรมา ครั้นเมื่อ
 ถึงอสัญกรรมแล้วที่นั้นก็ว่างอยู่ ตำแหน่งกรมเมืองเจ้าพระยายมราช
 (น้อย) เลื่อนไปเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา จึงทรงตั้งพระยามหา
 อำมาตย์ (ทองพูน) เป็นที่เจ้าพระยายมราช ครั้นถึงอสัญกรรมแล้ว
 จึงทรงตั้งพระยาทิพโกษาเป็นเจ้าพระยายมราชต่อมา เมื่อชราแล้วเลื่อน
 เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จึงทรงตั้งพระยาอภัยรณฤทธิ์ (บุญนาค)
 เป็นเจ้าพระยายมราช ครั้นเมื่อถึงอสัญกรรมแล้วที่นั้นก็ว่างมา ตำแหน่ง
 ที่กรมนา เจ้าพระยาพลเทพซึ่งเดิมเป็นที่พระยาศรีสรไตร (ฉิม) เป็น
 มาแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ในแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเจ้าพระยาพลเทพถึงอสัญกรรม
 แล้ว โปรดให้กรมสมเด็จพระเทศาภิบาลเมื่อยังเป็นกรมขุนเคชอติศร
 ทรงบังคับการมาจนตลอดรัชกาล ตำแหน่งราชการซึ่งเป็นตำแหน่ง
 ใหญ่ในครั้งนั้นถึงว่าจะมีตัวเสนาบดีอยู่ พระบรมวงศานุวงศ์ก็ได้ทรง

กำกับบังคับบัญชาโดยมาก ในกรมมหาดไทยนั้นเมื่อกรมหลวงพิทักษ์
 มนตรัสสิ้นพระชนม์แล้ว กรมขุนอิศราณวัฑได้ทรงกำกับบังคับการต่อมา
 ครั้นเมื่อกรมขุนอิศราณวัฑสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมไกรสรซึ่งเป็นกรม
 หลวงรักษารณเวศ ได้ช่วยราชการมาจนตลอด แล้วการตลอดถึง
 กรมวังด้วย ในกรมพระนครบาล กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ได้ทรงบังคับ
 บัญชา ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เมื่อ
 ยังเป็นกรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ได้ทรงกำกับช่วยราชการในกรมนี้ ด้วย
 เหตุฉะนั้นเสนาบดีว่างตำแหน่งอยู่ช้านานเท่าใด ราชการนั้นก็ไม่ได้ไป
 เพราะมีพระบรมวงศานุวงศ์ทรงกำกับอยู่ แลได้ทรงยกย่องตั้งแต่ง
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยนอกนั้น ทั้งในกรุงเทพมหานคร เต็มตามตำแหน่ง
 การศึกสงครามซึ่งมีในรัชกาลนั้น เริ่มต้นแต่เมื่อปีระกาปีตก
 จุลศักราช ๑๑๘๗ อนุเจ้าเมืองเวียงจันทน์ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทใน
 การพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีข้อขาดหมาย
 ด้วยโลกเจตนา ครั้นเมื่อกลับขึ้นไปยังเมืองเวียงจันทน์แล้ว จึงปลุก
 พร้อมด้วยบุตรหลานแสนท้าวพระยาว่า ในกรุงพระมหานครในเวลานั้น
 เจ้านายที่มีพระชนม์พรรษามากเป็นผู้ใหญ่ก็ล่วงไปเสียโดยมาก ยังมี
 แต่เจ้านายซึ่งมีพระชนมพรรษาน้อย ไม่คล่องแคล่วชำนาญในการ
 สงคราม ฝ่ายอังกฤษก็มารบกวนอยู่ เห็นว่าจะหักหาญเอาพระนคร
 ไปได้โดยง่าย จึงได้คิดอ่านเกลี้ยกล่อมแลกดขี่หัวเมืองลาว ซึ่งยัง
 มิได้อยู่ในอำนาจ ให้ยินยอมเข้าเป็นพวกตัวได้ตลอดลงมาจนทุกแดน

เขมรบ้าง แล้วจึงยกกองทัพตระเตรียมไว้พร้อม ครั้นเดือน
 ยี่สิบสี่ค่ำ เดือนธันวาคม ๑๑๘๘ จึงให้ราชวงศ์ผู้บุตรเป็นทัพนำ คุมคน
 สามพันคนลงมาโดยทางเมืองนครราชสีมา ล่วงเบ็ดเตล็ดอาหารที่
 เมืองนครราชสีมาได้แล้ว ลงมาตั้งอยู่ณตำบลหนองบัวใกล้เมือง
 สระบุรี ให้ลงมาเกลี้ยกล่อมพระยาสระบุรี ซึ่งเป็นลาวพุงดำแลนาย
 ครวี่ลาวพุงขาวเข้าด้วย กวาดครอบครวี่อพยพไทยจีนลาวซึ่งตั้งอยู่
 ณเมืองสระบุรีได้เป็นอันมาก ฝ่ายอนุกัมปหิรัญญิศาผู้บุตรก็ยกกองทัพ
 ใหญ่ตามลงมาตั้งค่าย ตำบลทเลหญ้าใกล้เมืองนครราชสีมา
 ในขณะนั้นเจ้าพระยานครราชสีมาแลพระยาปลัดไปราชการเมืองเขมร
 บ้าง จึงให้หาตัวพระยาขจรบัตรแลกรมการออกไปยังค่ายให้กวาด
 ค้อนครวี่เมืองนครราชสีมาขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ กรมการทั้งนั้นมีอา
 ฆาตกรรมชดชวาทไต พวกลาวก็ควมคุมครอบครวี่อพยพพาเดินไปโดยระยะ
 ทาง ในขณะนั้นพระยาปลัดทราบเหตุการณ์ จึงรีบกลับมาทำเป็น
 สามัญกิจยินยอมจะไปเมืองเวียงจันทน์ด้วย แล้วจึงขอเครื่องสาตราวุธ
 ซึ่งอนให้เก็บเสบียงแต่ขึ้นพวักมิให้เหลืออันนั้น พอไปหาเสบียงตามทางไต
 บ้างเล็กน้อย ครั้นเมื่อเดินครวี่ไปถึงทุ่งสำริดหยุดพักอยู่ เวลา
 กลางคืนพวกครวี่กลับต่อสู้ลาว แย่งชิงไตสาตราวุธฆ่าลาวตายเป็น
 อันมาก พวกลาวก็พากันแตกค่นลงมายังเมืองนครราชสีมา ฝ่าย
 พระยาปลัดก็ตั้งค่ายมั่นอยู่ณทุ่งสำริดคอยต่อสู้ ครั้นอนไ้ทราบความ
 แล้ว แต่งให้ขุนนางลาวขึ้นไปปรายปราม พวกเมืองนครราชสีมา

ก็ต่อสู้พวกลาวแพ้นายมา ฝ่ายราชวงศ์ซึ่งลงมากวาดต้อนครัวอยู่
 ณเมืองสระบุรี ทราบข่าวว่ากองทัพกรุงเทพมหานครจะขึ้นไปเป็น
 หลายทัพหลายทาง ก็รีบเร่งเดินครัวขึ้นไปยังเมืองนครราชสีมา
 แจ้งเหตุการณ์ให้อันทราบ ด้วยเศษะอำนาจพระบารมี อนุก็ให้เกิดความ
 หวาดหวั่นครันคร้าม มีอาจะยกกรับลงมา ด้วยสำคัญใจว่าครัว
 เมืองนครราชสีมาต่อสู้แข็งแรงนั้น จะเป็นกองทัพใหญ่ของเจ้าพระยา
 นครราชสีมา จึงคิดว่าจะรับกองทัพกรุงเทพ ฯ ที่เมืองนครราชสีมา
 มิได้ ด้วยกลัวจะเป็นศึกชานาญ ครั้นเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำก็เลิก
 กองทัพกลับขึ้นไป ให้ราชวงศ์แยกทางไปกตขี่เมืองหล่มสักก็ให้อยู่
 ในอำนาจ แล้วตั้งอยู่ในที่นั้น ส่วนตัวอนุลอยขึ้นไปตั้งค่ายที่หนอง
 บัวลำพู ให้พระยานรินทรคุมพลสามพันอยู่รักษา แล้วยกขึ้นไปตั้ง
 ค่ายช่องเขาสารเป็นทางแยก ให้พระยาสุโขทัยพานคนคุมพลสองหมื่น
 เป็นทัพใหญ่ตั้งอยู่สกัดคันททาง ตัวอนุลอยขึ้นไปตั้งค่ายอยู่บนเขาสาร
 แล้วให้พระยาเชียงใหม่ตั้งค่ายตำบลสนมแห่ง ๑ กองคำตั้งค่ายตำบล
 ช้องวัวแตกตำบล ๑ แต่ส่วนเจ้าอุปราชซึ่งให้ไปกวาดต้อนผู้คนตาม
 หัวเมืองลาวนั้น ตั้งอยู่เมืองสุวรรณภูมิ ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร
 ไททรงทราบข่าวศึก ก็ทรงพระวิตกเป็นอันมาก ด้วยต้องกับคำซึ่งมีผู้
 ทำนายไว้แต่ก่อนมา แลประจวบกันกับเวลาซึ่งมีผู้สยปรมาทคาค
 หมายอายุแผ่นดินไว้ด้วย จึงดำรัสให้เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 เกณฑ์กันตั้งค่ายรายตามท้องทุ่งหลังพระนคร ตั้งแต่ทุ่งวัวลำพองไปจน

ท่งข้างกระบี่จนตกลำน้ำ ช้องกันพระนครเป็นสามารถ แล้วโปรด
 ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นแม่ทัพใหญ่ เสด็จยกยาตราจาก
 กรุงเทพมหานคร ในเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ เสด็จไปประชุมทัพที่ท่าเรือ
 พระบาท จึงโปรดให้พระยาจำแลนยากร พระยากระลาโหมราชเสนา
 พระยาพิไชยบริวาร พระยาณรงค์วิไชย สืบนายเป็นทัพหน้า ๑ กรม
 หมื่นนครโยธิน กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ เป็นทัพหน้า ๒ กรมหมื่นเสนี
 เทพเป็นทัพหน้าทัพหลวง กรมหมื่นนราธิป กรมหมื่นสวัสดิวิไชย
 เป็นปีกซ้ายปีกขวา กรมหมื่นรามธิศเรศรเป็นยกยัตตร กรมหมื่น
 อภิเศกบวรเป็นจเรทัพ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์เป็นเกียกกาย พระ
 นเรนทรราชาเป็นทัพหลัง ทัพหลวงเสด็จขึ้นทางดงพระยาไฟ โปรด
 ให้เจ้าพระยามหาโยธาคุมคนกองมอญแยกขึ้นทางดงพระยากลางทัพ ๑
 เจ้าพระยาอภัยภูธรคุมทัพหัวเมืองเหนือห้าพัน ขึ้นทางเมืองเพชรบูรณ์
 ทัพ ๑ พระยาไกรโกษาคุมทัพหัวเมืองสามพัน ขึ้นทางเมือง
 พิเศษโลก เมืองนครไทยทัพ ๑ กองทัพทั้งสองนี้ ให้พร้อมกันยก
 ขึ้นไปตีทัพราชวงศ์ที่เมืองหล่มสักก็แตกเป็นคึกขนาบ แล้วโปรดให้พระยา
 ราชวรานกุล พระยารามกำแหง พระยาราชรองเมือง พระยาจันทบุรี
 คุมกองทัพออกไปทางเมืองพระตะบอง ขึ้นไปเกณฑ์คนเมืองสุรินทร์
 เมืองสังขะเขมรข้าง ดั้นไปทางเมืองนครจำปาศักดิ์อีกทัพ ๑
 แล้วโปรดให้มีกองทัพอีกสี่กอง ออกทางเมืองปราจีนบุรี ยกขึ้น
 ทางช่องเรือแตก ทัพที่ ๑ พระยาราชสุภาวดี ทัพที่ ๒ เจ้าพระยา

พระคลัง ทพที่ ๓ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร
 ทพที่ ๔ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ให้มีอำนาจบังคับใต้สิทธิขาดทั้ง ๔ ทพ
 แต่ละคนเมื่อ เจ้าพระยาบวรบุรี ธรรมราชได้ทราบ ท้องตราให้หาแล้วมิใช่
 บอกมาว่า อังกฤษมีเรือรบมาทอดอยู่ที่แหลมมลายูสามลำ ไม่
 ทราบว่าจะไปแห่งใด เจ้าพระยาบวรบุรี ธรรมราชอยู่รักษาเมือง จิต
 ให้พระยาพิทลกับพระเสนหามนตรี คุมคนเมืองวันทาสองพัน
 เข้ามาช่วยราชการ ก็โปรดให้มีตราให้หาของทพที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔
 กลับ ให้ลงไปรักษาปากน้ำเจ้าพระยา คงแต่กองทพพระยาราช
 สุภาวดี ยกขึ้นไปบรรจุทพหลวงที่เมืองนครราชสีมา กรมพระ
 ราชวังจึงโปรดให้พระยาราชสุภาวดี ยกแยกไป ตีเมือง นครจำปาศักดิ์
 เมื่อไปถึงเมืองพิมายพบกองทพเจ้าโอง กองทพไทยตีแตก แล้วยก
 ไปตีเวียงคุกที่เมืองยโสธรแตกพ่ายอีกกอง ๑ ฝ่ายทพหน้าที่ ๑ กับ
 กองโจรพระองค์เจ้าชนเนน ยกขึ้นไปตีค่ายหนองบัวลำพูแตก กอง
 ทพหลวงก็ยกตามขึ้นไป ข้างกองทพเจ้าพระยาอภัยภูธรแลพระยาไกร
 โกษา เข้าระดมตีกองทพราชวงศ์เมืองหล่มสักก็แตกหนีขึ้นไปหาอน
 ที่เขาสาร อนุได้ทราบความกองทพใหญ่แตกถึง ๒ ตำบล ก็ยังมี
 ความหวาดหวั่นยอต่อพระบารมี จึงได้คุมไพร่พลรีบหนีขึ้นไป
 แกล้งทำอบายให้ปรากฏว่า จะไปตกแต่งเมืองเวียงจันทน์ไว้คอยรับกองทพ
 แต่ละคนเมื่อไปถึงเมืองเวียงจันทน์แล้ว ก็รีบเก็บทรัพย์สมบัติแลครอบครัว
 ยกหนีไปอาศัยอยู่ในแขวงเมืองญวนที่เมืองลำน้า ซึ่งญวนเรียกว่า

เมืองแก่อาน ฝ่ายกองทัพไทยยกขึ้นตั้งอยู่ณทุ่งส้มข่อย พระยาสุโข
 แม่ทัพทั้งสองเขาสารยกพลลาวมาล้อมค่ายทัพหน้าที ๓ ไว้ถึง ๗ วัน ได้
 ต่อสู้กันเป็นสามารถ จะหักเอาค่ายยังมีได้ ฝ่ายกรมหมื่นนเรศว
 โยธิต์หน้าที ๒ ทราบ ก็รีบยกพลล่าของร้อยเศษขึ้นไปช่วย พลลาว
 มากตกอยู่ในที่ล้อมจนจะเสียที พอกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ยกตามขึ้นไป
 ไปทัน เข้าแก่กรมหมื่นนเรศวโยธีออกมาจากที่ล้อมได้ แล้วระดม
 กันตีกองทัพลาวทั้งสองทัพเป็นคึกขนาบ ทัพลาวแตกกระจัดกระจาย
 ไปคุ่มกันไม่ติด ทัพหน้าก็ยกขึ้นไปตั้งอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ ทัพหลวง
 ไปตั้งอยู่ณเมืองพานพร้าว ตรงเมืองเวียงจันทน์ข้าม ฝ่ายอุปราชซึ่ง
 เป็นน้องมีได้ปลงใจเป็นขบถด้วยอนงค์แต่เดิมมานั้น ก็เข้าอ่อนน้อมต่อ
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในขณะนั้นพอทัพเมืองเชียงใหม่
 เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน
 เมืองแพร่มาถึงพร้อมกันที่พานพร้าว จึงดำรัสให้หัวเมืองลาว
 ทั้งหกออกเที่ยวต้อนกวาดครัวที่กระจัดกระจายไปชุมนุมกันอยู่ที่ทุ่งปวง
 ฝ่ายพระยาราชสุภาวดียกเข้าตีทัพเจ้าปานสุวรรณเขตรอน ชงคุม
 กองทัพเมืองนครจำปาศักดิ์มาตั้งรับที่เมืองบโสรแตกอีกทัพ ๓ แล้ว
 ยกลงไปตีกองราชบุตรบุตรอนงค์ซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งตั้ง
 รัยอยู่ณเมืองอุบลราชธานี แยกหนีไปณเมืองนครจำปาศักดิ์ ฝ่าย
 คนครัวซึ่งกวาดต้อนเข้าไปไว้ในเมืองนครจำปาศักดิ์เห็นได้ที ก็คุม
 กันลุกขึ้นต่อสู้พวกราชบุตรแตกหนีข้ามฟากมาฝั่งโขงวันออก กอง

ทัพไทยก็ไต่เมืองนครจำปาศักดิ์ พระยาราชสุภาวดีก็ให้ติดตามจับได้
 ตัวราชบุตรแลเจ้าปานสุวรรณส่งลงมากรุงเทพ ฯ ครั้นเมื่อเสร็จ
 ราชการแล้ว พระยาราชสุภาวดีก็รีบยกขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังณเมือง
 พานพร้าว ในครั้งนั้นกรมพระราชวังหาได้เสด็จข้ามไปเมืองเวียงจันทน์ไม่
 ดำรัสให้ทำลายเมืองเสีย ด้วยเห็นว่าจะเป็นที่ล่อแหลมไปภายหน้า
 แล้วจึงโปรดให้สร้างพระเจดีย์องค์ ๑ ถวายนามว่าพระเจดีย์ปราบเวียง
 ทรงมอญราชการให้พระยาราชสุภาวดีอยู่จัดการต่อไป แล้วเลิก
 ทัพหลวงเสด็จกลับยังกรุงเทพ ฯ ในราชการเวียงจันทน์ครั้งนี้ พระยา
 ราชสุภาวดีก็ทำการศึกเข้มแข็งมากอยู่ผู้เดียว จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ฯ ให้มีตราขึ้นไปให้เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่าที่สมหนายก
 ด้วยเจ้าพระยาอภัยภูธรช่วยถึง อัสัญกรรมเสียที่เมืองเวียงจันทน์ในขณะ
 ไปราชการทัพนั้นแล้ว ครั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีจัดการเรียบร้อยลง
 ได้แล้วก็กลับลงมาแจ้งราชการณกรุงเทพ ฯ ในครั้งนั้นยังมีได้โปรด
 ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีรับยศบันดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีเต็มตำแหน่ง
 ด้วยทรงชดเคื่องว่าไม่ทำลายเมืองเวียงจันทน์เสียให้สิ้นสูญ ยังซ้ำตั้ง
 นายหมวคนายกองให้อยู่เกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนจะตั้งเป็นบ้านเมืองต่อไป
 เห็นว่าตัวอนแลราชวงศ์ก็ยังอยู่ ฝ่ายญวนก็เอาเป็นธุระเกี่ยวข้อง ถ้าอน
 กลับมาตั้งเมืองเวียงจันทน์อีก ก็จะได้ยากแก่ไพร่พลทหาร จึงได้
 โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดียกกลับขึ้นไปอีก ในรัชกาล
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๓๑๙๐ นั้น ไปตั้งอยู่ที่หนองบัวลำพู แต่งให้

พระยาราชรองเมือง พระยาพิไชยสงคราม คุมกองทัพล่วงหน้าขึ้นไปถึง
เมืองพานพร้าว จึงสั่งให้หาตัวเพี้ยเมืองจันทร์มาจะไต่ถามด้วยราชการ
ผู้ซึ่งไปเห็นลาวตระเตรียมอาวุธลับสนออยู่ แลลาวยกเอาตัวคนไทยไว้
๗ คน จึงเอาความมาแจ้งต่อพระยาพิไชยสงคราม ฯ ให้บอกข่าวลง
มายังเจ้าพระยาราชสภาวดี แล้วก็แบ่งคนนายไพร่ ๓๐๐ คน พระยา
พิไชยสงครามคุมขามฟากไปเมืองเวียงจันทน์ตั้งทัพอยู่ณวัดกลาง ใน
ขณะนั้นญวนก็พาอนุแลราชวงศ์มาถืองเมืองเวียงจันทน์ มีญวน ๘๐ คน
กับไพร่พลลาวประมาณ ๓๐๐๐ ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๗ ๘ ค่ำ ญวนจึงพาอนุ
มาพร้อมด้วยพระยาพิไชยสงครามที่ศาลาลูกขุน ญวนแจ้งความว่า
เจ้าเวียงคานมาให้พาตัวอนุมาอ่อนน้อมขอพระราชทานโทษ ที่ไต่ทำผิด
ล่องไปแล้วแต่หลัง ขอให้ไต่ตั้งเมืองเวียงจันทน์ทำราชการฉลอง
พระเดชพระคุณสืบไป ฝ่ายอนุแลราชวงศ์ก็อ่อนน้อมโดยดี นายทัพ
ฝ่ายไทยมีไต่มีความสงสัย ครั้นเวลาเย็นลงอนกลับใช้ให้ไพร่พล
ฝ่ายลาวเอายันมารคมึงนายทัพแลไพร่พลไทยตายสิ้นทั้งนั้น เหลือ
ขามนำมาไต่แต่สักสี่สิบห้าสิบคน ฝ่ายเจ้าพระยาราชสภาวดีไต่ทราบ
ข่าวกองนำออกลงมา ก็รีบยกขึ้นไปถึงเมืองพานพร้าวในขณะเมื่อลาว
กำลังยิงไทยอยู่นั้น เห็นที่หาคหน้าเมืองเวียงจันทน์ซลมนกันอยู่ ก็รู้ว่า
กองทัพไทยเห็นจะเสียที จะข้ามไปก็ไม่มีเรือ ครั้นคนทวายนำกลับ
มาแจ้งความทราบแล้ว ตรวจดูคนในกองทัพ พวกที่เป็นคนในพื้น
เมืองก็คืนหนีไปโดยมาก จะตั้งรับอยู่ที่พานพร้าวเห็นไม่เป็นที่ไว้ใจ
เกรงจะเสียที ด้วยไม่ทราบว่าจะเป็นกลอุบายลาวหรือญวนคิดอ่าน

ประการใด จึงไต่ยกกองทัพถอยลงไปตั้งมั่นอยู่เมืองยโสธร ให้กะเกณฑ์
 ไฟรพลแลสะสมเสบียงอาหารจะกลับขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์อีก ฝ่าย
 ญวนซึ่งพาอนเข้ามาเมืองเวียงจันทน์ เห็นว่าลาวทำวุ่นวายขึ้นเป็นข้อวิวาท
 กับไทยต่อไปอีก ผิดกับคำสั่งที่ไ้รับมา ก็ทิ้งอนเสียยกกลับไป
 เมืองแก่อาน อนตั้งอยู่ในเมืองเวียงจันทน์รวบรวมผู้คนไ้แล้ว ยกข้าม
 ฟากมายังเมืองพานพร้าว รือพระเจดีย์ซึ่งกรมพระราชวังบวรทรวงสร้างไว้
 นั้นเสีย แล้วให้ราชวงศ์ยกกองทัพติดตามไปตีทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี
 ที่เมืองยโสธร ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดีเกณฑ์กำลังไ้แล้วก็ยกกลับ
 ขึ้นไป ไปพบกองทัพราชวงศ์ที่บ้านขกหวานแขวงเมืองหนองคาย ไ้
 คุมพลทหารออกต่อรบกันเป็นสามารด จนถึงไ้รบกันตัวต่อตัวกับ
 ราชวงศ์ ราชวงศ์แทงเจ้าพระยาราชสุภาวดีด้วยหอกถูกตั้งแต่อก
 แลถลกลงไปจนถึงท้องน้อยล้มลง หลวงพิพิธน้องชายจะเข้าแก้ ราชวงศ์
 ฟันหลวงพิพิตกาย พอทนายเจ้าพระยาราชสุภาวดียิงปืนถูกเข้าขวา
 ราชวงศ์ล้มลง บ่าวไพร่สำคัญว่าตายก็อุ้มขึ้นแคร่พาหนีไป เจ้าพระยา
 ราชสุภาวดีคลำคูละเลเห็นว่าไม่ทลุภายใน ตกแต่งแผลเสร็จแล้วขึ้น
 แคร่ขับพลไล่ติดตามไป ฝ่ายราชวงศ์ไปถึงเมืองพานพร้าวข้ามฟาก
 ไปแจ้งการแก่อนุ ว่าแม่ทัพแลพลทหารไทยต่อสู้เข้มแข็งนัก เห็นจะ
 รับมืออยู่ อนตกใจรีบพาบุตรภรรยาไ้ข้างแล้วลอบหนีไป พอรุ่งขึ้น
 กองทัพไทยถึงเมืองเวียงจันทน์ อนหนีไปเสียก่อนวันหนึ่งแล้ว จับไ้
 แต่สุทธิสารบุตรภรรยาบ่าวไพร่หลายคน เจ้าพระยาราชสุภาวดีก็แต่ง
 กองทัพให้ไปติดตามอน ซึ่งหนีเข้าไปในเมืองพวน ยังหาไ้ตัวไม่

ฝ่ายพระวิจิตรสงครามซึ่งตั้งอยู่ณเมืองนครพนม มีหนังสือบอก
 ข้าราชการมาว่าญวนแต่งให้นายไพร่ห้าสิบคน ถือหนังสือเข้ามาว่า
 ควบคุมเมืองเวียงจันทน์เลขขอโทษอนุ ไม่พบตัวอนุจึงจะนำหนังสือมาส่ง
 ที่พระวิจิตรสงคราม จะโปรดประการใด เจ้าพระยาราชสุภาวดีตอบ
 ไปว่าครั้งก่อนซึ่งเสียท่วงที่แก่อนุ ก็เพราะญวนเข้ามาเป็นนายนำ ครั้น
 จะมาล่อลวงอีกประการใดก็ไม่รู้ ให้จับฆ่าเสียให้สิ้น พระวิจิตรสงคราม
 จึงให้จับญวนมาฆ่าเสีย เหลือแต่สามคนส่งมายังกองทัพใหญ่ การ
 ที่ทำนั้นจึงเป็นเหตุสำคัญ ซึ่งให้เกิดหมองหมางทางพระราชไมตรีใน
 ระหว่างกรุงสยามกับกรุงเวียตนามสืบไปภายหน้า ฝ่ายกองทัพซึ่งไป
 ติดตามตัวอนุถึงเขตรแดนเมืองพวน ได้รับหนังสือเจ้าน้อยเมืองพวน
 มีมาห้าม ขอย่าให้กองทัพเข้าไปในเขตรแดนจะจับตัวอนุส่ง ภายหลัง
 พระลัษเฐ แลพวกเมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน จับตัวอนุได้ที่น้ำโฮ
 เชิงเขาไก่ เจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ให้คุมตัวส่งลงมาทำโทษประจานที่
 ท้องสนามไชยในกรุงเทพมหานคร จนอนุป่วยถึงแก่ความตาย บุตร
 ภรรยาญาติวงศ์อนุนั้นหาได้ลงพระราชอาญาแก่ผู้หนึ่งผู้ใดถึงสิ้นชีวิตไม่
 ฝ่ายเมืองเวียงจันทน์นั้นเจ้าพระยาราชสุภาวดีก็ให้รื้อทำลายซ่อมกำแพง
 แลที่สำคัญทั้งปวงเสียสิ้น เว้นไว้แต่พระอาราม แล้วก็ยกกองทัพ
 กลับลงมาเข้าทูลฉลองขลุ่ยพระบาทณกรุงเทพ ฯ จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีเป็นที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุท

นายก ตามสมควรแก่ความชอบซึ่งได้ของพระเดชพระคุณในราชการ
แผ่นดินนั้น

ฝ่ายราชการข้างเมืองญวน ซึ่งเกิดเป็นการสงครามสืบมา จน
เกือบจะตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้น จำเดิมแต่เมื่อพระยาราชสุภาวดีไปตี
เมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว จะกลับขึ้นมาเฝ้ากรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลที่เมืองพานพร้าว นั้น ญวนมีหนังสือมาห้ามอย่าให้ รือทำลาย
เมืองเวียงจันทน์ ว่าเจ้าเวียงคนามมีพระราชสาสนเข้ามาขอพระราชทาน
โทษอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้ว ถ้าไทยขึ้นทำลายเมืองเวียงจันทน์ จะยกทัพ
พลสองหมื่นเข้ามาต่อสู้ด้วยไทย พระยาราชสุภาวดีหาได้ตอบหนังสือ
ไปไม่ แลในขณะเมื่อพระยาราชสุภาวดียังมีใ้กลับลงมาถึงกรุงเทพฯ
นั้น เจ้าเวียงคนามแต่งให้ราชทูตเชิญพระราชสาสนเข้ามาขอโทษอนุ
ฉัย ๓ จะตอบพระราชสาสนราชทูตไม่รับ จึงโปรดให้เจ้าพระยา
พระคลังมีหนังสือชี้แจงโทษอนุไปถึงองค์เลโยเสนาบดีฝ่ายญวนสองฉัย
ครั้นเมื่อเจ้าพระยาราชสุภาวดียกกองทัพกลับขึ้นไปติดตามจับตัวอนุมาได้
แลให้พระวิจิตรสงครามมาญวนผู้ถือหนังสือเสียในครั้งนั้น ฝ่ายญวน
ขัดเคืองว่าเจ้าน้อยเมืองพวนจับตัวอนุส่งให้แก่กองทัพไทย จึงได้หาตัว
ขึ้นไปประหารชีวิตเสีย แล้วจึงให้ราชทูตเชิญพระราชสาสนมาอีก
ใหม่ ในจุลศักราช ๓๓๘๐ ในพระราชสาสนนั้นว่า ทูตวิไชยมาญวน
ผู้ถือหนังสือ แลชิดชุมกิมหลวงนราเข้าไปเก็บส่วยในแขวงญัตติ จะขอ
ตัวผู้มีชื่อทั้งนี้ออกไปชำระณเมืองญวน แลว่าฝ่ายญวนให้พาตัวอนุเข้า

มาอ่อนน้อมต่อไทย ฝ่ายไทยไม่จำยสเบียงให้แล้วซ้ำยังพวกลาว จึง
 ใต้เกิดเป็นความวิวาทขึ้น ขอให้ทั้งเมืองเวียงจันทน์ไว้ ให้คงคินคงเก่า
 ภายหลังมีญวนถือนั่งสองเลโย ถึงเจ้าพระยาพระคลังส่งเข้ามาทาง
 เมืองเขมรอีกฉบับ ๑ เนื้อความก็คล้ายคลึงกันกับในพระราชสาสน
 ครั้นจะโปรดให้ตอบพระราชสาสนไป ทูตญวนไม่รับ ขอให้แต่งราชทูต
 ไปต่างหาก จึงโปรดให้แต่เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือตอบไปถึงของ
 เลโย ว่าผู้ซึ่งกล่าวโทษมานั้นจะเป็นผู้ใดก็ไม่ชด ด้วยเรียกชื่อผิด
 เพี้ยนกันไป เมื่อกองทัพกลับลงมาจึงจะไต่สวนคุกก่อน ภายหลังจึง
 โปรดให้พระอนุรักษภรเป็นราชทูต เชิญพระราชสาสนตอบออกไป
 มีเนื้อความอย่างเดียวกันกับหนังสือเจ้าพระยาพระคลัง ครั้นเมื่อราช
 ทูตกลับเข้ามา มีพระราชสาสนตอบเป็นคำพิชิต แลคินของราช
 บรรณาการที่เกินกำหนดแต่ก่อนนั้นเข้ามา จะขอตัวผู้ซึ่งฆ่าญวนแล
 ให้ทั้งเมืองเวียงจันทน์ทั้งแต่ก่อน ทรงพระราชดำริเห็นว่าทางพระราช
 ไมตรีกับญวนข้าชอกมัวหมองมากอยู่แล้ว ควรจะแต่งทูตออกไป
 เกลี่ยไกล่เกลี่ยให้ดีกว่า ในจุลศักราช ๑๓๘๑ ปีฉลูเอกศก จึงโปรด
 ให้พระจักราเป็นราชทูตเชิญพระราชสาสนออกไป ในพระราชสาสน
 นั้นว่า ญวนพาอนุเข้ามาฆ่านายทัพแลไพร่พลทหารไทยตายถึงสองร้อย
 ห้าสิบคนเศษ นายทัพนายกองฝ่ายไทยจึงไต่มีความน้อยใจจับผู้ถือ
 หนังสือฝ่ายญวนฆ่าเสียบ้าง ชวนให้เป็นเลิกแล้วต่อกัน ในครั้งนั้น
 เจ้าเวียงคินาคินเครื่องบรรณาการเสียสิ้นไม่รับไว้เลย จะขอให้ทำโทษ

ทงวิไชยแลชคชมกิมฆ่าเสียในกลางตลาดให้จงได้ มีข้อความพิชัตต์
 ลำเล็กถึงการเก่า เป็นคำหยาบ ๆ ก็มีบ้าง มีพระราชสาสนโต้ตอบ
 ไปมาอีกหลายฉบับ ครั้นการไม่ได้สมปรารถนาก็เป็นอันตรายทางพระ
 ราชไมตรี มิได้มีราชทูตไปมาเสียไป ครั้นจุลศักราช ๑๓๙๕ ปีมะเสง
 เบญจศก ฝ่ายแผ่นดินญวนเกิดขบถขึ้นที่เมืองไซ่ง่อน ครั้นเมื่อได้
 ทรงทราบจึงทรงพระราชดำริว่าฝ่ายญวนมีความกำเริบ คอยแต่จะ
 เหาะรัดเอาเปรียบอยู่ทุกคร้งทุกคราว เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ ก็มาขอเอา
 เมืองพุกไทมาศกลับคืนไป ครั้นองค์จันทร์เจ้าเขมรเป็นขบถหนีไปก็
 รัยไว้ แล้วมาครอบงำเอาเมืองเขมรเป็นลัทธิแต่ฝ่ายเดียว ครั้นอน
 เป็นขบถหนีเข้าไปอยู่ในเขตแดนญวนก็รัยเอาไว้ แล้วคิดเอี้ยเอื่อม
 จะมาครอบงำเอาเมืองเวียงจันทน์แลเมืองชนทั้งปวง อนึ่งเมื่อตั้งตัวขึ้นเป็น
 คือกว่างเค เข้ามาขอให้ส่งชื่อในราชสาสน เรียกคีกว่างเค ฝ่ายเรา
 ผ่อนให้แล้ว ยังมีความกำเริบจะให้เอาตราหลวงประทับสำเนาพระราช
 สาสนอีกเล่า เห็นว่าถ้าจะเป็นพระราชไมตรีไป ญวนก็จะมีความ
 กำเริบหนักขึ้นทุกที ครั้นนี้เป็นโอกาสที่จะได้ย้ายเมืองญวน คืนเมือง
 เขมรมาเป็นพระราชอาณาเขตได้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
 เกล้า ๆ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาคุมกองทัพยก คนสี่หมื่นออกไปตี
 เมืองเขมรได้แล้ว ให้ยกลงไปช่วยญวนขบถที่เมืองไซ่ง่อน โปรด
 ให้เจ้าพระยาพระคลังคุมทัพเรือพลหมื่นหนึ่ง ไปตีเมืองพุกไทมาศ
 แล้วเข้าทางคลองขุดไปขึ้นจับทัพยกที่เมืองไซ่ง่อน โปรดให้พระมหา

เทพ (บ๊อม) พระราชรินทร์ (ข้า) ยกกองทัพยกไปตีเมืองลำนํ้า
 ซึ่งเรียกว่าเมืองแงฮาน ไปรบให้เจ้าพระยาธรรมมา (สมบุญ) คุณ
 พลเมืองแพร่แลเมืองไทยข้างฝ่ายเหนือ ขึ้นทางเมืองหลวงพระบาง
 ราชธานี ตีเมืองหัวพันทั้งหก กองทัพเจ้าพระยาพระคลัง ยกไปตีได้
 เมืองพุกไทมาศแลเมืองโจกก ตั้งทัพอยู่เมืองโจกก เจ้าพระยาบดินทร
 เกษายกเข้าไปในเมืองเขมร องค์จันทร์มีโคตอรบ หนีลงไปเมือง
 ไซ่ง่อน เจ้าพระยาบดินทรเทศาภิบาลให้องค์มอญองค์ดวงตั้งอยู่เมือง
 พนมเปญ แล้วยกกองทัพลงไปขึ้นรบกับเจ้าพระยาพระคลังที่เมืองโจกก
 ปฤักษากันตกลงว่าเจ้าพระยาพระคลังยังไม่เคยกการทัพศึก เจ้าพระยา
 บดินทรเทศาภิบาลจะไปทางเรือด้วย จึงจัดให้พระยานครราชสีมาแลนายทัพ
 นายกองอีกหลายนาย คุณกองทัพยกเดินทางบาพนมไปเมืองไซ่ง่อน
 เจ้าพระยาบดินทรเทศาภิบาล เจ้าพระยาพระคลัง พากองทัพเรือไปทางคลอง
 วามงาว ตีค่ายญวนปากคลองข้างใต้แตกหนีไปรัยอยู่ปากคลองข้าง
 เหนือ ซึ่งเป็นค่ายเดิมเมื่อครั้งญวนตั้งรับทัพเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพ
 หริรักษนั้น ทัพเรือก็ให้ตั้งตีค้ำคลองอยู่ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเทศา
 ภิบาลเจ้าพระยาพระคลังบนนำทากัน เจ้าพระยาบดินทรเทศาภิบาลจะยกขึ้นยก
 ตีค่ายกองทัพยก ให้เจ้าพระยาพระคลังตั้งกองทัพเรือให้พร้อมกันทั้ง
 สองทัพ ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรเทศาภิบาลกองทัพยกเข้าตีค่ายญวน
 อยู่กัน เจ้าพระยาพระคลังสั่งให้กองทัพเรือฝ่ายไทยเข้าตีทัพเรือฝ่าย
 ญวน นายทัพนายกองต่างคนย่อทัอบิภพลัวไปต่าง ๆ หาไต่ยกเข้า

คักองทัพเรือตามสัญญาไม่ ฝ่ายกองทัพเรือญวนเห็นว่าไม่มีกองทัพ
 ไทยมาตีแล้ว ก็ขึ้นช่วยค่ายนครทรมรบเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นศึก
 ขนาบ เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นผิดที่นักหมายเหลือกำลังก็ล่าถอยมา
 ใต้ทรายความจากเจ้าพระยาพระคลังว่า นายทัพนายกองพากันย่อข้อ
 ต่อการสงคราม ก็จะให้ลงโทษตามพระไอยการศึก เจ้าพระยา
 พระคลังว่าถ้าจะลงโทษนายทัพนายกองแล้ว จะทำการต่อไปสเบียง
 อาหารก็ขัดสน แลจนถึงรุดนอยู่แล้ว ถ้าทำการไม่สำเร็จก็จะ
 ต้องมีโทษเหมือนนายทัพนายกองทั้งปวงนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เห็นว่าไม่พร้อมมูลกันจะทำการไม่สำเร็จแล้ว ก็ให้ล่าทัพมาตามลำคลอง
 ญวนก็ตามคันทนตลอดถึงเมืองโจกก เจ้าพระยาพระคลังออกจากเมือง
 โจกก กลับทางเมืองพุทไธมาศ เจ้าพระยาบดินทรเดชาตั้งต่อรบ
 ญวนอยู่ที่เมืองโจกกจนส่งกองทัพเรือไปหมดแล้ว จึงไต่เดินกองทัพยก
 มาทางเมืองเขมร ในขณะนั้นเขมรพากันกำเริบลอยแทงฟันคนในกอง
 ทัพไทยเนื่อง ๆ เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ให้ตั้งทัพลงจับตัวพวกเขมร
 คนร้ายมาลงโทษประหารชีวิตรลืบเป็นอันมาก แล้วให้รอกำแพงเมือง
 พนมเปญ แลกวาดค่อนครอยครัวเข้ามาตั้งกองทัพอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์
 ภายหลังขัดด้วยสเบียงอาหารจึงถอยเข้ามาตั้งอยู่เมืองพระตะบอง ฝ่าย
 กองทัพยกซึ่งไปทางยาพนมนั้น เห็นกิริยาเขมรญวนกำเริบขึ้นผิดปรกติ
 แลไต่ทรายว่ากองทัพใหญ่แลกองทัพเรือถอยไปแล้ว ก็ล่าทัพกลับมา
 ถึงแม่น้ำโขง เห็นเขมรเผารือเลียบล้น จึงให้ผูกไม้ไผ่เป็นแพตพาน

ข้ามแม่น้ำโขงมาได้ เว้นแต่กองทัพพระยานครสวรรค์ไม่ข้ามมาโดย
 ทพานเรือก เคนเลียบน้ำขึ้นไป เขมรฆ่าเลียสันทั้งกองทัพ ฝ่าย
 กองทัพพระมหาเทพยกไปประชุมทัพณเมืองนครพนม จะออกจากทาง
 ค่านก็เหี้ยเป็นช่องเขาซับซ้อนออกไม่ได้ จึงได้ตีแต่เมืองรายทางได้
 เมืองมหาไชย เมืองพอง เมืองพลาน เมืองชุมพร ฝ่ายพระราชรินทร
 ไปตั้งอยู่ณเมืองหนองคาย ให้กองทัพขึ้นไปตั้งบ้านโพนงาม มีหนังสือ
 ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมพวกเมืองพวน ขอมสวามิภักดิ์รับกองทัพพระราช
 รินทรเข้าไปตีค่ายญวน ซึ่งมาตั้งรักษาอยู่ที่เมืองเชียงขวาง ๓๐๐ คน
 กับทั้งแม่ทัพ จับได้เป็นบ้างที่ตายเสียมาก หนีไปได้บ้าง ข้างฝ่ายเจ้า
 พระยาธรรมมาซึ่งยกกองทัพขึ้นไปทางเมืองหลวงพระบาง แต่งนายทัพ
 นายกองไปเกลี้ยกล่อมเมืองพวนอีกทาง ๑ เมืองพวนขอมสวามิภักดิ์
 ต่อพระราชรินทรแล้ว จึงแต่งให้มารับกองทัพพาไปตีญวนที่ค่ายเมือง
 สย ๑๐๐ คนแตกยับเยินไป แล้วญวนไปตั้งรับอยู่ที่น้ำมอกแห่ง ๑
 ก็ตีแตกไป เมืองพวนก็กลับได้เป็นพระราชอาณาเขตกลับมา แล้ว
 เจ้าพระยาธรรมมาก็แต่งให้คนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมเมืองหัวพันทั้งหก ก็ขอม
 ว่าจะลงมาสวามิภักดิ์ พอเจ้าพระยาธรรมมาช่วยกลับลงมากรุงเทพ ฯ
 เสียคราว ๑

ฝ่ายราชการข้างเมืองเขมร เมื่อกองทัพไทยถอยลงมาแล้ว
 ญวนให้แม่ทัพพาองค์จันทร์มาตั้งอยู่ณเมืองพนมเปญอีก ขณะนั้น
 พระยาอภัยภูเบศรเจ้าเมืองพระตะบองถึงแก่กรรม จึงโปรดให้องค์อิม

เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง องค์ด้วงไปเป็นเจ้าเมืองมณฑลบุรี ฝ่ายองค์
 จันทร์ที่เป็นเจ้าเมืองเขมรดึงแก่พิราไลย ญวนยกบุตรหญิงขึ้นเป็นเจ้า
 แผ่นดินแล้วอยู่กำกัยว่าราชการ คิดเกลี้ยกล่อมข้างกตขี้ข้าง จะให้
 เมืองเขมรเป็นของเมืองญวนแท้จนถึงกลบชาติเป็นญวน พวกเขมรพา
 กันไต่ความเคืองครั้น มีหนังสือเข้ามาขอสวามิภักดิ์เป็นข้ากรุงเทพ ฯ
 ในครั้งนั้นองค์อิมซึ่งเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง บอกส่งตัวองค์ด้วงซึ่งเป็น
 เจ้าเมืองมณฑลบุรีเข้ามา ว่ากิจจะหนีไปเมืองพนมเปญ ถามให้การว่า
 ไต่ทราบความว่าญวนมีหนังสือมาเกลี้ยกล่อมองค์อิมให้หนีไป จะตั้ง
 ให้เป็นเจ้าเมืองเขมร แต่พวกพระยาเขมรไม่พอใจ อยากจะได้
 องค์ด้วงไปเป็นเจ้าเมือง จะช่วยกันรบญวนให้แตกไป องค์ด้วงจึง
 ไต่ คึกอ่านการที่จะหนีออกไป ครั้นไม่ชำนาญองค์อิมจะใคร่ไต่ไปเป็นเจ้า
 เมืองเขมร กลัวญวนจะไม่ไว้ใจ จึงไต่รับพระยาปลัดแลกรมการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลตีปล้นทรัพย์สมบัติกวาดครอบครัวเมืองพระตะบอง
 ประมาณห้าพัน หนีไปเมืองพนมเปญเข้าหาแม่ทัพญวนณเมืองโพธิสัตว์
 ญวนรับเอาครอบครัวเหล่านั้นไว้ แล้วส่งตัวองค์อิมไปไว้ณเมืองพนมเปญ
 หาให้เป็นเจ้าเมืองเขมรตามท้าวไม่ ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้เรียกกลับออกไปณเมืองพระตะบอง
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาเกณฑ์คนในหัวเมืองเขมรมาคงแลเมืองลาวไต่แล้ว
 ให้ไปตั้งรักษาอยู่ที่เมืองระสิ่อกอง ๑ ที่ค่ายกพงพระกอง ๑ ที่เมือง
 นครเลียมราชูกอง ๑ แลรักษกองลาตตระเวน ๔๐๐ คน ให้ลงเรือรบ

ลาคกระเวนในท้องทะเลสาบ แต่ตัวเจ้าพระยาบดินทรเดชา^๕นั้นตั้งอยู่
 เมืองพระตะบอง ถ่ายลำเลียงเสบียงอาหารตระเตรียม^๕ซึ่งจะทำการใน
 เมืองเขมรต่อไป ในขณะนั้นฝ่ายญวนเกิดความสงสัยกันขึ้น^๕ ว่าองค์
 แขนเจ้าหญิงบุตรองค์จันทร์^๕นั้นคิดจะหนีมาหาไทย ญวนจึงให้จับตัวจำ
 ไว้ในค่าย ภายหลังก็ให้เอาไปถ่วงน้ำเสีย แลเจ้าหญิงซึ่งยังเหลือ
 อยู่อีก ทั้งองค์มัมแลมารดาบุตรภรรยา ครอบครัวยัง^๕ขององค์ดวง
 ช่างตกอยู่กับญวนนั้น ก็เอาส่งลงไปเมืองญวนทั้งสิ้น แล้วให้หา
 ชุมนางผู้ใหญ่ในเมืองเขมรให้ลงไปเมืองญวน ชุมนางเขมรก็ต่างคน
 ต่างหลบหนีไปตั้งกองต่อสู้ผู้คนเป็นหมวดเป็นกอง พอมีกำลังแล้ว
 ก็เข้ารบสู้ด้วยญวน เมื่อไม่มีกำลังก็ซุ่มซ่อนอยู่ในป่า ญวนจะไปมา
 น้อยกว่าก็ฆ่าเสียทั้งสิ้น ในครั้งนั้นพวกเขมรเป็นขบถก่อการจลาจล
 ไปทุกแห่งทุกตำบล ญวนก็มีอาจจะปราบปรามให้สงบระงับลงได้
 กำลังที่จะรักษาย่านเมืองนั้นก็อ่อนลง ฝ่ายพระยาเขมรทั้งปวงก็มี
 หนึ่งลือเข้ามาอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่พาครอบครัวเข้ามา
 พังอยู่ในพระราชอาณาเขตก็มี^๕โดยมาก เจ้าพระยาบดินทรเดชา^๕มีใ
 บยกเข้ามาขอกองทัพแลสาตราอาวุธออกไป ครั้นกองทัพพร้อมแล้ว
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา^๕ก็ให้ยกไปช่วย พระยาเดโชเจ้าเมืองกพงสวาย
 ค้ำค่ายกพงทมแลค่ายญวนเมืองซีแครง ญวนแตกไป แล้วจึงยกไปตี
 ค่ายญวนที่เมืองโพธิสัตว์ ได้สู้รบกับญวน ๆ หนีเข้าค่ายตั้งล้อมไว้

เป็นหลายวัน จนญวนออกก่อนนั้นยอมขอมรับแพ้ แลทำหนังสือสัญญา
 ให้ว่าจะถอยกองทัพแล้วก็ปล่อยไป ในขณะที่เมืองเขมรกำลังเป็น
 จลาจลอยู่นั้น พระยาเขมรทั้งปวงมาขึ้นเรือนราว แลมีหนังสือมาถึง
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาจะขอองค์คังออกไปเป็นเจ้ากรุงกำพูชาเป็นหลาย
 ฉบับ เจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกเข้ามา ทรงทราบแล้ว จึงโปรดให้ส่ง
 องค์คังออกไปอยู่ณเมืองพระตะบอง เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็มีหมาย
 ประกาศให้พระยาเขมรทั้งปวงมารับน้ำทำสัตย์ต่อองค์คัง ในขณะนั้น
 ข้างแผ่นดินญวนเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ กองทัพญวนซึ่งตั้งอยู่ในเมืองเขมร
 เกิดไข้ประทุกันไพร่พลล้มตายมาก ญวนจึงได้คิดอ่านจะพุดจากกับกอง
 ทပ်ไทยโดยทางไมตรี แม่ทัพญวนซึ่งของเกรินตาเตองกุน ซึ่งตั้งอยู่
 เมืองพนมเปญมีหนังสือมายังเจ้าพระยาบดินทรเดชา กล่าวความข้าง
 เบื้องต้นว่าฝ่ายไทยรุกรานญวนต่าง ๆ ญวนก็เป็นแต่ผู้รับของ
 กันรักษาเขตแดนไว้หาได้ล่วงพระราชอาณาเขตเข้ามาจนก้าวหนึ่งไม่
 แลกล่าวถึงเรื่องเมืองเขมร ว่าญวนคิดจะทำนุบำรุงเมืองเขมรแลเจ้า
 นายให้มีความสุข ฝ่ายเขมรกลับคิดประทุษร้ายต่อญวน องค์คัง
 องค์คังก็มีหนังสือไปสามีกักกักต่อญวน ชวนให้ไปตีเมืองพระตะบอง
 ซึ่งเป็นของฝ่ายไทย ญวนก็หาได้ทำตามไม่ บัดนี้เพราะเขมรคิด
 การทรยศกลลामชน ญวนจึงต้องยกกองทัพมาปราบปราม แต่ถ้า
 รู้สึกตัวว่าผิดกลับมาก่อนนั้นก็จะชบเลี้ยงต่อไป ทางพระราชไมตรี
 กรุงสยามกับกรุงเวียตนามนั้น ก็อยากจะให้เป็นไมตรีกันสืบไป ขอ
 ให้ไทยมีราชสาสน์ไปก่อน ซึ่งจะถือตามคำสัญญาซึ่งนายทัพเมือง

โพธิสัตว์ทำให้ไว้แต่ก่อนนั้นไม่ได้ หนึ่งลือฉวยขึ้นแม่ทัพไทยหาได้ตอบ
 ไปไม่ เมื่อฉวยไม่ได้หนึ่งลือตอบฝ่ายไทยดังนั้น เห็นว่าจะยังมีเป็น
 ไมตรี ก็ยกกองทัพเข้าตีค่ายเขมรเมืองขาทิ ซึ่งพระยาเสนาภุเบศร
 ไปตั้งกำกับอยู่ด้วย เขมรเห็นฉวยมากก็หนี พระยาเสนาภุเบศรก็
 ถอยมาณเมืองโพธิสัตว์ ฉวยก็ตามมาตีค่ายปักกานนอกเมือง ได้สู้รบ
 กันอยู่แลฉวยคนค่ายกพมลงมากที่พนมเป็นอีก เจ้าพระยาบดินทร
 เทศาเห็นว่าฉวยทำการแข่งแรงขึ้น จึงได้พาองค์ด้วงยกออกไปตั้ง
 ณเมืองโพธิสัตว์ ฉวยก็มีอาชิตตอยเข้ามา เจ้าพระยาบดินทรเทศาก็ให้
 ตักไม้แก่นปักเป็นค่ายระเนียดทำเมืองให้องค์ด้วง อยู่ที่ประไทเลียด
 เหนือเมืองโพธิสัตว์เป็นท่อน ในขณะนั้นฝ่ายแม่ทัพฉวยวนคิดกันไป
 ขอหนึ่งลือเจ้าหญิงแลมารดาขององค์จันทร์ อนุญาตให้องค์อมเป็นเจ้าเมือง
 เขมร แล้วให้องค์อมซึ่งฉวยจำไว้ในพนัไทยลงมากด้วย เจ้าพระยา
 บดินทรเทศาได้ทราบดังนั้น เห็นว่าองค์ด้วงตั้งอยู่เมืองโพธิสัตว์ลี้เข้า
 มานัก กลัวว่าพวกเขมรจะไปเข้าด้วยองค์อมเสียมาก จึงให้พระ
 พรหมบริรักษ์นายทัพนายกอง พาตัวองค์ด้วงลงไปตั้งอยู่ณที่อุดง
 แขวงเมืองประไทเพชร ฝ่ายฉวยได้ทราบดังนั้นก็ให้ไปรับเจ้าหญิง
 อีก ๓ คนลงมาณเมืองพนมเป็น มอขตราสำหรับแผ่นดินแลพระขรรค์
 ให้น้องค์อม น้องค์อมก็ตั้งขุนนางเต็มตามตำแหน่ง แล้วให้แต่ง
 หนึ่งลือออกเกลี้ยกล่อมราษฎร ก็ไม่มีผู้ใดสามิภักดิ์ ข้างฝ่ายนัก
 องค์ด้วงก็ตั้งขุนนางขึ้นเต็มตำแหน่งข้าง ในครั้งนั้นขุนนางเขมรมิเต็ม

ตำแหน่งเป็นสองฝ่าย แล้วแต่งกองทัพออกเที่ยวรักษาตามหัวเมือง
 ทั่วไป ได้ต่อสู้รบกับญวนเป็นหลายครั้ง แล้วแต่งกองโจรออกอีก ๓๓ กอง
 กองละพันคนบ้าง หกร้อยคนบ้าง ห้าร้อยคนบ้าง ให้ชุมนุมซ่อนอยู่ในป่า
 ถ้าญวนมากก็ให้หลบหนี ถ้าเห็นมาน้อยก็เข้าตีฆ่าเสียข้างจับเป็นมาบ้าง
 กองใดได้ญวนมากก็ให้ฆ่าเห็นจรวงวัดตามสมควร แล้วส่งญวนขเล
 นั้นมาณกรุงเทพ ฯ ในระหว่าง ๗ ปี ๘ ปีนั้น ได้ญวนส่งเข้ามากว่าสอง
 พันคน ฝ่ายเจ้าหญิงทั้ง ๓ คนนั้นมีหนังสือมาถึงองค์ควงว่าจะขอมา
 อยู่เมืองอุคงควย ขอให้แต่งกองทัพขึ้นไปรับ ญวนได้ทราบเหตุดังนั้น
 ก็ให้รักษากวักขึ้นขึ้นกว่าแต่ก่อน แล้วให้ส่งองค์อมลงมาเมืองพนมเป็น
 ปลุกเรือนให้อยู่หลังหนึ่งกับเจ้าหญิงทั้ง ๓ คนนั้น ฝ่ายองค์อมก็ให้มี
 หนังสือออกไปเกลี้ยกล่อมพระยาเขมรทุกแห่งทุกตำบล ก็ไม่มีผู้ใด
 เข้าเกลี้ยกล่อม แต่คนถือหนังสือไปก็มีใครกลับมา ในขณะนั้นยังเกิด
 ความไข้ขึ้นในกองทัพญวนเสียไพร่พลเป็นอันมาก สืบเนื่องอาหารก็ขัดสน
 เข้าราคาถึงถึงละห้าบาท เกลือถึงละกึ่งตำลึง เขมรอยู่ที่กว้างพอ
 หาเสบียงอาหารได้ ฝ่ายญวนจะออกไปเที่ยวล่าหาเสบียงไม่ได้ จึงได้
 พาเจ้าหญิง ๓ คน แลองค์อมกวาดต้อนครอบครัวได้ประมาณสองพันคน
 ลงไปตั้งอยู่ณเมืองโจตก ครั้นนั้นแม่ทัพญวนมีความเสียใจกินยาพิษ
 ตาย แม่ทัพคนใหม่ให้ยกลงไปตีเมืองปาสัก เมืองพระตะเพิง ได้แล้ว
 ก็ตั้งอยู่ในเมืองโจตก ครั้นนั้นเมืองเขมรแบ่งออกเป็นสองฝ่าย ข้างฝ่าย
 ใต้เมืองกรังเกรยกราก เมืองตกเขมา เมืองประมวนสอ เมืองมัจจุค

เมืองปาสัก เมืองพระตะปung เป็นขององค์อ๋ม เมืองเขมรฝ่ายเหนือเป็น
 ขององค์ควง ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาทราบว่ากองทัพญวนเลิกลงไป
 แล้ว จึงได้พาองค์ควงยกลงไปตั้งอยู่ณเมืองพนมเปญ ท้วยเป็นทางร่วม
 พังราชการได้ โดยรอบทุกทิศ แล้วมีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ เมื่อได้
 ทรงทราบว่าเมืองเขมรขัดท้วยเสบียงอาหารถึงนั้น จึงโปรดให้พระอนุรักษ
 โยธาคุมเรือลำเลียงเสบียงอาหารออกไปส่งกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 โดยทางทะเล แลทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองเขมรเดี๋ยวนี้เป็นสิทธิ
 แก่องค์ควงแล้ว ถ้าถมคลองขุดเสียได้ อย่าให้ญวนส่งลำเลียงเสบียง
 อาหารกันได้อันใด คัดทางอย่าให้กองทัพญวนมาตั้งในเมืองเขมรได้
 เมืองเขมรก็จะเป้นสิทธิแก่ไทยฝ่ายเดียว จึงได้มีท้องตราไปให้เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาถมคลองเสียให้ได้ จะโปรดให้มีกองทัพเรือออกไปตีเมือง
 ประโทมาศถ่วงไว้ให้ญวนพัวพัว ในครั้งนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 บัวยจึงขอแม่ทัพยกเข้ามา โปรดให้เจ้าพระยาบรมราชออกไปเป็นแม่ทัพ
 เจ้าพระยาบรมราชแลองค์ควงกับพระพรหมบริรักษ์ คุมไพร่พลหมื่น
 พันเก้าร้อยคน ลงไปตามคลองขุดใหม่ ตั้งค่ายณเขาเชิงกระชม
 แล้วทำค่ายตี้ยเข้าประชิดค่ายญวน แล้วให้พุนดินขึ้นเป็นย้อมเข้าน
 ใหญ่ขึ้นยิง ได้ต่อยกันอยู่เป็นสามารด ฝ่ายกองทัพเรือโปรดให้เจ้าฟ้า
 กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพ จมื่นไวยวรนาถเป็นแม่ทัพหน้าคุม
 กองทัพกรุงเทพ ฯ พระยาอภัยพิพิธคุมกองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออก
 รวมสามทัพเป็นคนห้าพันเศษ แลให้คุมเสบียงอาหารไปส่งกองทัพ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทางเมืองกำปอตด้วย กองทัพพระยาอภัยพิพิ
 ไปก่อน ได้รบกับเรือลาดตระเวนญวน ญวนแตกไป แล้วจึงไต่ยกขึ้น
 ที่เมืองประไทมาค พระยาอภัยพิพิขึ้นทางบก พระยาราชวังสรรค์ยอม
 ปากน้ำ ทพมื่นไวยวรรณารถอยู่ที่ปากน้ำ ทพหลวงตั้งอยู่ณเกาะกระทะ
 คว่า ได้ต่อสู้รบกับญวนประมาณหกเจ็ดวัน มื่นไวยวรรณารถกลับมาเฝ้า
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ปรึกษาเห็นว่าญวนต่อสู้รบเป็นสามารถ
 เกรงว่าทัพเมืองไซทกจะยกมาช่วย ตกลงกันเลิกทัพกลับเข้ามา
 มื่นไวยวรรณารถแะไปตรวจการที่พระราชวังรัตนโกสินทร์ กองทัพทาง
 บกที่เมืองกำปอต เห็นว่าส่งได้กึ่งหนึ่งแล้ว จะต้องส่งต่อไปอีกไม่เป็นที่
 ไว้ใจแก่ญวน จึงได้เลิกทัพพาสืบเยี่ยงกลับเข้ามาณกรุงเทพ ฯ พร้อม
 ด้วยกองทัพหลวง ฝ่ายญวนที่เมืองประไทมาคเห็นว่ากองทัพเรือถอย
 มาแล้ว ก็ยกไพร่พลไปตีค่ายทัพบกที่คลองซุกใหม่ กองทัพไทยเหลือ
 กำลังก็แตก เลี้ยพระยาอภัยสงครามแลพระองค์แก้วเขมรกับทั้งนาย
 ทพนายกองเป็นอันมาก เจ้าพระยาบดินทรเดชาขึ้น กองทัพแตกขึ้นไป
 เมืองพนมเปญ ครั้นนั้นญวนหาได้ติดตามไม่ สืบเยี่ยงอาหารที่เมือง
 พนมเปญขัดสนนัก เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้เรือเก๋งแลโรงขึ้นโรง
 เรือของญวนที่เมืองพนมเปญเสีย แล้วตั้งค่ายรายกองทัพไว้สี่ค่าย
 แล้วถอยขึ้นมาตั้งเมืองอุคง ให้สร้างเมืองให้องค์ดวงใหม่ที่ดีตำบล
 คลองพระยาภา แลโปรดให้ไปส่งลำเลียงเสบียงอาหารที่เมืองกพงไสม
 ต่อไป ฝ่ายฟ้าทะละหะแลสมเด็จเจ้าพระยากระลาโหม ซึ่งรับอาสาญวน

จะมาเอาเมืองเขมรให้เป็นของญวนจริงไฉนนั้น ก็พาทองค้อมขึ้นมามากมาย
 อยู่ค่ายลกระพงกระสัง แล้วเลือนชนมายุมาตั้งที่ค่ายจะโรยตามมา ญวน
 ก็ส่งกองทัพติดตามมาเป็นอันมาก องค้อมแลพาทะเลาะทะเลาะกัน
 เจ้าพระยา ก็มีหนังสือมาเกลี้ยกล่อมพระยาเขมรเป็นหลายฉบับ หา
 มีผู้ใดไปเข้าด้วยไม่ ภายหลังนักองค้อมถึงแก่พิราไลย นักองค้อมก็เจ้า
 หลึงมีหนังสือถึงองค์ด้วงขอให้รับขึ้นมายุ่งด้วยไม่ ฝ่ายกองทัพญวน
 แลกองทัพไทยก็เกิดไข้เจ็บอันตรราย แลขัดสนด้วยเสบียงอาหาร ต่าง
 คนทั้งร่อยอยู่มิไคร่รพุงกันแลกัน ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงธนบุรี ๑ ฝ่ายพระยาเขมรร่วมคิดกัน
 ลี้ภัยไปคน มีพระยาจักรีเป็นต้นมีหนังสือไปถึงญวน จะจับองค์ด้วง
 ส่งให้ เหตุการณ์นั้นไม่มีค องค์ด้วงจับได้ ฝ่ายญวนก็ยกทัพเข้ามา
 ตามที่นัดหมาย พระพรหมวรวิรักษ์แลองค์ด้วงก็มีไชยบอกเข้ามายัง
 กรุงธนบุรี ๑ จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเกลี้ยออกไป ททัพญวน
 มาตีค่ายไทยที่เมืองพนมเป็นแตกแล้ว ยกขึ้นมาตีเมืองอุดง เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาก็ออกต่อรบ ททัพญวนแตกพ่ายไป ครั้งนั้นญวนตายเป็น
 อันมาก จึงเพิ่ยนามเมืองอุดงว่าเมืองอุดงฤาชัยแต่นั้นมา เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาก็จัดกองทัพออกตั้งรายตามหัวเมืองไว้มั่งคั่ง ฝ่ายญวนเห็น
 ว่าจะทำการไม่สะดวกแล้ว จึงแต่งให้มาเจรจาด้วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 ว่าขอให้องค์ด้วงมีหนังสือไปอ่อนน้อม จะยอมส่งมารดาแลญาติพี่น้อง
 ให้เป็นไมตรีกันสืบไป ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาสำคัญใจว่าจะเป็น

อูบายก็นิ่งเสีย ญวนก็ให้มารยกวณตักเคียนอยู่เนือง ๆ แล้วภายหลัง
 แจ้งความว่า เจ้าเวียคเทียวตรวงศันคิจะจัดการในเมืองเขมรโดยทาง
 ใหม่ ไม่ให้เป็นการรบพุ่งกันเสียไป เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ มีหนังสือ
 บอกเข้ามา ก็ยังไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย เกรงว่าจะเป็นอุบายของ
 ญวน ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่าเขมรเหนื่อยหน่ายในการรบพุ่ง
 แลได้ความลำบากอดอยากมาช้านาน ฝ่ายญวนก็ทำคดีต่อ เขามารดา
 แลบุตร ภรรยาฆ่าของค์ ค่วง ๆ ก็อยากจะได้พบบมารดาแลบุตรภรรยา
 ข้างฝ่ายกองทัพญวนแลไทยก็ได้ความลำบากมาช้านาน การก็ไม่
 สำเร็จไปอย่างหนึ่งอย่างใดได้ เป็นแต่ผลัดกันไต่กันเสียอยู่ดังนี้ เป็น
 ช่องอันคิสมควรที่จะส่งการคักกันคราวหนึ่งได้ จึงได้มีใบบอกชี้แจง
 เข้ามาตามความที่คิดเห็นนั้น ก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
 จัดการไปตามทางซึ่งจะส่งการสงคราม ในจุลศักราช ๑๒๐๘ นั้น
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงให้ของค์ค้วงมีหนังสือไปขอมารดาแลบุตร
 ภรรยาจากญวน ญวนก็ส่งมาให้ตามสัญญาแล้วขอให้มิศุภอักษรแล
 ส่งบรรณาการขึ้นไปค้ำนัยเมืองญวนสามบครั้งหนึ่ง เหมือนเมื่อครั้ง
 ของค์สมเด็จพระนารายณ์รามาซึ่งเป็นบิดาของของค์ค้วง แลขอให้ส่งครัว
 ญวนแขกขเลยซึ่งของค์ ค้วงจับส่งเข้ามาภายหลัง สีสืบ คนเคษคิน ออกไป
 ครั้นมีใบบอกเข้ามาก็โปรดพระราชทานพระบรม ราชานุญาตให้ส่งบรรณา
 การญวน แลพระราชทานคน ๕๐ คนเคษคินนั้นคินไป ของค์ค้วงก็แต่ง
 ศุภอักษรเครื่องบรรณาการขึ้นไปค้ำนัยญวน แลส่งคนขเลยคินให้

แล้วได้ รัชตราตงฝ่ายญวนเป็นเจ้าเขมรก็กหนึ่ง ญวนส่งเจ้าหญิงบุตร
องค์จันทร์มาให้ทั้งสิน แล้วก็เลิกทัพกลับไปจากเขตรแดนเขมร ฝ่าย
กองทัพไทยก็จัดการบ้านเมืองให้สงบไว้ได้เป็นใหญ่ในเมืองเขมรเรียบร้อยแล้ว
สำเร็จแล้ว จึงโปรดให้พระยาเพชรพิไชยคุมเครื่องยศออกไปเสกนักษ
องค์ดวง เป็นสมเด็จพระศรีวิกรมยมาธิปัตย์เจ้ากรุงกัมพูชา องค์ดวง
ก็แต่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายตามอย่างแต่ก่อน
แล้วคิด ถึงพระเดช พระคุณ ที่ ทรง พระมหา กรุณาให้ ได้เป็นใหญ่ในกรุง
กัมพูชาโดยกำลังกองทัพฝ่ายสยาม จึงได้เพิ่มเติมเครื่องราชบรรณาการ
กระวานขึ้นอีกยี่สิบ ๕๐ หาบ แล้วให้องค์ราชาวดีซึ่งเป็นบุตรใหญ่
เข้ามาพร้อมด้วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา รัชการการณของพระเดช
พระคุณอยู่ณกรุงเทพ ฯ การศึกกรุงสยามกับญวนก็เป็นอันขาดกัน
แต่กาลนั้นมา ด้วยประการฉะนี้

อนึ่งราชการข้างฝ่ายเมืองหัวพันทั้งหก ซึ่งเจ้าพระยาธรรมมาไค
รับทำขุนในหัวเมืองเหล่านั้นลงมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ไว้แต่เมื่อครั้ง
ยกขึ้นไปในจุลศักราช ๑๑๙๕ แล้วแล้วยกกลับลงมารักษาทวี ยังมีได้
พาลงมาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทณกรุงเทพ ฯ นั้น ครั้นหายป่วยแล้วก็
โปรดให้กลับขึ้นไปณเมืองหลวงพระบางในจุลศักราช ๑๑๙๗ เมื่อไปถึง
เมืองพิไชยพบท้าวคำอ่อนพาพวกเมืองหัวพันทั้งหกลงมา เจ้าพระยา

ธรรมาเห็นว่าเป็นผู้มีใจรักไปพักกลับขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วปลุกษา
 กันว่า เมืองหัวพันทั้งหกนั้นเดิมก็เป็นข้าขอบขัณฑสีมาขึ้นเมืองเวียงจันทน์
 ครั้นนั้นเป็นขบถหนีเข้าไปอยู่ในเขตรแดนญวน จึงยกเอาเมืองหัวพัน
 ทั้งหกแลเมืองพวนไปให้ญวน ญวนจึงได้ครอบงำเอาหัวเมืองเหล่านั้นไว้
 ครั้นจะแต่งกองทัพให้ไปปราบปราม ก็เห็นว่าแต่บ้านเล็กเมืองน้อย
 กลัวว่าจะแตกตื่นเข้าป่าไป จึงให้เพี้ยศรีธรรมราชาพาพวกหัวพันทั้งหก
 ที่ลงมานั้นกลับขึ้นไปบอกเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ลงมา เพี้ยศรีธรรมราชา
 ก็ไปพาเจ้าเมืองเชียง ปลัดหัวเมือง ปลัดเมืองซ้อน ท้าวพลเมือง
 ข้าเหนือ ท้าวเพี้ยมอ ลงมาหาเจ้าพระยาธรรมมา ภายหลังท้าวเพี้ย
 เมืองคำใต้ เมืองไผ่ เมืองเชียงค้อก็ลงมาอีก ๓ เมือง เจ้าพระยา
 ธรรมมาจึงพาตัวเจ้าเมืองท้าวเพี้ยทั้งหกเมือง ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
 ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้กลับขึ้นไปทำราชการขึ้น
 เมืองหลวงพระบางต่อไป เมืองหัวพันทั้งหกก็คงเป็นข้าขอบขัณฑสีมาดัง
 แต่ก่อน ฯ แลตามเมืองลาวตามเชิงเขาประทัด ซึ่งพระมหาเทพ
 ขึ้นไปกวาดต้อนครอบครัวลงมาแต่ก่อนนั้น ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๗
 เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ซึ่งลงมาอยู่ณกรุงเทพ ฯ รัชอาสาจะไปปราบ
 ปราม จึงโปรดให้พระมหาสงครามเป็นแม่ทัพ ขึ้นไปรวบรวมกองทัพ
 หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกสู้ทัพเป็นคนหมิ่นเคษ แยกเป็นสี่ทางไปตีเมือง

วัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองเชียงรุ่ม เมืองผาบัง
 พลเมืองเหล่านั้นต่างแตกหนีเข้าป่าไปสิ้น แต่งให้ออกเที่ยวกวาดครอบครัว
 ก็ถูกขึ้นแล่นำไม้ล้มตายมาก จับได้บ้างเกลี้ยกล่อมได้บ้าง เป็นคน
 ครวพันร้อยเศษ ช่างยี่สิบช่าง จุกเผาบ้านเรือนเสีย แล้วมิใช่บอก
 ลงมา ไปรคให้มิตรราศอยขึ้นไปให้กองทัพตั้งอยู่คอยกวาดต้อนผู้คนอย่า
 ให้ตั้งเป็นบ้านเมืองเป็นทางสเบียงของญวนได้ ภายหลังนายทัพนายกอง
 พาหนักกลับลงมาเผ่าทูตของอลิพระบาท ใ้ครอบครัวมาใหม่เป็นจำนวน
 คน เมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองนอง ๓๐๓ คน
 เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองคำมวน ๘๐๖ คน รวม ๒๔๕๘ คน ไปรค
 ให้ถามกันว่าระสมักตั้งอยู่ตำบลใดก็ให้ตั้งตามใจสมัคร ราชวงศ์เมืองวัง
 สมักตั้งอยู่บ้านกุฉินารายณ์ขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวโรงกลางเมืองวังสมัก
 อยู่บ้านประชาวพังงาขึ้นเมืองสกลนคร ท้าวลำควนเจ้าเมืองคำเกิดสมัก
 อยู่บ้านซอนยางขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาดราชวงศ์เมืองคำมวนสมักอยู่
 บ้านแซงขาคาลขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวเพี้ยเมืองสูงสมักอยู่บ้านกุสุมาล
 ขึ้นเมืองสกลนคร ท้าวสายนายครวเมืองวังซึ่งอยู่บ้านบงหวายทำผู้คน
 กยเจ้าเมืองเชียงรุ่ม อุปฮาดราชวงศ์ ขอตั้งอยู่บ้านห้วยสี่สระบัวแขวง
 เมืองนครพนม พระไชยเชษฐาเจ้าเมืองตะโปนแลครอบครัวขุนย้อย
 พลชั้น ๑ ขอตั้งอยู่เมืองเขมราฐ บันคาตำบลที่ครวไปอยู่นี้ ไปรค

ให้ยกขึ้นเป็นเมือง ตั้งเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตรท้าวเพี้ยกรมการ
ตามตำแหน่ง^(๑) แล้วโปรดให้ตั้งด่านไว้ปากน้ำโขงตะวันออกคอยลาด
ตระเวนถึงกัน คอยฟังเหตุการณ์ จะให้สู้รบญวนให้ทันทั่วทั้ง ให้เมือง
นครพนมตั้งด่านที่บ้านบัง แขวงเมืองนครพนมต่อแดนเมืองมหาไชย
ตำบล ๓ ให้คานขี้กิ้งกองอาทมาตตั้งด่านที่เขตรแดนเมืองแซกตำบล ๓
ตั้งด่านที่บ้านโพแดนเมืองวังตำบล ๓ ให้เมืองเชียงรุ่งตั้งด่านที่แดนเมือง

(๑) พวกชาวเมืองต่าง ๆ ที่ต้อนมา เดิมเป็นชาวเมืองทางฝั่ง
ตะวันตกทั้งนั้น อพยพหลบหนีไปอยู่ทางชายแดนญวน ในครั้งกองทัพ
กรุงธนบุรีขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ก็เวลาล่วงมาได้ ๕๕ ปี
คนที่ต้อนกลับมาเป็นเพียงชั้นบุตรหรือหลานพวกที่อพยพไปโดยมาก เมื่อ
กลับมาถึงถิ่นเดิม จึงมักสมัครตั้งอยู่บ้านเมืองเดิมของบรรพการ พวก
ชาวเมืองที่รู้เรื่องยังบอกได้ว่าชั้นเดิมบรรพการของตนอยู่เมืองไหน ทั้ง
เช่นพวกชาวเมืองท่าอุเทนเล่าว่าบรรพการเป็นชาวเมืองไชยบุรี แต่เมื่อ
กลับเข้ามาครั้งนั้น ที่เมืองไชยบุรีมีพวกอื่นไปตั้งภูมิลำเนาเสียแล้ว
จึงเลือนกันไปตั้งอยู่ที่เมืองท่าอุเทน ดังนั้น เมื่อต้อนคนกลับมาครั้งนั้น
แล้ว พวกที่กลับมาได้เป็นเจ้าเมืองกรมการ ก็พากันแต่งคนไป
เกลี้ยกล่อมพรรคพวกที่ยังเหลืออยู่ตามมา ก็โปรดฯ ให้จัดตั้งบ้าน
เมืองให้อยู่ จึงปรากฏการตั้งเมืองใหม่ในท้องที่มณฑลอุดรแลอิสาน
เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ มากมายหลายเมือง ด้วยเหตุนี้กล่าวมา

เชียงใหม่ตำบล ๑ ให้เมืองท่าขอนยางเมืองแขวงปากดง ตั้งบ้าน
นาหินแขวงเมืองคำเกิดคำมวนตำบล ๑ เมืองกจจินารายณ์ตั้งบ้าน
นาใต้เมืองวังตำบล ๑ เมืองสกลนครตั้งบ้านเมืองมหาไชยตำบล ๑
ทางน้ำท่าต่อแดนเมืองกวางเขินตำบล ๑ ราชการทางเมืองลาวเชิงเขา
ประทักษิณบเรียวร้อยไม่มีเหตุการณ์ใด

ฝ่ายราชการทางเมืองพม่าในรัชกาลที่ ๓ นั้นแต่เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๖
โปรดให้เจ้าพระยามหาโยธา พระยาสุรเสนา พระยาพิพัฒน์โกษา ยก
กองทัพออกไปทางพระเจดีย์สามองค์ พระยาชุมพรยกกองทัพเรือไป
ทางเมืองรนอง ตั้งขัณฑ์พม่าราชการซึ่งอังกฤษรบกับพม่า ตั้งอยู่ใน
เมืองซึ่งอังกฤษได้ ทำได้ทำการรบพุ่งไม่ ครั้นอังกฤษได้เมืองมริค
เมืองทวาย แลเมืองมอดแมนแล้ว ก็เป็นอันตัดทางที่พม่าจะมาย้าย
พระราชอาณาเขตทางเมืองราชบุรีไป ทั้งพม่าขัดข้องด้วยอังกฤษ ก็มี
อาชวาทที่จะมารบกันในพระราชอาณาเขต เป็นการสงบเรียบร้อยตลอดมา
จนถึงจุลศักราช ๑๒๑๐ บั๊วอกสัมฤทธิ์ศึก เมืองเชียงใหม่เกิดเหตุวิวาท
กันในบ้านเมือง หม่อมมหาไชยหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงภูคา
ซึ่งเป็นเมืองชนนครเมืองน่าน ครั้นจุลศักราช ๑๒๑๑ บั๊วกาเชกศึก มหา
อุปราชากษัตริย์ขึ้นแก้วก็ลงมาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงพระบาง จึงโปรด
ให้หาตัวลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทณกรุงเทพ ฯ มหาอุปราชาลงมา
ตามรัชสั่ง แต่มหาไชยนั้นหนีกลับไปเมืองเชียงใหม่ เมืองน่านกันไว้
แต่ครอบครวั จงทรงพระราชดำริเห็นว่าพม่าอ่อนกำลังลงแล้ว ควรจะ

ต่^๑เมือง^๒เชียง^๓ตง^๔มา^๕ไว้^๖ ในพระราชอาณาเขต^๗ จึงโปรดให้^๘มี^๙ท้อง^{๑๐}ตรา^{๑๑}ขึ้น^{๑๒}
 ไปให้^{๑๓}กองทัพ^{๑๔}ลาว^{๑๕}พง^{๑๖}คำ^{๑๗}ยก^{๑๘}ขึ้น^{๑๙}ไป^{๒๐}เมือง^{๒๑}เชียง^{๒๒}ใหม่^{๒๓}ห้า^{๒๔}พัน^{๒๕}คน เมือง^{๒๖}นคร^{๒๗}
 ลำ^{๒๘}ปาง^{๒๙}สี่^{๓๐}พัน^{๓๑}คน เมือง^{๓๒}นคร^{๓๓}ลำ^{๓๔}พูน^{๓๕}พัน^{๓๖}ห้า^{๓๗}ร้อย^{๓๘}คน ยก^{๓๙}ขึ้น^{๔๐}ทาง^{๔๑}เมือง^{๔๒}เชียง^{๔๓}ราย^{๔๔}
 สี่^{๔๕}กอง ทาง^{๔๖}เมือง^{๔๗}สา^{๔๘}ค^{๔๙}แป^{๕๐}ด^{๕๑}กอง กอง^{๕๒}ทัพ^{๕๓}ทาง^{๕๔}เมือง^{๕๕}สา^{๕๖}ค^{๕๗}ได้^{๕๘}เมือง^{๕๙}ไ้^{๖๐}ะ^{๖๑}
 เมือง^{๖๒}ปาง^{๖๓}ช^{๖๔}วาน เมือง^{๖๕}ปาง^{๖๖}ไร่ ท้า^{๖๗}อ เมือง^{๖๘}แจ^{๖๙}ะ เมือง^{๗๐}มา^{๗๑}ง เมือง^{๗๒}ยุ^{๗๓}
 เมือง^{๗๔}เ^{๗๕}ลิน เมือง^{๗๖}เพ^{๗๗}ียง ได้^{๗๘}แล้ว^{๗๙}เข้า^{๘๐}ตี^{๘๑}เมือง^{๘๒}เชียง^{๘๓}ตง^{๘๔} มหา^{๘๕}ชนา^{๘๖}น^{๘๗}เจ้า^{๘๘}เมือง^{๘๙}
 เชียง^{๙๐}ตง^{๙๑}ออก^{๙๒}มา^{๙๓}ตั้ง^{๙๔}กอง^{๙๕}ทัพ^{๙๖}รับ^{๙๗}นอก^{๙๘}เมือง กอง^{๙๙}ทัพ^{๑๐๐}ลาว^{๑๐๑}ตี^{๑๐๒}ทัพ^{๑๐๓}มหา^{๑๐๔}ชนา^{๑๐๕}น^{๑๐๖}แตก^{๑๐๗}
 หนี^{๑๐๘}เข้า^{๑๐๙}เมือง กอง^{๑๑๐}ทัพ^{๑๑๑}น้อย^{๑๑๒}มหา^{๑๑๓}พร^{๑๑๔}หม^{๑๑๕}ค^{๑๑๖}ทัพ^{๑๑๗}พระ^{๑๑๘}เมือง^{๑๑๙}ทก พระ^{๑๒๐}เมือง^{๑๒๑}ทก
 ตาย^{๑๒๒}ใน^{๑๒๓}ที่^{๑๒๔}รบ แล้ว^{๑๒๕}ตั้ง^{๑๒๖}มั่น^{๑๒๗}อยู่^{๑๒๘}ที่^{๑๒๙}เมือง^{๑๓๐}เชียง^{๑๓๑}ตง เพราะ^{๑๓๒}คน^{๑๓๓}น้อย^{๑๓๔}ยัง^{๑๓๕}จะ^{๑๓๖}หัก^{๑๓๗}
 เอา^{๑๓๘}เมือง^{๑๓๙}มิ^{๑๔๐}ได้ ฝ่าย^{๑๔๑}กอง^{๑๔๒}ทัพ^{๑๔๓}ทาง^{๑๔๔}เมือง^{๑๔๕}เชียง^{๑๔๖}ราย ตี^{๑๔๗}เมือง^{๑๔๘}พ^{๑๔๙}ยา^{๑๕๐}ก เมือง^{๑๕๑}เ^{๑๕๒}ลิน
 แล้ว^{๑๕๓}ไป^{๑๕๔}เกลี้ย^{๑๕๕}กล่อม^{๑๕๖}เมือง^{๑๕๗}ของ^{๑๕๘}ไ้ เจ้า^{๑๕๙}อุป^{๑๖๐}ราช^{๑๖๑}เมือง^{๑๖๒}เชียง^{๑๖๓}ใหม่^{๑๖๔}ตั้ง^{๑๖๕}ทัพ^{๑๖๖}อยู่^{๑๖๗}
 เลี้ย^{๑๖๘}ที่^{๑๖๙}เมือง^{๑๗๐}ของ^{๑๗๑}ไ้ไม่^{๑๗๒}ยก^{๑๗๓}ขึ้น^{๑๗๔}ไป^{๑๗๕}ช่วย กอง^{๑๗๖}ทัพ^{๑๗๗}ทาง^{๑๗๘}เมือง^{๑๗๙}สา^{๑๘๐}ค^{๑๘๑}ซัด^{๑๘๒}ด้วย^{๑๘๓}ส^{๑๘๔}เข^{๑๘๕}ียง
 อาหาร^{๑๘๖}ก็^{๑๘๗}ต้อง^{๑๘๘}เลิก^{๑๘๙}ทัพ^{๑๙๐}กลับ^{๑๙๑}ลง^{๑๙๒}มา ครั้ง^{๑๙๓}นั้น^{๑๙๔}ทรง^{๑๙๕}พระ^{๑๙๖}ประ^{๑๙๗}ชวร^{๑๙๘}เลี้ย^{๑๙๙}ยัง^{๒๐๐}หา^{๒๐๑}ไ้^{๒๐๒}คิด^{๒๐๓}
 ราชการ^{๒๐๔}ต่อไป^{๒๐๕}ไ้

ใน^๑ราชการ^๒ข้าง^๓ฝ่าย^๔หัว^๕เมือง^๖แขก^๗ม^๘ลาย^๙ูน^{๑๐}นั้น เมื่อ^{๑๑}จุ^{๑๒}ล^{๑๓}ศ^{๑๔}ั^{๑๕}กรา^{๑๖}ช ๑๓๘๒
 ต^{๑๗}น^{๑๘}กุ^{๑๙}อ^{๒๐}ติ^{๒๑}น^{๒๒}ซึ่ง^{๒๓}เมือง^{๒๔}นคร^{๒๕}ศรี^{๒๖}ธ^{๒๗}รร^{๒๘}ม^{๒๙}ราช^{๓๐}เร^{๓๑}ีย^{๓๒}กว่า^{๓๓}ต^{๓๔}น^{๓๕}กุ^{๓๖}เ^{๓๗}่น อัน^{๓๘}เ^{๓๙}น^{๔๐}ห^{๔๑}ลา^{๔๒}น^{๔๓}เจ้า^{๔๔}
 พระ^{๔๕}ยา^{๔๖}ไ้^{๔๗}ทร^{๔๘}บุรี ซึ่ง^{๔๙}หนี^{๕๐}ไป^{๕๑}อยู่^{๕๒}ที่^{๕๓}เกาะ^{๕๔}หม^{๕๕}าก ฝ่าย^{๕๖}อ^{๕๗}ัง^{๕๘}ก^{๕๙}ฤ^{๖๐}ษ^{๖๑}ร^{๖๒}บ^{๖๓}ไว้^{๖๔}ว่า^{๖๕}จะ^{๖๖}มี^{๖๗}
 ให้^{๖๘}มา^{๖๙}ร^{๗๐}บ^{๗๑}ก^{๗๒}ว^{๗๓}น^{๗๔}เมือง^{๗๕}ไ้^{๗๖}ทร^{๗๗}บุรี แล^{๗๘}เมือง^{๗๙}แขก^{๘๐}ใน^{๘๑}พระ^{๘๒}ราช^{๘๓}อา^{๘๔}ณ^{๘๕}า^{๘๖}เขต^{๘๗}แต่^{๘๘}ก่อน^{๘๙}นั้น
 ยก^{๙๐}เข้า^{๙๑}มา^{๙๒}ตี^{๙๓}เมือง^{๙๔}ไ้^{๙๕}ทร^{๙๖}บุรีได้ เจ้า^{๙๗}พระ^{๙๘}ยา^{๙๙}น^{๑๐๐}คร^{๑๐๑}ศรี^{๑๐๒}ธ^{๑๐๓}รร^{๑๐๔}ม^{๑๐๕}ราช^{๑๐๖}ท^{๑๐๗}รา^{๑๐๘}ย^{๑๐๙}แล้ว จึง^{๑๑๐}ให้^{๑๑๑}
 พระ^{๑๑๒}สุ^{๑๑๓}ริ^{๑๑๔}น^{๑๑๕}ท^{๑๑๖}ร^{๑๑๗}ไป^{๑๑๘}เ^{๑๑๙}ก^{๑๒๐}ณ^{๑๒๑}ทัพ^{๑๒๒}หัว^{๑๒๓}เมือง^{๑๒๔}แขก พวก^{๑๒๕}หัว^{๑๒๖}เมือง^{๑๒๗}แขก^{๑๒๘}พา^{๑๒๙}กัน^{๑๓๐}เพ^{๑๓๑}ิก^{๑๓๒}เฉ^{๑๓๓}ย

เสีย พระสุรินทฯ จึงให้จับสัตว์นกรมการมาเชยยนต์แลลงเอาเงิน พวก
 หัวเมืองแขกทั้งปวงก็พากันเป็นขบถขึ้นทุกเมือง เมื่อได้ทรงทราบจึง
 โปรดให้เกณฑ์กองทัพ พระยาณรงค์ฤทธิโกษาของ ๑ พระยาราช
 วังสรรของ ๑ พระยาเพชรบุรีของ ๑ ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยา
 พระคลังยกทัพใหญ่ออกไปในจุลศักราช ๑๑๘๔ ปีมะโรงจัตวาตก เมื่อ
 กองทัพเจ้าพระยาพระคลังไปถึงนั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้เมือง
 ไทรบุรีเสียก่อนแล้ว ตนก็เด่นต่อรบเป็นสามารถ ล้อมเมืองอยู่ช้านาน
 ครั้นเห็นจะต้านทานมิได้แล้วก็แทงตัวตายเสียในเมือง เจ้าพระยานครจัด
 การเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้วก็ยกกลับมา ปรึกษาด้วยเจ้าพระยาพระคลัง
 จัดให้พระยาราชวังสรรยกทัพเรือลงไปยังปากคลองบางน้ำจืดที่เป็นลำน้ำ
 เมืองตานีไว้ แล้วเจ้าพระยาพระคลังแลเจ้าพระยานครยกไปทางบก
 พลสามหมื่น พระยาทานีไม่ต่อรบหนีลงไปเมืองกลันตัน กองทัพไทย
 เข้าตั้งอยู่ในเมืองตานี คิดจะยกไปตีเมืองกลันตัน ด้วยเมืองกลันตัน
 ได้ให้ทัพยกทัพเรือมาช่วยเมืองตานี แลรับพระยาทานีซึ่งหนีลงไปไว้
 ในเมืองกลันตันด้วย ฝ่ายพระยากลันตันกลัวกองทัพจะย้ายเข้าเมือง
 จึงแต่งหนังสือขมาอ่อนน้อมยอมเสียเงินค่าส่วยยังอาหารสามหมื่นเหรียญ
 แลเสียให้นายทัพนายกองอีกสองหมื่นเหรียญ แล้วส่งตัวพระยาทานี
 มาให้กองทัพไทย ฝ่ายเมืองตรังกานูก็ได้ให้กองทัพมาช่วยเมืองตานี
 แต่ครั้งจะแต่งกองทัพลงไปตี กลัวว่าจะหนีเข้าเขตแดนอังกฤษไปเสีย
 จึงแต่งข้าหลวงไปเกลี้ยกล่อม พระยาตรังกานูก็มีไต่ยอมสามิภักดิ์

จึงมีทองคำไปตั้งให้ตนกูมาน้องชายซึ่งวิวาทกันหนีไปอยู่เมืองสิงาเปน
 พระยาตรังگان ฝ่ายพระยาสาบ พระยาระแงะ เข้าหากองทัพ พระยา
 ยะลาหนีไปจับตัวได้ พระยาหนองจิกตาย พระยายิริงเปนไทยหาได้
 เปนขบถด้วยไม่ แลเจ้าเมืองแขกซึ่งเข้ามาขอมสามิภักดีโดยดี ก็ได้
 ไปรคให้คงเปนเจ้าเมืองอยู่ตงเก่า ที่ต่อสู้แลหลบหนีก็ให้พาตัวเข้ามา
 ไว้ณกรุงเทพ ฯ เลิกกองทัพกลับเข้ามา ภายหลังสุดท่านหมัดเสาะ
 เมืองสิงาแลเมืองเวียง ซึ่งเป็นญาติกับพระยาตรังگان รับตนกูมา
 ไว้ นั้น มีหนังสือเข้ามาถวายขอพระเดชพระคุณ ที่ได้ ไปรคตั้ง
 ให้ตนกูมาเปนพระยาตรังگان ด้วยแต่แรกได้คิดจะยก มาตีเมือง
 ตรังگانแล้ว แต่หากเกรงพระเดชานุภาพว่าเป็นเมืองขบขันอลีมาอยู่
 ครั้นนั้นก็เปนอันได้ช่วยตนกูมาสมตามปรารถนา ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๐
 บัจอสมฤตยธิศก ตนกูมะสะอะหลานตนกูปะแงวันเจ้าพระยาไทรบุรียก
 คิกกันกับตนกูหมัดอะเกีย เปนสลัดดีเรืออยู่ในท้องทะเล ยกเข้ามา
 ตีเมืองตรังได้ ให้หวนอลีอยู่รักษา แล้วยกมาตีเมืองไทรบุรี พระภักดี
 บริรักษ์ซึ่งเป็นพระยาไทรกับพระเสนานูชิตเห็นว่า ไพร่พลเปนแขกเหลือ
 กำลังที่จะต่อสู้ จึงหนีเข้ามาณเมืองพัทลุง ในขณะนั้นเจ้าพระยานคร
 ศรีธรรมราชอยู่กรุงเทพ ฯ จึงไปรคให้รีบกลับออกไป เจ้าพระยา
 นคร ศรีธรรมราช จักให้พระยาไทรบุรีกับพระเสนานูชิต พระ วิจิต สรไกร
 ไปตีเมืองไทรบุรี แล้วยไปรคให้พระยาไชยาคุมคนเมืองไชยาพัน
 หนึ่งออกไปช่วยรักษาเมืองพังงา แล้วยไปรคให้เจ้าพระยายมราช

พระยาศรีพิพัฒน์ยกทัพใหญ่ตามออกไปภายหลัง พอพระยาไทรบุรีตีเมือง
ไทรไค์ กองทัพกรุงเทพ ฯ ออกไปตั้งอยู่ณเมืองสงขลา พระยากลั่นตัน
มีหนังสือมาว่าวิวาทกันกับตนกูปะสา พระยาบาโงย ค่วนหลวงมหมัก
กับพวกบุตรตนกูมกา ทั้งล้อมพระยากลั่นตันไว้ทั้งสี่พวก พระยากลั่นตัน
ไต่ยกออกไปรบสองครั้งเสียทีมา ขอให้กองทัพลงไปช่วยโดยเร็ว พระยา
ศรีพิพัฒน์จึงให้หลวงสรเสนีคุมไพร่ ๘๐ คน ลงเรือแก้วกลางสมุทรไป
โดยทางทะเล ให้พระยาเพชรบุรีคุมคนพันหนึ่ง ไปตั้งอยู่ที่เมืองสาย
ต่อแดนเมืองกลั่นตัน พระยาบาโงยตกใจหนีไปตั้งอยู่ณแขวงเมือง
ตรังگان หลวงสรเสนีให้ไปหาตัวพระยาตรังگانแลตนกูปะสา ขึ้นมา
หาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ก็ต่างคนต่างไม่มาด้วยกันทั้งสองฝ่าย
พระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยาไชยาเอาเรือรบลงไปทอดอยู่ในกลางน้ำหน้าเมือง
กลั่นตัน บังคับให้เรือค่ายทั้งสองฝ่าย ตนกูปะสาแลพระยากลั่นตัน
ก็ยอม แล้วพระยาไชยาก็พาตัวพระยากลั่นตันแลตนกูปะสาขึ้นมาหา
พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ให้ทำสัตยสัญญาว่าจะไม่รบพุ่งต่อกันสืบไป ต่างก็
ยอมทำสัตยสาขาสองฝ่าย เจ้าพระยาบรมราชพระยาศรีพิพัฒน์ก็ยก
ออกไปจัดการเมืองไทรบุรี เห็นว่าจะให้ไทยครองเมืองต่อไปก็จะรักษา
ไว้ไม่ได้ ด้วยไพร่พลเมืองเปนแขก จึงได้มอบเมืองไทรบุรีให้แก่
ตนกูอะหนุมซึ่งเปนญาติห่าง ๆ ของเจ้าพระยาไทรบุรีอยู่รักษา แล้วให้
ตนกูอะฮันเป็นผู้ช่วยราชการ แล้วยกที่สถุนในแขวงเมืองไทรบุรีขึ้น

เป็นเมือง ให้คนภูหมักเอาเก็บเป็นเจ้าเมือง ยกที่ปลัดในแขวงเมือง
ไทรบุรีขึ้นเป็นเมือง ให้วันเสกหะเซนเป็นท้าวเจ้าเมือง เมืองไทรบุรีก็
แยกออกเป็นสามเมืองแต่นั้นมา ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๓ บัณฑุรวิศก
เจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งอยู่เมืองมลกา ทราบความว่าไทยมอญเมืองไทรให้
คนกูอะหนุมอยู่รักษาก็มีความยินดี จึงมีหนังสือให้คนกูอะหนุมเข้ามา
ขอพระราชทานเมืองคืน จึงโปรดตั้งให้บุตรเจ้าพระยาไทรบุรีเป็นพระยา
ไทรบุรี แต่ขอแบ่งที่กะบังปาสในแขวงเมืองไทร ยกขึ้นเป็นเมืองให้
คนกูอะหนุมไปเป็นเจ้าเมืองพระยาไทรก็ยอม การในหัวเมืองแขกก็
เรียบร้อยแต่นั้นมา

ฝ่ายการหยุกหยิกในพระนครเกิดขึ้น ได้โปรดให้ข้าราชการไป
ปรายปรามรายคายไปหลายครั้ง ตั้งแต่จุลศักราช ๑๓๘๖ บวอภณศก
ที่เมืองจันทบุรีพวกจีนแต่จ้าวเข้ากันเป็นท้าวเหี้ยประมาณเจ็ดร้อยแปดร้อยคน
ครั้งนั้นทำการทิ้งกระจากที่บานหนองปรือ พวกจีนแต่จ้าวไม่ชอบกับพวก
จีนชกเกียน คุ่มพวกเข้าตีตลาดข้างกระจะแล้ว ไปล้อมบ้านพระยา
สุนทรเสรมชี ๆ คุ่มพวกจีนชกเกียนออกต่อสู้ พระยาจันทบุรีให้กรมการ
ออกจับ ได้ตัวหัวหน้าแลพระยาปลัดเมืองจันทบุรีชื่อจัน ส่งเข้ามาลง
พระราชอาญาตามโทษานุโทษ ๑ ครั้งหนึ่งในจุลศักราช ๑๒๐๔ บัชาน
จัตวาศก ที่เมืองนครไชยศรีเมืองสมุทรสาคร เกิดจันทวเหี้ยชนอีก
สามพวก มีพวกพ้องเข้าด้วยพวกละพันคนเศษ โปรดให้หัวหมื่น
พระตำรวจออกไปจับพร้อมด้วยพระสมบัตินิชาหลวงเทพภักดี ได้ตัว

หัวหน้าเข้ามาลงพระราชอาญาณกรุงเทพ ฯ แต่พวกซึ่งเข้าตัวเหี้ย ซึ่ง
 ยังเหลืออยู่คุมกันเป็นโจรผู้ร้าย เข้าค้ำปล้นบ้านเรือนทั่วไป ไพรกให้
 ชำระปราบปรามเป็นการใหญ่จนสงบเรียบร้อย ฯ อีกครั้งหนึ่งใน
 จุลศักราช ๑๒๐๗ ปีมะเส็งสัปดาห์ พวกจีนตามหัวเมืองชายทะเลฝ่าย
 ตะวันตกตั้งแต่เมืองปาดลงไปในเมืองหลังสวน คุมกันเป็นพวกเหี้ยแล้ว
 ลงเป็นสลักดีเรือลูกค้า จนเรือค้าขายไปมาตามฝั่งทะเลตะวันตกไม่ได้
 ก็ไพรกให้กรมพระตำรวจออกไปชำระได้ตัวคนร้ายเข้ามาลงโทษเป็นอันมาก
 การสงบเรียบร้อยมา ถึงจุลศักราช ๑๒๐๘ ปีมะแมสัปดาห์ ในระหว่างนั้น
 เป็นเวลาไพรกให้จับฝิ่นเถื่อน จีนเขี้ยวมีความเจ็บแค้นด้วยพระยามหาเทพ
 จึงประชุมพวกพ้องคุมกันเป็นพวกเหี้ย ตั้งอยู่ตำบลลัดกรุดแขวงเมือง
 สมุทรสาคร ฝิ่นที่พลเรือนออกไปจับฝิ่นเถื่อน จีนเขี้ยวก็ต่อสู้ ฝิ่น
 ที่พลเรือนกลับเข้ามา จึงไพรกให้พระยามหาเทพกับพระยาสวัสดิการีออกไป
 ไปจับ พวกจีนต่อสู้ยิ่งต้องพระยามหาเทพตาย จึงไพรกให้เกณฑ์กองทัพ
 ให้เจ้าพระยาพระคลังแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยออกไปปราบปราม จับ
 ได้ตัวหัวหน้าเข้ามาลงโทษ ในขณะนั้นฝ่ายข้างเมืองฉะเชิงเทรา พวก
 จีนตัวเหี้ยก็คุมกันเข้าตั้งเลียงไค้ แล้วคุมพวกเที่ยวปล้นโรงหีบฆ่า
 เจ้าของตาย พระยาวิเศษฤาไชยคุมคนไปจับ พวกจีนต่อสู้ฆ่าพระยา
 วิเศษฤาไชยตาย พวกจีนก็เข้าตั้งมั่นอยู่ในกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา จึง
 ไพรกให้หา กองทัพที่ออกไปปราบปรามตัวเหี้ยทางเมืองสมุทรสาครกลับ
 เข้ามา แล้วให้ยกออกไปเมืองฉะเชิงเทรา จับได้จีนหัวหน้า แลฆ่า

จินตายนับครั้งนั้นเป็นอันมาก แต่นั้นมาก็สงบเรียบร้อยไม่มีเหตุการณ์
จนตลอดรัชสมัย ฯ

ส่วนทางพระราชไมตรีซึ่งได้มีแก่นานาประเทศในรัชกาลที่ ๓ บ้าง
นั้น คือเมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้มิกองทัพออกไป
ตั้งขัณฑ์พินเวลาพม่ารบกับอังกฤษ แต่ให้ข่าวปรากฏว่าจะยกไปช่วย
อังกฤษ ในครั้งนั้นฝ่ายอังกฤษมีความประสงค์จะใคร่เป็นทางไมตรีกับ
กรุงสยามให้สนิทขึ้น จะได้อำนาจหนึ่งสัญญาทางค้าขาย จึงยอม
รับให้กองทัพฝ่ายสยามเป็นอันได้ ไปช่วยอังกฤษในการรบพม่า จึงได้
ลงข้อหนึ่งสัญญาเลิกการรบ กล่าวถึงกรุงสยามมิให้พมามารบ
กวนด้วย แล้วข้ออื่นก็ยกมามี มีหลอดเสมหะเป็นคอเวอนเนอ
ออฟเบงกอลในขณะนั้น มีอักษรสาสนเข้ามาขอพระเดชพระคุณ แล
ฝากขุนข้าหม่อมกระสุนห้าหัวสองบอกกับกระเจกสองแผ่นเข้ามาถวาย ฯ
ครั้นในจุลศักราช ๑๑๘๗ จึงแต่งให้กับตันเฮนรีเบอนี้เข้ามาขอทำหนังสือ
สัญญาก็ไม่โปรดจะให้ทำ แต่พระบรมวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี
มีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นต้น กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า
อังกฤษมีเขตแดนใกล้ชิดเข้ามา ถ้ามีผ่อนตามให้บ้าง จะเกิดเป็น
เลี่ยนสัตรีขึ้น จึงโปรดให้กรมหมื่นสุนทรวิชัย ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ
เป็นประธานในการทำหนังสือสัญญา ได้ตกลงกันเป็นสัญญาว่าด้วย
ทางพระราชไมตรี แลว่าด้วยการเมืองไทรบุรี ซึ่งอังกฤษรับจะมีให้
พระยาไทรบุรีเข้ามารบกวณในพระราชอาณาเขต แลจะกำหนดปักเขต

แคนเป็นต้น รวม ๑๔ ข้อ ว่าด้วยการซึ่งจะมีเรือไปมาค้าขายอีกหกข้อ
รวมเป็น ๒๐ ข้อ หนังสือสัญญาฉบับนี้ประทับตราเสนาบดีทั้งหกตำแหน่ง
ลงวัน ๓ ๗ ค่ำ ปีมะโรงชูกุล จุลศักราช ๑๑๘๘ แล้วก็ประทับเซ็นริเบอนี้

ขอควมว่ารามัญทวายซึ่งเจ้าพระยามหาโยธาแลพระยาชุมพรกวาดเข้า
มาเมื่อครั้งออกไปซัดทัพ ไปรบพระราชนาคนให้เป็นสัมโนครวั ๕๘๕
คน ที่ค้างอยู่เมืองชุมพรก็โปรดให้พระยาไกรโกษาออกไปชำระคืนให้
ที่เมืองมริค ก็ประทับเซ็นริเบอนี้เข้ามาครั้งนั้นได้เข้าทูลของขลุ่ยพระบาท
ตามอย่างแขกเมืองใหญ่ ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๓ อังกฤษให้มาขอ
ทำหนังสือสัญญากัวย เรืองเขตรแคนไปวันศเวเลสะลิกกับเมืองไทรบุรี
โปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ลงชื่อทำหนังสือสัญญากับโรเบคอีก
เบ็คชันเจ้าเมืองสเตรกเซ็คเตอละเม้นต์ กับเยมสโลซึ่งเป็นผู้ช่วย
ราชการแลเป็นล่าม หนังสือสัญญาฉบับนี้ลงวัน ๔ ๗ ค่ำ ปีมะ

ทรศกจุลศักราช ๑๑๘๓ ๗ ครั้นจุลศักราช ๑๑๘๔ ปีมะโรงจัตวา
เอ็ดมันด์โรเบคทูตอยู่ในทิศตะวันตกอเมริกา เข้ามาขอทำหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรีแลการค้าขาย ก็โปรดให้ทำหนังสือสัญญาเป็น
ความ ๒๐ ข้อ คล้ายกันกับหนังสือสัญญากับเซ็นริเบอนี้ ได้ลงชื่อ
หนังสือสัญญาวัน ๔ ๗ ค่ำ ปีมะโรงจัตวา จุลศักราช ๑๑๘๔ เอ็ด
มันด์โรเบคก็ได้นำเข้าเป็นแขกเมืองใหญ่เหมือนครั้งเซ็นริเบอนี้ ครั้น

จุลศักราช ๑๒๐๐ ปีจอสัมฤทธิศก อีสานเทียบกันป็นให้มิสเตอร์วิชชันถือ
หนังสือเข้ามาทางบกถึงเมืองกาญจนบุรี จะพาช้างแลไพร่เข้ามาทาง
เมืองนครไชยศรี พระยานครไชยศรีห้ามมิให้เข้ามา โต้ตอบกัน
เป็นอันมาก จึงไต่ขอมมาโดยทางเรือ ครั้นนั้นพระยานครไชยศรีมีความ
ชอบเป็นอันมาก เมื่อมิสเตอร์วิชชันเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ว่าด้วยความ
สองข้อ ข้อหนึ่งจะขอซื้อช้างม้าโคกระบือออกไปเมืองพม่า ข้อหนึ่งว่า
ไต่ขนไปจับซื้อช้างม้าโคกระบือที่เมืองเชียงใหม่ ลาวรับช้างไว้แล้ว
ไม่ให้เงิน ในข้อนี้เจ้าพระยาพระคลังตอบไม่ยอมให้ซื้อ แต่ข้อหลังนั้น
ให้มิศุภอักษรให้ข้าหลวงเชิญขึ้นไปยังเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนคร
ลำปาง เมืองนครลำพูน ให้ชำระเงินคืนให้ฝ่ายอังกฤษ มิสเตอร์วิชชัน
ก็ไต่เข้าเฝ้าเป็นการใหญ่เหมือนราชทูต ฯ ครั้นในเดือนห้า จุล
ศักราช ๑๒๑๒ โยเซฟบาละสะเตียเป็นราชทูตอยู่ในทิศตะวันตกอเมริกาเข้า
มาขอแก้หนังสือสัญญา ซึ่งไต่ทำไว้แต่ในจุลศักราช ๑๑๙๔ ซึ่งเป็นข้อ
สำคัญนั้นจะขอลดภาษีค่าปากเรือ แต่เมื่อโยเซฟบาละสะเตียไต่พบบพระยา
ศรีพิพัฒน์ซึ่งไปรตให้รับทูตแทนเจ้าพระยาพระคลังเกิดถ่มเถียงเถียงกัน
ด้วยเรื่องจะถวายอักษรสาสน์ต่อพระหัตถ์ ฝ่ายไทยไม่ยอมการก็เป็น
อันเลิกไป ไม่ได้ทำหนังสือสัญญา ฯ ครั้นในเดือน ๓๐ ปีเถาะนั้น
ฝ่ายอังกฤษก็ให้เซอร์เยม สยรูกเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาด้วยความ
ปรารถนาอันคล้ายคลึง ครั้นนั้นไปรตให้พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
มหาเสนาบดีรับทูตแทนเจ้าพระยาพระคลัง ให้ทราบพระกระแสว่าจะไม่

โปรดให้แก้หนังสือสัญญาเป็นแน่แล้ว เมื่อเราจากการกันไปก็ไม่ได้
สำเร็จทั้งประสงค์ ราชทูตก็มีใ้เอาทูตลของอุลัพระบาททั้งสองคราว
การชงราชทูตมาทั้งสองครั้งนี้ ทางพระราชไมตรีเป็นที่มิวิหของราว
รานอยู่มาก ก็พอสิ้นรัชกาล ฯ

ส่วนการข้องกันพระนคร ตั้งแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ก็โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังลงไปทำข้อมที่เมืองสมุทปราการ ซึ่งได้
ทรงเป็นแม่กองทำยังมีสำเร็จที่เคียวนั้น ให้การนั้นแล้วเสร็จทุกสถาน
แล้วจึงโปรดให้ชักเลขฝพายไพร่หลวงแลสมกำลัง บันคาที่ขานอยู่
เมืองสมุทปราการมาตั้งเป็นทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับรักษาข้อม ทรงตั้ง
จางวาง ปลัดจางวาง เจ้ากรม ปลัดกรม เป็นฝ่ายซ้ายฝ่ายขวา
ตำแหน่งใหม่ ให้อยู่ประจำรักษาราชการเป็นกวดขัน อนึ่งเมื่อขยด
เวียงจันทน์ โปรดให้หากองทัพทชนทางเมืองปราจิณบุรีกลัลงมารักษา
เมืองสมุทปราการสามทัพนั้น กองทัพได้จัดการทำข้อมเมืองสมุทปราการ
ฝ่ายขว้นออก ให้ชักข้อมกาดังแต่ข้อมประโคนไชยตลอดข้นมาถึงฉาง
พริกไทย ให้ก่อใบเสมาวางบนทุกช่อง ที่บางจะเกรงให้ทำข้อมข้นอีก
ข้อม ๓ ข้อมข้อมตรีเพชร ตามนำข้อมฝเลื่อสมุทนั้นไทยกต้นตาลหลาย ๆ
ต้นเป็นห้อยม ๆ รัศควัยปลอกเหล็กใหญ่ ไว้ช่องแต่เฉพาะเรือเดินกัน
ทางน้ำแล้ว ให้เอาต้นตาลปักเป็นเสาตพานตั้งแต่ข้อมเข้ามาถึงฝั่ง
ทอดคพานให้เดินได้โดยสะดวก แล้วให้ชักทางขกเป็นทางตรงข้นมาถึง
กรุงเทพ ฯ ให้ทำคพานข้ามคลองปักเสากับต้นตาลสำหรับจะไ้เดิน

ข้าราชการแลส่งไพร่พลออกหนุ่ได้โดยเร็วทั้งสองฟากน้ำ แล้วให้ถม
 คีลาเป็นเกาะเหนือขอมลือสมุท แล้วให้ก่อพระเจดีย์สถานในที่นั้น
 มีศาลารายสี่หลัง แล้วโปรดให้เก็บไพร่หลวงฝั่พายแลสมกำลัง เป็น
 ทหารบันเพิ่มเติ่มขึ้นอีก ที่เมืองสมุทสาครโปรดให้พระยาไชฎีกราช
 เสรษฐี ออกไปทำข้อมที่ทางร่วมริมปากคลองมหาไชยข้อม ๑ พระ
 ราชทานข้อมวิเชียรไชฎีก ให้ชักมอญกองเจ้าพระยามหาโยธาซึ่ง
 ไปทำมาหากินในเขตรแขวงนั้นเป็นทหารบันรักษาย้อม ครั้นในจุล
 ศักราช ๑๑๘๔ โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปสร้างข้อมกำแพงเมือง
 กาญจนบุรีณฝั่งตะวันออกอีกเมือง ๑ เจ้าพระยาพระคลังก็เกณฑ์กองมอญ
 ออกไปเผ่าอิฐทำการจนแล้วเสร็จ แล้วโปรดให้สมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ไปทำข้อมที่เมืองสมุทสงครามอีกข้อม ๑
 พระราชทานชื่อว่าข้อมพิณนาขาคัก ฯ ครั้นในจุลศักราช ๑๑๘๖ เมื่อ
 โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาแลเจ้าพระยาพระคลังลงไปตีเมืองไช้่งฮอน
 กลับมาแล้ว ไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย กลัวว่าญวนจะคิดตอบแทน
 จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปสร้างกำแพงเมืองจันทบุรี เจ้า
 พระยาพระคลังเห็นว่าเมืองเก่านี้ตั้งอยู่ลึกเข้าไปหลังหมู่บ้านคน ถ้ามี
 ขาคักศัตรูมาโดยทางน้ำก็จะถึงหมู่บ้านคนก่อน ไม่เป็นที่ป้องกันอันใดได้
 จึงโปรดให้รื้อข้อมกำแพงเสียมาสร้างเมืองใหม่ที่เนินวง ซึ่งอยู่ในระหว่าง
 บางกระจะและเมืองเก่า แล้วสร้างวัดในเมืองนั้นวัด ๑ ชื่อวัดโยธานิมิตร
 แล้วให้หมื่นราชามาตย์สร้างข้อมที่แหลมต่านปากน้ำข้อม ๑ ข้อม

ไพรีพิณาศ ช่อมแปลงใหม่ที่แหลมสิงห์ข้อม ๑ ข้อมพิณาศข้อมจามิตร
 แล้วไปรคให้กรมหลวงรักษารณเรศออกไปสร้างข้อมกำแพงที่เมืองฉะเชิง
 เทราอีกตำบล ๑ ไปรคให้สร้างวัดไว้ในกลางเมือง ซึ่งพระราชทาน
 นามในบัดนี้ว่า วัดพิศุลาธิราชรังสฤษฎิ์ อนึ่งเมื่อจุลศักราช ๑๓๘๘ ทรง
 พระราชดำริเห็นว่าเมืองพระตะบองเป็นเมืองนำด่านต่อเขตแดนเขมร เสา
 ข้อมเป็นรณียกเมืองแต่ก่อนชุกโซมไปไม่เป็นที่มั่นคง จึงไปรคให้เจ้า
 พระยาบดินทรเดชาซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ไปประจำอยู่ในที่นั้นคิดทำอิฐเผาปูน
 ข้อมกำแพงเมือง เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ทำการข้อมกำแพง
 แล้วเสร็จในบัดเดียว ได้รับทูลเกล้าฯ ถวายสาส์นเสริญไปในครั้งนั้น ภายหลัง
 เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชากลับเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ไปรค
 ให้พระยาราชสุภาวดีออกไปชักทัพอยู่แทน ครั้งนั้นไปรคให้สร้างเมือง
 นครเสียมราฐอีกเมือง ๑ แล้วเสร็จตามพระราชประสงค์ ส่วนการ
 ที่เมืองสมุทปราการนั้น ก็ไปรคให้กรมขุนเทศอธิการ กรมหมื่นเสพ
 สุนทร กรมหมื่นณรงค์หิรัญย ลงไปเป็นแม่กองทำการที่ค้างอยู่สืบไป
 ได้ทำกำแพงเชิงเทินโอบล้อมมาปลายข้อมกา แล้วขุดคูข้อมกำแพง
 กั้นหลังเมืองให้เป็นที่ยึดมั่น แล้วให้สร้างข้อมขึ้นที่ปากคลองบาง
 ปลาอีกข้อม ๑ ข้อมคองกระพัน อนึ่งในบมะโรงจุลศักราช ๑๓๐๖
 เกิดเหตุชุกข์ของชนทวยเรือฝรั่งซึ่งเข้ามาค้าขาย ทรงสงสัยว่าจะไป
 คิกอ่านปากกองทัพเข้ามามีการ จึงไปรคให้กรมหลวงรักษารณเรศ ลงไป

จัดการทำขอมเมืองนครเขื่อนขันธ์ให้เป็นที่พักคอกกันอีกชั้น ๑ คือขอม
มหาสังหารแลขอมเพชรหึง ทำขอกกาชนที่หน้าเมืองอีก ๒ ทำขล ขอ
ขกวางเคื่อน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาคลังลงไปทำที่เมืองสมทปรการ
ชักขกกาชนอกทั้งสองฟากนำคอกขอมนาคราชลงไป พระราชทานชื่อ
ว่าขกกาพิขสมท ขอมฉลือสมทนั้นให้เรือชนบนเสี้ย ทั้งโยเสมาขกกา
ออกไปสองข้าง แล้วให้ทำท่อนขกหลักขึงโซ่แล่นสายโซ่ข้ามแม่น้ำ
ที่หลังขอมฉลือสมทข้ามมาถึงปากคลองด่านฝั่งตะวันออก แล้วให้ถม
ศิลาที่แหลมฟ้าผ่ารวกล้วนอีกห้ากอง ไว้ช่องแต่ฉเพาะเรือเดิน เรียก
ว่าโขลนทวาร ครั้นในปัจฉิมกาลโปรดให้พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
มหาดเล็ก ไปสร้างขอมชนที่บางจะเกรงให้เป็นที่พักแม่ทัพ พระราชทาน
ชื่อว่าขอมฉลือชนแล ขอมขกกันพระนครทางทะเลนั้น พระองค์ทรง
เป็นพระราชธรรมาธิบดีใหญ่มีไต่แว่นว้าง

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า แต่ก่อนมามีการสงครามแต่กับฝ่าย
พม่า ไม่สู้จะต้องใช้กองทัพเรือ ครั้นทางไมตรีกับญวนหม่นหมองจะ
เกิดการสงครามขึ้น ก็จะต้องใช้กองทัพเรือซึ่งใช้ไต่ในท้องทะเล จึง
โปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชคิดต่อเรือรบขึ้นเป็นตัวอย่าง เจ้าพระยา
นครก็ไต่ต่อเรือปากปลาทำยกำปั่นแปด มีที่พลแจวนั่งไต่ทั้งสองกราบ
เรือปากกว้าง ๘ ศอกคืบ ยาว ๑๑ วา พระราชทานชื่อเรือตัวอย่างนั้น
ว่าเรือมหาพิไชยฤกษ์ แล้วพระราชทานทุนเกณฑ์ให้เสนาบดีเจ้าภ ษี
นายอากรต่อคนละลำสองลำ ไต่เรือสามสิบลำ พระราชทานชื่อทั่วทุก

ล้า แล้วให้ปลูกโรงรักษาไว้สำหรับใช้ราชการ ครั้นเมื่อจุลศักราช ๓๑๘๖
 ได้รบพุ่งตีกันกับญวนเข้าแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์ขอแรงต่อใหม่อีก ๘๐
 ล้า เป็นเรือข้อมอย่างญวน ไว้ใช้ราชการในกรุงเทพฯ ๖ ๔๐ ล้า จำย
 ไปใช้ราชการในหัวเมือง ๔๐ ล้า ภายหลังโปรดให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
 คิกต่อเรืออย่างกำปั่นชนทเมืองจันทบุรีเป็นตัวอย่างใช้ ได้เรียบร้อยดี จึง
 ให้ต่ออีกรายไปตามระยะยได้ถึง ๑๒ ล้า สำหรับใช้ราชการศึกสงคราม
 แลการค้าขาย

อนึ่งการในพระนครซึ่งเป็นที่ชนลัญจโรไปมา ได้โปรดให้ขุด
 คลองบางขุนากันจบคลองพระโขนง เป็นทาง ๓๓๗ เส้น ๑๘ วา
 คลอง ๑ คลองที่เรียกว่าสุนัขหอนขุดแยกที่น้ำชนเข้าไปในทุ่งริมบ้าน
 โพล์คลอง ๑ คลองบางขุนเทียนกันจบคลองค่านวัดปากน้ำแลแยก
 เป็นสองสายคลอง ๑

อนึ่งในรัชกาลนั้นได้โปรดให้ยกบ้านอันมีประชุมชนอยู่มากขึ้นเป็น
 เมือง นอกจากเมืองซึ่งตั้งขึ้นสำหรับพวกครัวเมืองลาวเชิงเขาประทัด ๖
 เมืองนั้น เมืองขนกรมมหาทไทย ๒๑ เมือง คือเมืองประจันตคาม เมือง
 กระบี่นทบุรี เมืองอรัญประเทศ เมืองวัดมานคร เมืองศรีโสภณ
 เมืองอำนาจเจริญ เมืองเสนางคณคม เมืองลำเนาหนองปรือ เมืองภู
 แล่นช้าง เมืองเวฬุนคร เมืองรามราช เมืองอาจสามารถ เมือง
 อากาศอำนาจ เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย เมืองไชยบุรี เมือง
 คำเขื่อนแก้ว เมืองสระเม็ยะ เมืองภูเวียง เมืองปากเหือง เมืองคำ

ทองน้อย เมืองเซลาเปา เมืองขึ้นกรมพระกระลาโหมเมือง ๑ คือเมือง
 กำเนิดนพคุณ เมืองขึ้นกรมท่าเมือง ๑ คือเมืองพนัสนิคม แลพระองค์
 ทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วหน้า ทรงตั้งพระราช
 กฤษฎีกาพระราชกำหนดสำหรับที่จะปราบปรามคนพาลทุจริตคึกคักหาภิโนโดย
 มีชอบธรรม ให้ราษฎรทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุขตามกาลสมัย มีตั้งพระราช
 กำหนดโทษทัณฑ์เป็นต้น แลได้ทรงตั้งกลองวินิจฉัยเถรไธ ให้ราษฎร
 ที่มีทุกข์ร้อนมาตูลองฎีกา แลดำรัสให้ข้าราชการพิจารณา แล้วทรง
 ตัดสินเป็นวินิจฉัยอันมีไต่สวนว่า ๑ ส่วนพระราชทรัพย์ที่จะสำหรับใช้จ่าย
 การพระนครแลแจกเบี้ยหวัดประจำ ในรัชกาลนั้นเกิดการภาษีอากร
 ขึ้นมาก มีภาษีเกลือน้ำมันมะพร้าวไต้ชันน้ำมันยางเป็นต้น พระราช
 ทรัพย์ก็ค่อยสมบูรณ์ขึ้น เงินที่จะจ่ายราชการพระนครแลการพระราช
 กุศลก็มีมากกว่ารัชกาลที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการก็ได้
 เบี้ยหวัดทั่วหน้าทุกวันหน้า เงินเดือนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 ก็เริ่มพระราชทานขึ้นในรัชกาลนั้นเป็นต้นมา ๑ แลการในพระราชวังแล
 พระนครซึ่งชำรุดปรักหักพังไป พระองค์ก็ได้โปรดให้รื้อลงซ่อมแซม
 แลสถาปนาใหม่ มีพระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาท พระที่นั่งจักรพรรดิ
 พินาม พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทเป็นต้น ตลอดจนซ่อมซ่อมกำแพง
 แลประตูพระนคร ให้ถาวรมั่นคงอยู่มิให้เสื่อมทราม ๑ การพระราช
 กุศลพระองค์ทรงปฏิสังขรณ์แลสร้างพระอารามใหม่เป็นอันมาก เป็น
 จำนวนพระอารามที่ได้ทรงสร้างใหม่ ๔ พระอาราม มีวัดราชโอรส

แล้ววัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นต้น ที่ทรงปฏิสังขรณ์ ๓๔ พระอารามมี
 วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ววัดพระเชตุพนเป็นต้น ที่พระบรมวงศานุวงศ์
 แลข้าราชการสร้างก็พระราชทานทุนช่วย สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก
 แลพระอารามเหล่านั้นย่อมวิจิตรด้วยฝีมือช่างต่าง ๆ พื้นที่จะพรรณนา
 พิเศษกว่าพระอารามซึ่งมีมาแต่กาลก่อน หากรวใจไถมมิได้ ครั้น
 เมื่อสร้างพระอารามทั้งหลายนั้นแล้วเสร็จลง ก็โปรดให้มีมหกรรม
 การฉลองเป็นการใหญ่ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการฉลองพระอาราม
 นั้น เป็นอเนกนักพื้นที่จะพรรณนา แลทรงสร้างพระพุทธรูปปฏิมากร
 พระฉลองพระองค์หุ้มด้วยทองคำ ถวายนามพระพุทธรูปค้ำฟ้าโลกย์
 พระพุทธรูปเลิศล้ำนภโถย แลพระพุทธรูปวิเศษก็พระพุทธรูปเจษฎาภิเศก
 แลพระพุทธรูปฉลองพระองค์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก แลให้หล่อพระพุทธรูป
 พระองค์ใหญ่ มีพระประธานในวัดสุทัศน์เทพวราราม แลพระประธาน
 วัดราชนันทการามเป็นต้น ทรงสร้างพระปริยัติธรรมฉบับเอกจบ ๑ ฉบับ
 โทจบ ๑ กรอบเทพชุมนุมจบ ๑ กรอบลายก้ามปูจบ ๑ ๑ แลทรง
 อุดหนุนพระภิกษุสงฆ์ให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ด้วยบรมราโชบาย
 แลราชสังคหเป็นอเนกประการ ในขณะนั้นพระสงฆ์ซึ่งรู้พระไตรปิฎก
 ไพศาลสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ๑ แลทรงพระเมตตา
 กรณาแก่ยากจวรรณิพิก ทรงเพิ่มเติมจัดการโรงงานให้แพร่หลายไปบุลย์
 ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ๑ การพระราชพิธีอื่นใดซึ่งเป็นการดำริห์พระนคร
 ก็โปรดประพฤติตามพระราชริษามาแต่ก่อนทุกประการ แลเพิ่มเติมขึ้น

บ้าง มีเลี้ยงพระสงฆ์ในวัดกุศลเป็นต้น ฯ แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
 ในการพระเมรุทองสนามหลวงก็หลายครั้งหลายคราว มีการพระบรม
 ศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลการพระศพกรม
 สมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีเป็นต้น ฯ แลมีสระสนาน
 ใหญ่ในรัชกาลนั้นครั้ง ๓ ฯ พระองค์มีพระราชหฤทัยอันเยือกเย็นไป
 ด้วยพระมหากรุณาแห่งเห็นจากวิหิงษาอาชญาในที่อันมิควร ทรงเคารพ
 ต่อพระพุทธศาสนา แลพระบรมวงศ์ยิ่งนัก ทรงประพฤติราชกรณียกิจ
 น้อยใหญ่สม่ำเสมอมิได้เคลื่อนคลาต ตั้งแต่ขึ้นทรงขึ้นไปจนเวลาเข้า
 พระชันม แลมิได้ทรงสดับคำขบถร้องแลทอดพระเนตรพ้องว่า เสด็จ
 ประทับอยู่แต่ในพระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาส
 แห่งใด เว้นไว้แต่เวลาพระราชทานพระกฐิน ทรงประกอบไปด้วย
 พระสติสัมปชัญญะมั่นคงยังยืนมิได้พลั้งพลาด เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ
 มาโดยความผาสุกศิริสวัสดิจนถึงจุลศักราช ๑๒๑๒ บัณฑิตก ทรงแพ
 ประชวรไม่สบายพระองค์มาตั้งแต่เดือน ๓๐ แต่ในเดือนท้ายรูปพรรษา
 ได้เสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานพระกฐินได้ตลอดตามเคยอย่าง
 ทุกปี แต่นั้นมาพระอาการก็ไม่สบายมากขึ้น พระบังคลเข้านคั้นเป็น
 ตะกอน พระองค์ก็ชุกไขมลงโดยลำดับ ได้ประชุมแพทย์ถวายพระโอสถ
 พระอาการก็ไม่เคลื่อนคลายขึ้น พระองค์ทรงทราบชัดแต่เดิมมา ว่า
 พระอาการซึ่งทรงประชวรครั้งนี้ จะเป็นอวสานแห่งพระชนมายุมิได้ทรง
 ประมาท ครั้นณวัน ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

สนิท พระยาพิพัฒน์โกษา ให้จดหมายดำเนินพระบรมราชโองการ ยก
 พระไทรยสรณคม^๕ขึ้นเป็น^๕เบื้องต้น แล้วดำเนินพระกระแสพระราชดำริส
 ว่าง ให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาราชสุภาวดี กับ
 ขุนนางผู้น้อยเป็นสามัคคี^๕แก่กัน ช่วยกันรักษาแผ่นดินของสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวอันเป็นประณมกษัตริย์สืบมาถึง ๒๕ ปี พระบรมวงศา
 นวงศ์ก็มีมาก จะให้ทรงบังคับว่าให้พระองค์ใดเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นขอ
 เลียเถิด แล้วแต่จะพร้อมกันสมมุติพระองค์ใด ให้เห็นแก่พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ อย่าให้ฆ่าฟันกันเสียนักเลย
 จงช่วยรักษาแผ่นดินไปด้วยกันเถิด ในท้ายกระแสพระบรมราชโอง
 การนั้น ทรงขอยกเงินพระคลังข้างที่^๕หมื่นชั่งกับทองร้อยชั่งไว้สำหรับ
 ใช้ในการปฏิสังขรณ์พระอาราม แลทรงพระราชดำริห์ด้วยอัฐิพระ
 อัยกาพระอัยยิกแลกรรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยว่าจะเป็นที่กีดขวาง ขอ
 ให้มอญไว้แก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใด ๆ ถ้าพระราชโอรสหมดสิ้นไป
 ก็ให้มอญแก่พระราชบุตรรักษาไว้ การซึ่งพระองค์พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้เลือกพระเจ้าแผ่นดินตามชอบใจของชนเป็นอันมากเช่นนั้น
 ก็ด้วยอาศรัยที่ทรงประกอยด้วยพระสติแลพระปัญญาทรงพิจารณาเห็น
 การอันจะเป็นสุขเรียบร้อยไปภายหน้าอย่างไรตลอดแล้ว แลมิได้ทรง
 พระอาลัยในศิริราชสมบัติจนถึงมุ่งหมายจะให้ตกแก่พระราชโอรสตาม
 ธรรมดาโลก ด้วยทรงเคารพต่อบรมราชบรรพบุรุษแลรักแผ่นดิน
 กรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชากรเป็นอันมาก หวังจะให้พระราชอาณาเขต

ดำรงอยู่ในเอกราชปราศจากการจลาจลเสียไปภายใน
 พระราชอัธยาศัยของพระองค์ซึ่งได้เสด็จดำรงอยู่ในความสุจริตธรรมแต่
 เกิมมาจนถึงบัดนี้กาล แลพระราชดำริห์ประการใดนั้นได้ปรากฏชัด
 ในกระแสพระบรมราชโองการซึ่งได้ดำรัสแก่พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
 มหาศเล็กว่า ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าผู้ซึ่งจะเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น กรม
 ขุนเทศอภิศรก็พระกรรณเภา กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ก็ดีแต่จะเล่น ท่าน
 ฟ่านฮยก็เปนช่างเขี้ยวก็อยู่ แต่ไม่เอาราชการชอบแต่การเล่น เห็นแต่
 ท่านฟ้าใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กลัวว่าจะ
 ให้พระสงฆ์หม่อมมอญทั้งแผ่นดิน เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไม่ทรงจำกั
 มอบศิริราชสมบัติแก่พระองค์ใด ด้วยเกรงจะไม่เป็นที่ชอบใจท่าน
 ทั้งปวงทั่วไป แต่ครั้นเมื่อภายหลังก็ดูประหนึ่งจะทรงทราบพระญาณ
 ชัดเจน ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เถลิงถวัลยราช
 สมบัติ จึงได้โปรดให้จดหมายพระราชดำรัสพระราชทานแก่กรมสมเด็จพระ
 พระเทศาภิกร ให้ทูลกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีด้วยเรื่องพระสงฆ์
 หม่อมฟ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงทำคำสารภาพ
 ถวายยอมตามกระแสพระราชดำริห์ เปนอันต้องตามพระราชอัธยาศัย
 ภายหลังโปรดให้ถวายค่าจตุปัจจัยแก่ภิกษุสามเณร ในพระอาราม
 หลวงรูปละห้าตำลึง เปนเงินถึงพันแปดร้อยสามสิบแปดชั่ง เปนการ
 พระราชกุศลอันยิ่งใหญ่ แลได้ดำรัสอาราธนาให้พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชดำรัสทรงขมาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งได้ทรงล่วง

เกิดเป็นการปลั่งพลาออกมาแต่กาลก่อน แต่นั้นมาพระองค์ทรงพระ
 ประชวรพระอาการชดลงโดยลำดับ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้าจะเสด็จ
 สวรรคตในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตวันออก ซึ่งเป็นที่พระบันทม
 แคเดิมมา ก็จะเป็นที่รังเกียจแก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งจะดำรงศิริราช
 สมบัติสืบไปภายหน้า จึงเสด็จแปรสถานมาประทับอยู่ณพระที่นั่งองค์
 ตวันตก พระองค์ดำรงอยู่ในพระสติสัมปชัญญะเป็นปกติเรียบร้อยมา
 แต่พระอาการนั้นยังชดหนัก ๆ ตามลำดับ จนถึงณวัน ๔ ๖ ๕ คำ
 บัญยังเป็นโทษก จุลศักราช ๑๒๑๒ เวลา ๘ ห่มห้ายาทเสด็จสวรรคต
 พระชนมายุ ๖๓ ปีกับ ๑๑ วัน ๑ เสด็จดำรงในศิริราชสมบัติ ๒๕ ปี
 กับ ๗ เดือน ๒๓ วัน ด้วยประการฉะนี้ ๗

หอสมุดแห่งชาติ
จันทบุรี

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชบุรี จังหวัดพระนคร

วันที่ ๒ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

